

Centrum pro ekonomiku a politiku

Marshallův plán

Šedesát let poté

*Jindřich Dejmek, Jan Eichler, Slavomír Michálek
Oldřich Tuřina, Ladislav Tajovský, Vít Smetana
Harry Truman, George Marshall, Edvard Beneš
Leopolda Chmela, Philip Nichols
Jan Masaryk, Pavel Tigrid*

Jindřich Dejmek – Marek Loužek (eds.)

č. 61/2007

cep
CENTRUM
PRO EKONOMIKU A POLITIKU

Obsah

Předmluva Václava Klause 7

A. Texty ze semináře

„Odmítnutí Marshallova plánu v ČSR – šedesát let poté“ (28. 5. 2007)

<i>Jindřich Dejmek</i> : Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu	11
<i>Jan Eichler</i> : Mezinárodní kontext Marshallova plánu	31
<i>Slavomír Michálek</i> : Postoj USA k odmítnutí Marshallova plánu v ČSR	55
<i>Oldřich Tůma</i> : Odmítnutí Marshallova plánu – tragikomedie plná omylů.....	85

B. Doplnkové texty

<i>Ladislav Tajovský</i> : Marshallův plán – pokračování Trumanovy doktríny.....	99
<i>Vít Smetana</i> : Kořeny československé závislosti na SSSR.....	137

C. Přílohy

<i>Harry Truman</i> : Ohrožení svobody by bylo katastrofou pro svět.....	155
<i>George Marshall</i> : Evropa se musí hospodářsky postavit na nohy	161
<i>Edvard Beneš</i> : Memorandum o stanovisku k Marshallově plánu	165
<i>Leopolda Chmela</i> : Marshallův plán bychom měli přijmout ...	167

Vydává CEP – Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10, 110 00 Praha 1
www.cepin.cz

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@cepin.cz

Editoři: Dr. Jindřich Dejmek, DrSc., PhDr. Ing. Marek Loužek, Ph.D.

Sazba: Vladimír Vyskočil – KORŠACH

Tisk: PBtisk Příbram

Vydání první, říjen 2007

ISBN 978-80-86547-72-5

Ekonomika, právo, politika č. 61/2007

ISSN 1213-3299

MK ČR E 14013

<i>Philip Nichols</i> : Pozvání ČSR na konferenci o americké hospodářské pomoci v Paříži	171
<i>Jan Masaryk</i> : Oznámení o rozhodnutí vlády ČSR zúčastnit se pařížské konference	173
<i>Klement Gottwald</i> : Telegram o obsahu jednání delegace s J. V. Stalinem	175
Komuniké vlády ČSR o změně rozhodnutí ve věci pařížské konference	177
Dopis předsednictva vlády ČSR velvyslancům Francie a Velké Británie o změně rozhodnutí československé vlády k účasti na pařížské konferenci	179
<i>Pavel Tigrid</i> : Nejdůležitější událost od konce druhé světové války	181

Předmluva

Šedesát let od zrodu Marshallova plánu a od jeho odmítnutí tehdejší československou vládou si tuto významnou událost naší země musíme připomenout. Ačkoli byl a je jeho hospodářský význam pro západní Evropu spíše přeceňován, Marshallův plán (a jeho přijetí jednotlivými evropskými zeměmi) představoval symbolické potvrzení rozdělení Evropy na dvě části – západní a východní. Proto Centrum pro ekonomiku a politiku připomíná toto výročí novým sborníkem.

V části A sborníku uveřejňujeme texty ze semináře CEP „Odmítnutí Marshallova plánu v ČSR – šedesát let poté“ z 28. května 2007. **Jindřich Dejmek** z Historického ústavu Akademie věd ČR popisuje, jak se vyvíjel postoj československé vlády k Marshallovu plánu. **Jan Eichler** z Ústavu mezinárodních vztahů vsazuje Marshallův plán do mezinárodního kontextu. Ředitel Historického ústavu Akademie věd Slovenské republiky **Slavomír Michálek** analyzuje americké motivy pro Marshallovu nabídku pomoci a západní reakce na její odmítnutí Československem. Ředitel Ústavu pro soudobé dějiny **Oldřich Tůma** hodnotí československé odmítnutí Marshallova plánu jako tragikomedii plnou omylů.

V části B sborníku nabízíme další inspirativní texty k Marshallově plánu z pera českých historiků. **Ladislav Tajovský** z Vysoké školy ekonomické rozebírá klíčové mezníky prosazování Marshallova plánu, který byl pokračováním Trumanovy doktríny. **Vít Smetana** z Ústavu pro soudobé dějiny kriticky rozebírá kořeny československé závislosti na Sovětském svazu.

V části C přinášíme důležité přílohy. Od někdejšího prezidenta Spojených států amerických **Harryho Trumana** přinášíme projev z 12. března 1947, v němž žádá Kongres o souhlas s pomocí Turecku a Řecku. Od státního sekretáře USA v letech 1947–48

George Marshalla přetiskujeme projev na Harvardské univerzitě z 5. června 1947, v němž vyhlašuje svůj plán na hospodářskou rekonstrukci Evropy. Od prezidenta ČSR **Edvarda Beneše** přinášíme memorandum z počátku července 1947, které podporuje kladné stanovisko vlády k Marshallově iniciativě. Vůbec poprvé je zde publikován i rozklad, sestavený ve prospěch přijetí Marshallovy nabídky tehdejším vrchním ředitelem Národní banky **Leopoldem Chmelou**. Mezi přílohy je zařazeno pozvání ČSR na konferenci o americké hospodářské pomoci v Paříži, koncipované tehdejším britským velvyslancem v ČSR **Philipem Nicholsem**. Nechybí oznámení ministra zahraničí **Jana Masaryka** o rozhodnutí vlády ČSR zúčastnit se pařížské konference ze 7. července 1947 a telegram tehdejšího předsedy vlády **Klementa Gottwalda** o obsahu jednání delegace s J. V. Stalinem. Prorocký je dobový komentář **Pavla Tigrida**, který hodnotí československé odmítnutí Marshallova plánu jako nejdůležitější událost od konce druhé světové války.

Debata o tom, nakolik Marshallův plán skutečně sehrál klíčovou roli v hospodářské obnově západní Evropy, je legitimní. Marshallův plán byl dítětem keynesiánství; vycházel z představy, že státní plán dokáže pomoci postavit ekonomiku na nohy. Daleko zásadnější však byly demokratické instituce a zajištění individuálních svobod. Marshallův plán se stal politickým symbolem rozdělení Evropy za železnou oponou. V tomto smyslu svou roli sehrál. Důsledky jeho odmítnutí jsme u nás hořce pociťovali až do pádu komunismu v roce 1989.

*Václav Klaus
V Praze, 28. 8. 2007*

A.

*Texty ze semináře
„Odmítnutí Marshallova
plánu v ČSR –
šedesát let poté“*

(28. května 2007)

Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu

Jindřich Dejmek

Historický ústav Akademie věd ČR

Přelom června a července 1947 měl vytvořit jeden ze zlomových okamžiků v dějinách československé zahraniční politiky a současně mezinárodního postavení obnoveného státu vůbec. V reakci na později slavný projev amerického státního sekretáře George Marshalla, nabízející Evropě pomoc „proti hladu, chudobě, zoufalství a chaosu“, totiž reprezentace třetí republiky, zvláště její demokratická většina, opakovaně rozhodla, že ČSR chce participovat na této nabídce hospodářské pomoci.¹ Tedy že zamýšlí zůstat bez ohledu na rychle krystalizující rozdělení Evropy věrna své koncepci, jít – užíjeme-li názvu knihy jednoho z hlavních architektů tehdejší politiky Huberta Ripky – s Východem i Západem.² Ačkoliv toto rozhodnutí nebylo zcela bezpodmínečné a doprovázela ho snaha všech složek české politické scény zůstat loajálním spojencem SSSR a dalších „slovanských“ států, vyvolalo vzápětí ostře negativní stanovisko ze strany J. V. Stalina, který se během pár dnů vynutil ultimativně jeho revokování.

---

1) O genezi americké iniciativy a následné realizaci tzv. Marshallova plánu dnes existuje rozsáhlá literatura, z níž je třeba připomenout alespoň: Milward, A. S.: *The reconstruction of Western Europe, 1945–1951*: Berkeley, University of California Press 1985; Hogan, M.: *The Marshall Plan: America, Britain and the Reconstruction of Western Europe, 1947–1952*: New York, Cambridge University Press 1988 (a též Hogan, M.: *The Marshall Plan*. In: Maier, Ch. S. (ed.): *The Cold War in Europe. Era of Divided Continent*: Princeton, Markus Wiener 1991, s. 203–240); Ellwood, D. W.: *Rebuilding Europe: Western Europe, America and Post-war Reconstruction*. London, Longman 1992 ad; velkou pozornost jeho průběhu a vlivu ovšem věnují také všechny syntézy o západní Evropě po druhé světové válce, např. díla W. Laquera, A. Grossera, D. W. Urwina a dalších. Pro první seznámení zůstává stále užitečná skica Petruf, P.: *Marshallov plán*: Bratislava, Slovak Academic Press 1993; viz též Durman, K.: *Popely ještě žhavé*. Válka a nukleární mír: Praha, Karolinum 2005, s. 181 an.

2) Srov. Ripka, H.: *S východem i Západem*: Londýn 1945.

Nejednalo se sice zdaleka o první přímé vměšování sovětského vůdce do zahraničně-politického rozhodování pražské vlády, přesto se ale tento moment stal přelomem. Pro politickou veřejnost Západu jím totiž Československo definitivně ztratilo pozici svébytného mezinárodního subjektu, což jen předjímalo brzké zničení jeho křehké demokracie domácími stalinyisty o několik měsíců později. Současně však napovědělo mnoha politickým seskupením především v levé části evropského politického spektra, že v postupně akcelerující studené válce mezi Východem a Západem bude sotva možná jakákoliv „třetí“ cesta. Nejdrastičtější právě demokratům československým, jimž nevyvratně signalizovala nezdar jejich konceptu.

Zahraniční politika třetí Československé republiky

Zahraničně-politická koncepce pro obnovené Československo se rodila ještě v letech druhé světové války, přičemž se do ní přirozeně promítala řada zásadních dobových faktorů. Lídři československého zahraničního odboje v čele s prezidentem Edvardem Benešem chtěli nejen obrodit stát, ale také ho zajistit pro futuro proti očekávané nové německé expanzivní politice, s níž počítali podobně jako velká část tehdejší politické reprezentace celé Evropy.³ Vzhledem k traumatickému zážitku z časů Mnichova, ale také nechuti francouzské a britské politické reprezentace v první fázi světové války, vázat se ve věci obnovy Československa, byl pak po roce 1941 spatřován stále zřetelněji možný garant v SSSR, který v krvavém zápase s nacistickým Německem nejen osvědčil svou životaschopnost, ale podle části vnějších pozorovatelů opouštěl svůj dogmaticky pojmávaný komunistický systém.

Nejvýraznějším projevem tohoto nového kurzu byl podpis československo-sovětské smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci v prosinci 1943, i když tento akt měl – alespoň ze strany prezidenta a jeho stoupenců – i další motivy, mj. snahu zabránit alespoň právními prostředky možnému vměšování SSSR do

vnitřních záležitostí státu. Spolupráce se SSSR neměla ostatně v konceptech architektů budoucí československé zahraniční politiky nikdy zůstat jedinou klíčovým prvkem, jakkoliv primárním. Jak ukazovaly např. některé Benešovy válečné projevy, chtělo si nové Československo uchovat i co nejpevnější vazby na evropský Západ, především tradičního spojence, Francii, a počítalo také s užší kooperací střeoevropskou, v níž ovšem mělo – na rozdíl od let předválečných – hrát hlavní roli nové Polsko. Spolupráce ČSR s Polskem a případně dalšími „slovanskými“ státy, opírající se o demokratizující se Sovětský svaz, ostatně tvořila hlavní půdorys Benešovy „nové slovanské politiky“; prezident i jeho stoupenci však současně vždy zdůrazňovali i západní složky příštích vnějších vazeb státu.

Program první poválečné vlády ČSR z března 1945, zvaný ne zcela přesně „košickým“, sice v zahraničně-politické kapitole zdůrazňoval zvláště mnohostrannou součinnost republiky s SSSR. Měla ji však opět doplňovat spolupráce s dalšími „slovanskými“ státy, především Polskem, a ovšem i „všeobecné přátelské vztahy“ se západními demokratiemi, především Francií.⁴ Z těchto tezí vycházela i další zahraničně-politická aktivita třetí republiky, jejíž diplomatický aparát pod taktovkou Jana Masaryka zůstal až do komunistického převratu 1948 pod dominantním vlivem demokratů, odchovaných tradicí první republiky.

Českoslovenští diplomaté sice v následujícím období na mezinárodní scéně podporovali nejčastěji stanoviska Moskvy, což postupně stále více dráždilo především Američany.⁵ Na druhé straně však sovětská politika podporovala některé československé požadavky, např. v konfliktních vztazích s Maďarskem, zatímco Západ, zvláště anglosaské velmoci, zastávaly v nejlepším případě neutrální postoje. Z hlediska československého byl však pochopitelně nejzásadnější vývoj tzv. německé otázky. A v tomto kontextu si Beneš i jeho demokratičtí kolegové dobře uvědomovali, že republika neleží, obecně řečeno, mezi Západem a Východem, ale

3) Srov. k tomu podrobněji Dejmek, J.: *Představy prezidenta Edvarda Beneše o poválečném mezinárodním zajištění Československa v průběhu II. světové války*. In: Zudová-Lešková, Z. (eds.): *Československá armáda v letech druhé světové války*. Praha, MO - Avis 2003, s. 65–80.

4) Viz *Program první domácí vlády republiky, vlády národní fronty Čechů a Slováků*. Praha 1946.

5) Srov. např. Byrnes, E.: *Speaking frankly*. New York and London, Harper & Brothers 1947, s. 143–144, popisující, jak potlesk členů čs. delegace v Paříži po řeči sovětského zástupce Vyšiského přispěl k zastavení amerických úvěrů.

konkrétně – mezi Německem a Ruskem. V takové politické kontrapozici ale hrůzy nedávné nacistické okupace včetně postupně odhalovaných plánů na likvidaci českého národa prostě nedávaly pár let po válce politickým lídrům v Praze na vybranou.

Čeští a slovenští demokraté v čele s prezidentem si ovšem na druhé straně stále více si uvědomovali, jak obtížná je realizace spojení s Moskvou, chtějí-li ve své vlasti uchovat alespoň omezenou svobodu. I proto se bez ohledu na sovětskou supremaci v prostoru středovýchodní Evropy snažili nadále udržet co nejtěsnější vazby se Západem, které ostatně vyžadovala i ekonomika republiky, zvláště zahraniční obchod. Původní předpoklady, že se hospodářská rekonstrukce Československa uskuteční s značnou pomocí finančních půjček z USA a dalších států se sice nenaplnily, Washington především z důvodů politických už od podzimu 1946 svoje finanční investice v ČSR omezil.⁶

Část českých politických lídrů však stále sdílela naději, že se pro výraznější angažování v tomto prostoru podaří získat Velkou Británii, vedenou od léta 1945 labouristickou vládou Clementa Attleeho. Především ale prezident a s ním většina demokratických politiků počítali s obnovou tradičního spojení s čtvrtou Francouzskou republikou, jež ostatně do jara 1947 podporovala – vzhledem k účasti francouzských komunistů ve vládě – i KSČ. Paříž měla stejně jako Praha zájem na novém kolektivně bezpečnostním systému v Evropě, který by ji zajišťoval před očekávanou novou německou výbojností. A třebaže primárním cílem byla pro Quai d'Orsay dosažení formálního spojení s Velkou Británií (realizované v březnu 1947 tzv. smlouvou z Dunkerque), francouzská diplomacie chtěla – vedle už existující aliance s SSSR, podepsané ještě na sklonku války Charlesem de Gaullem⁷ – obnovit i vazby s bývalými menšími spojenci v centrální Evropě, především Československem.

6) Srov. podrobně Michálek, S.: *Nádeje a vytriezvenia. Československo-americké hospodářské vztahy v letech 1945–1951*. Bratislava, Veda 1994, Prokš, P.: *Československo a Západ 1945–1948. Vztahy Československa se Spojenými státy, Velkou Británií a Francií v letech 1945–1948*. Praha, ISV 2001.

7) Francouzsko-sovětská smlouva o vzájemné pomoci byla podepsána v době de Gaullovy návštěvy v Moskvě 10. prosince 1944; formálně platila až do května 1955, kdy ji SSSR vypověděl po vstupu SRN do NATO.

Už od července 1946 diplomaté obou států jednali o nové spojenecké smlouvě, která měla zajistit „společnou obranu pro případ, že by Německo obnovilo svou útočnou politiku“.⁸ Do jara následujícího roku sice tyto rozhovory nevedly ke zdárnému výsledku, neboť československá strana chtěla do dokumentu včlenit závazky automatické vzájemné pomoci a především jeho platnost rozšířit i na případné spojení Německa, na což Paříž odmítala přistoupit. Pro Beneše však projekt spojení znamenal nejen posílení mezinárodního postavení republiky (a v neposlední řadě jisté vyvážení vlivu SSSR), ale také určitou právně-politickou zábranu před možným definitivním rozdělením kontinentu. Proto se chystal zvýraznit vážnost smlouvy a chystanou státní návštěvou Francie, a trval na její realizaci i poté, co vládní koalici v Paříži opustili na jaře 1947 ministři za FKS. Jak ještě připomeneme, Beneš chtěl o potřebě podpisu československo-francouzské smlouvy přesvědčit i Stalina. Ze stejného důvodu – posílení vazeb republiky se Západem a současně zabránění definitivnímu rozdělení kontinentu – se pak zasazoval od června 1947 i o přijetí nabídky americké hospodářské pomoci, jak ji formuloval státní sekretář George Marshall. Tuto politickou důležitost nové americké angažovanosti v Evropě s ním ostatně sdílela i majorita vedoucích politiků demokratických stran.⁹

Hospodářská situace Československa

Neméně důležité, nežli úvahy politické, byly při zvažování nabídky amerického státního sekretáře motivy hospodářské. Českoslovenští vládní činitelé si sice – většinou bez ohledu na stranickou příslušnost – zakládali na tom, že se ekonomika státu zdárně rozvíjí, což měla ostatně potvrdit i realizace programu tzv. dvouletky. Z velké části „znárodněný“ československý průmysl

8) Srov. nejlépe Petruf, P.: *Příprava povojnové spojenecké smlouvy mezi Česko-Slovenskem a Francúzskom*. In: Petruf, P. (ed.): *Stredna a juhovýchodná Európa. Sondy do vývoja...*, Bratislava, HÚ SAV, 1991, s. 74–120; Mares, A.: *Francouzsko-československé vztahy v letech 1944–1948*: Soudobé dějiny 1998.

9) Benešovo stanovisko z té doby nejlépe vyjadřovalo jeho (zřejmě poslední podobné) memorandum z počátku července 1947, cit. níže v pozn. č. 22; je otištěno i mezi přílohami tohoto sborníku. Viz též Ripka, H.: *Unorová tragédie. Svědectví přímého účastníka*: Brno, Atlantis 1995, např. s. 65 an.; Zenkl, P.: *Mozaika vzpomínek*: Olomouc, ČČES FF UP 1999, s. 112–115 ad.

skutečně dosáhl v polovině roku 1947 v průměru 92% předválečné výkonnosti, což byl – zvláště při značném reálném zvýšení mezd a tedy nákladů – nepochybně úspěch (většina ekonomik západoevropských států dosáhla ve stejném období v průměru 88% předválečné výkonnosti).

Kapitáni hutního, strojírenského i dalšího průmyslu si také nemohli stěžovat na nedostatek zakázek domácích, ale především zahraničních, na prvním místě z SSSR a také řady „lidově-demokratických“ států jihovýchodní Evropy v čele s Jugoslávií, jimž dokonce často nemohli pro jejich objem ani dostát. Komunističtí politikové a ekonomové ostatně v té souvislosti opakovaně zdůrazňovali, že by se nová republika mohla stát pro celou oblast skutečnou „kovárnou a strojírnou“, která by svými produkty plně nahradila zatím absentující export poraženého Německa a v tomto smyslu byly předběžně propočítávány i první návrhy anticipovaného prvního pětiletého plánu. Ten vycházel – podobně jako dobové projekty sovětské – z dalšího zesilování těžkého průmyslu (jehož jádro ovšem české země zdědily již z dob habsburské monarchie) a předpokládal dokonce u některých odvětví nárůst o 200%.¹⁰ Realizace těchto záměrů však s sebou nesla i četná úskalí, a to i z hlediska střednědobého, jež si nepochybně uvědomovala velká část demokratických politiků i národohospodářů.

Z delšího časového odstupu byla jistě nejzávažnější skutečnost, že se další rozšiřování „tradičních“ průmyslových odvětví, zvláště hutnictví a těžkého strojírenství, mělo dít nejen na úkor spotřebního průmyslu, ale především odvětví moderních (elektrotechnika, chemický průmysl atd.), což postupně způsobilo velké ekonomické zaostávání Československa a dalších států oblasti. Již roku 1947 se však rýsovaly také další problémy. Ekonomové i manažeři státních podniků si byli vědomi, že rozšiřující se průmyslová výroba nutně vyžaduje trvalý dovoz některých surovin, zvláště železné rudy a dalších rud a kovů, ale také moderní strojové vybavení.

Toho se republika mohla dočkat jedině ze Západu, především obou anglosaských demokracií, jenže rozvíjení dalšího obcho-

du s těmito státy bránily jak okolnosti politické, tak ekonomické, zvláště brzy patrný nedostatek deviz. Možnost získání dalších větších půjček z USA prakticky skončila na podzim 1946. Dalším úvěrům – a to nejen ze zámoří – pak bránila mimo jiné vlekoucí se jednání o náhradách za etatizovaný majetek v ČSR, i když jistou náhradu zahraničním vlastníkům byli ochotni poskytnout i zástupci KSČ v čele s šéfem vlády K. Gottwaldem.¹¹ Obchod se Západem, pro některá odvětví zcela dominantní, pak zůstával již od roku 1946 dlouhodobě pasivní (např. koncem roku 1947 skončil vzájemný obchod s USA schodkem 1,7 miliard Kč, s Velkou Británií pak 1,53 miliard).

Komunistické představitele sice tato okolnost vedla opět k zdůrazňování potřeby přeorientování československého zahraničního obchodu na „východní“ trhy, především SSSR a státy v jihovýchodní Evropě. Takový krok však nenabízela řešení zmiňované potřeby modernizace a dodávek některých surovin. Navíc se již tehdy ukazovalo, že „lidově demokratické“ vlády nebudou vždy vzorně dodržovat své platební povinnosti, což – zvláště z hlediska delší časové perspektivy – mohlo patrně obtíže československé ekonomiky jen násobit.¹² Pro demokratické činitele to však byl jen další důvod, aby využili rýsující se nabídku americké hospodářské angažovanosti, i když byla spojena s rizikem současné obnovy hospodářství – a tedy i potenciální moci – sousedního Německa.

Pozitivní stanovisko pražské vlády

Vlastní postoje československé reprezentace a jejich vývoj, vystupující do Moskvou vynucené negace přijatého rozhodnutí, byly opakovaně popsány a postačí je proto jen zrekapitulovat.¹³ Zmi-

11) Jistým precedentem se sice stalo schválení tzv. švýcarských protokolů z června 1947, řešících otázku náhrad švýcarských majitelů, podobně byly v téže době uzavřeny i dohody o náhradách s dalšími menšími státy, zvláště Belgií a Švédskem. Negociace s Británií (komplikované ovšem o další záležitosti) a také s USA se však protáhla na řadu let, resp. celá desetiletí.

12) Nepřímo na tyto faktory upozorňovala také memoranda ředitele Národní banky Leopolda Chmely, vypracovaná koncem června 1947 pro prezidenta; Archiv akademie věd ČR, Archiv EB, III, kart. 37. (Dokument je otištěn i v příloze ke sborníku). Srov. též Kaplan, K. – Příbík, P.: *Osudy Marshallova plánu v Československu*: Slezský sborník 1991, č. 3–4, s. 231–242.

13) Srov. např. Belda, J. – Bouček, M. – Deyl, Z. – Klimeš, M.: *Na rozhraní dvou epoch. (Československo 1945–1968)*: Praha, Svoboda 1968, s. 121–128;

10) Srov. např. Kaplan, K.: *Hospodářská demokracie v letech 1945–1948*: Československý časopis historický 1966, s. 844 an.; též Kaplan, K.: *Československo v letech 1945–1948*: Praha, SPN 1991.

ňovaný projev státního sekretáře George Marshalla z 5. června 1947 o nabídce ekonomické pomoci Evropě ze strany USA se pochopitelně setkal i v ČSR se značným ohlasem a nadějemi. Vzhledem ke své obecnosti však k němu politické kruhy začaly zaujímat stanovisko až poté, co byla americká iniciativa díky britské a francouzské diplomacii dále rozvíjena. Především mezi politiky demokratické části spektra přitom hrála značnou roli i obava, aby případná akce nevedla k ještě ostřejšímu rozdělení starého kontinentu, a pak samozřejmě i postupně se měnící postoj Moskvy. To ostatně nejlépe ukazoval krátký projev Jana Masaryka při jeho návštěvě Norska koncem třetího červnového týdne 1947. Ministr tu jednoznačně zdůraznil, že „budeme rozhodně pro akci, bude-li mít za cíl jednotu světa a hlavně Evropy, že však budeme proti ní, má-li jejím cílem být nějaké rozdělení.“¹⁴

V té době ovšem již bylo známo, že Britové a Francouzi pozvali po vzájemných poradách na jakousi pracovní „předkonferenci“ do Paříže i šéfa sovětské diplomacie V. Molotova, a v Praze se tedy bez ohledu na velmi kusé informace už 24. června poprvé nabídkou americké pomoci zabývala vláda. Hned na tomto zasedání došlo pod Gottwaldovým předsednictvím nejen k předběžnému rozhodnutí takovou nabídku přijmout, ale dokonce vytvořit meziministerskou komisi v čele s náměstkem předsedy vlády (a také zkušeným diplomatem) Zdeňkem Fierlingerem, která měla připravit veškerý materiál pro případnou specifikaci československých požadavků.¹⁵

Zatímco českoslovenští diplomaté shromažďovali v následujících dnech další informace o americké nabídce i následných

záměrech velmocí, v Černínském paláci bylo rozhodnuto, že pozitivní stanovisko vlády ČSR bude už 1. července oficiálně notifikováno vybraným velvyslancům.¹⁶ Tento krok byl také podle plánu proveden, ačkoliv Západ informoval podrobněji ministra zahraničí Jana Masaryka (a jeho prostřednictvím pražskou vládu) zvláštním aide-memoire britského velvyslanectví až o tři dny později. Teprve tehdy, tedy bez jediného dne měsíc po Marshallově slavném harvardském projevu, bylo také Československo vlastně poprvé oficiálně přizváno k účasti na přípravné konferenci, která byla zatím svolána na polovinu července do metropole nad Seinou.¹⁷ 4. červenec se stal ovšem z hlediska postoje ČSR k připravované americké pomoci významný i z dalších aspektů. Jednak byla nabídka za přítomnosti Masaryka poprvé probírána v zahraničním výboru sněmovny, jednak o participaci znovu rozhodla vláda, ovšem s tím, že věc bude ještě projednána při nadcházející cestě vládní delegace v čele s ministerským předsedou Gottwaldem v Moskvě.

Masarykova prezentace postoje ČSR k Marshallově nabídce v parlamentu, stejně jako následující – ostatně nikterak rozsáhlá – diskuse v zahraničním výboru, byly pro tehdejší postoje českých demokratů příznačné. Šéf pražské diplomacie před poslanci alespoň třikrát zdůraznil, že podle jeho názoru „je třeba, abychom nějakým způsobem s jednáním o Marshallově plánu zůstali ve styku“, současně však připustil, že o podstatě celého plánu neví zatím „nic“. Zároveň upozornil také na to, že prohloubí-li se roztržka mezi Západem a SSSR, jak ji ohlašoval předtím oznámený demonstrativní odjezd ministra Molotova z pařížské „předkonference“, „naše postavení bude velmi obtížné.“ Jak ale dále připomněl, „pokud jsem zahraničním ministrem, nemůže být nikdy diskuse o tom, že bychom se nějakým způsobem exponovali proti Sovětskému svazu; to je základ naší politiky“.¹⁸ Ve stejném smyslu pak vyzněla i vystoupení poslanců, kdy např. poslanec J. Stránský – jeden z lídrů národních socialistů – zdůraznil jako hlavní úkol československé diplomacie „udržet linii... po politické stránce po

→ Tábořský, E.: *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*. Praha, Mladá Fronta 1993, s. 252–53; Veselý, Z.: *Československo a Marshallův plán*. Praha, AUC-Historica, UK 1985; Kaplan, K. – Příbík, P.: *Osudy Marshallova plánu v Československu II*: Slezský sborník 1992, s. 21–32; Michálek (1994), kap. 4; Prokš (2001), zvl. s. 178 an., dále Janus, J.: *Polska i Czechosłowacja wobec planu Marshalla*. Kraków, Wyd. Nauk. AP 2002, s. 113–150.

14) Tak to alespoň sám Masaryk resumoval na prvním z klíčových zasedání vlády po svém návratu, 24. června 1947. Protokol z tohoto zasedání je otištěn v: *Československo a Marshallův plán*. Sborník dokumentů. Eds. K. Kaplan, R. Jičín, K. Krátký a J. Šilar. Praha 1992 (dále jen ČsMP), dok. č. 9, s. 14.

15) Tamtéž; členy komise se dále staly ministr financí J. Dolanský (KSČ), zahraničního obchodu (H. Ripka, NS), zdravotnictví (A. Procházka, Lid.) a dopravy I. Pietor (DS), a státní tajemník MZV J. Clementis.

16) ČsMP, dok. č. 16, příloha 1 a 2.

17) Tamtéž, dok. č. 19. Aide-memoire britského velvyslanectví z 4. července 1947.

18) Masaryk, J.: *Projevy, články a rozhovory 1945–1948*. Ed. I. Litošová, D. Rožehnal. Praha, VŠE 1998, s. 249–253.

boku Sovětského svazu a zároveň se snažit, abychom se hospodářsky docela neodřízli od Západu.“¹⁹

O několik hodin později vláda pod Gottwaldovým předsednictvím skutečně rozhodla, že ČSR obešle připravovanou pařížskou konferenci svým velvyslancem ve Francii Jindřichem Noskem (protokol o zasedání Gottwaldovy vlády z 4. července 1947). Do věci se ostatně vložil osobně i prezident Beneš, a protože bylo zřejmé, že se záležitost stane předmětem jednání i při nadcházející cestě vládní delegace do Moskvy, sepsal pro Masaryka dvě memoranda, v nichž podrobně odůvodnil jak potřebu podpisu spojenecké smlouvy s Francií, tak nutnost účasti ČSR na americké nabídce.²⁰ Bylo přitom příznačné, že obě zdůvodňoval nejen ohledy československými, ale také *celoevropskými*, neboť právě vazba ČSR na jednu z klíčových západních demokracií a současně její participace na multilaterálním hospodářském projektu měla – podle Beneše – přispět k tomu, aby se kontinent definitivně nerozdělil na „západní“ a „východní“ část. Současně měla účast československých diplomatů zabránit tomu, aby americká pomoc nemohla být využita např. ve prospěch Německa a proti zájmům jeho východních sousedů. Jak ale uvidíme, Masaryk jeho – logické – argumentace nevyužil.

Opakované rozhodnutí vlády potvrdilo ještě další zasedání jejího předsednictva 7. července, učiněné – dodejme – již po Molotovově demonstrativním odjezdu z Paříže.²¹ Gottwald sice navrhol, aby bylo nejprve zjištěno stanovisko Moskvy. Většina účastníků však podporovala Masarykovo stanovisko, že za dané situace by bylo „chybou poznání do Paříže nepřijmout“. Státní tajemník Clementis se sice snažil takový postoj majority oslabit zčásti falešnými poukazy na to, které evropské státy „již odřekly“ (tak uváděl vedle Maďarska i Švédsko a Norsko, ač obě poslední země účast přislíbily; nebyla to jediná Clementisova mystifikace svých demokratických kolegů). Většina ministrů však trvala na původním rozhodnutí, v němž

je ještě utvrzoval příslib spojeneckého Polska, že se rovněž zúčastní. A v tom smyslu bylo také potvrzeno původní stanovisko, i když bylo podmíněno tím, že případný program hospodářské rekonstrukce nesmí omezovat svrchovanost jednotlivých států ani bránit vzájemnému obchodu. Pro K. Gottwalda však takový postoj jistě nebyl definitivní, pokud ho neaproboval i moskevský *vožd*.

Nátlak Stalina na vládní delegaci

Moskva pochopitelně postoj svých spojenců (či ve většině případů spíše už poslušných satelitů) bedlivě sledovala a také přímo ovlivňovala, i když zvláště v případě balkánských komunistických režimů v tomto smyslu ani příliš velké úsilí vynakládat nemusela.²² Z dnes známé dokumentace víme, že o svém postoji informovala opakovaně i vedení KSČ, i když jeho představitelé svým kolegům ve vládě nic o těchto ryze partajních stycích nesdělili. Moskevský Ústřední výbor všeruské komunistické strany ještě 5. července zaslal Gottwaldovi depeši, v níž navrhoval „účast na poradě neodmítat, ale poslat tam své delegace, aby přímo na poradě ukázaly nepřijatelnost anglo-francouzského plánu... a poté poradou opustily a odvedly s sebou co nejvíce delegátů z dalších zemí“.²³

Je nesporné, že tento postoj ovlivnil i přístup Gottwalda a jeho stranických soudruhů v následujících dnech včetně zmiňovaného jednání předsednictva vlády 7. července. Zatím se však situace změnila, účast na projektu odmítla nejen Jugoslávie, ale k revokaci původně pozitivního stanoviska byla donucena i vláda ve Varšavě.²⁴ a 8. 7. – tedy den před odjezdem vládní delegace do Moskvy – ústřední výbor sovětské komunistické strany jasně doporučil svým československým soudruhům, aby pražská vláda pařížskou konferenci neobesílala.²⁵ Pro postoje Gottwalda k jeho partnerům ve vládě bylo ovšem příznačné, že o tomto obratu sovětské politiky své kolegy vůbec neinformoval, a v této své

19) ČsMP, dok. č. 21, s. 30.

20) Prezidentovo memorandum o potřebě participace ČSR na Marshallově projektu viz AVČR, EB, III, kart. 38, podle něhož je otištěno i v příloze tohoto sborníku. Plné znění obou memorand viz v: *Osudové kroky Jana Masaryka. Výběr dokumentů...* Praha, Archivní správa MVN ČR 1996, s. 105–107.

21) ČsMP, dok. č. 31, s. 42 an.

22) Účast na konferenci odmítlo prakticky ihned Bulharsko, po „zdvořilém“ dotazu ministra zahraničí V. Tataresca v Moskvě i Rumunsko, po krátkém zaváhání také Jugoslávie a v odvislosti na ní i Albánie, i když s jejich účastí zřejmě málo kdo na Západě vůbec počítal.

23) ČsMP, dok. č. 26, s. 38.

24) Janus (2002), s. 109–111.

25) ČsMD, dok. č. 37, s. 51.

krajní neloajalitu pak pokračoval i v průběhu osudové návštěvy zástupců vlády v sovětské metropoli 9. a 10. července.

Vládní delegace, kterou vedle šéfa vlády tvořili ministr zahraničí Masaryk, ministr spravedlnosti Prokop Drtina (který zastupoval onemocnělého H. Ripku) a generální sekretář MZV Arnošt Heidrich, měla se sovětskými představiteli projednat řadu otázek, především další posílení vzájemných hospodářských vztahů a problémy přípravy spojenecké smlouvy s Francií (které se také především týkalo Benešovo memorandum). Teprve na poslední chvíli k tomu přibyla ještě participace ČSR na pařížské konferenci.

Celé následující jednání znovu demonstrovalo, že Československo nezastupuje jednotný, silný tým, ale na straně jedné ministerský předseda, odhodlaný bez odporu plnit jakékoliv sovětské příkazy, na straně druhé pak muži, marně se snažící skloubit svůj přirozený demokratický okcidentalismus se snahou o těsné spojení s SSSR. Gottwald hned po příletu do Moskvy zdůraznil bezvýhradnost aliance ČSR s Moskvou, navíc se brzy poté sešel – za zády ostatních členů delegace – osobně se Stalinem, který mu nepochybně zopakoval své kategorické dictum z předcházejícího dne.²⁶ Své kolegy o tom však opět neinformoval, a tak byli hned po zahájení oficiálních rozhovorů (které příznačně započaly až v jedenáct hodin v noci) překvapeni tvrdým Stalinovým nátlakem, jemuž nedokázali čelit.

O obsahu tohoto nepochybně pohnutého, i když formálně zřejmě klidného jednání jsme informováni jak z úředního zápisu, tak ze vzpomínek části jeho účastníků, mj. P. Drtiny.²⁷ Když se Gottwald na jeho počátku Stalina tázal na postoj Svazu k československé účasti na přípravné konferenci, reagoval *vožd'* dlouhým monologem, v němž nejprve zpochybnil smysl a význam americké iniciativy vůbec, a poté československým představitelům vyčetl, že svoje rozhodování s Moskvou na rozdíl od ostatních spojenců

nekonzultovali. Případnou participaci ČSR na konferenci pak postavil jako „vopros družby“, jako „otázku zásadní, na níž závisí naše přátelství s SSSR. Půjdete-li do Paříže, dokážete, že chcete spolupůsobit při akci na izolaci Sovětského svazu.“ A jak Stalin o nedlouho později zdůraznil, „toho by Sovětský svaz ani vláda nesnesly...“

Pro situaci tehdejší československé politiky bylo ovšem příznačné, že zatímco Gottwald mlčel, Masaryk jen zdůraznil, že se československá vláda ihned podle sovětského přání zařídí, a pouze žádal, aby ji Sověti nějak pomohli z delikátní situace. Jediným, kdo aktivněji vystoupil na obranu původního rozhodnutí, byl Drtina, který šéfa moskevské vlády upozornil na značnou závislost československého zahraničního obchodu na Západu a současně – prozíravě – vyjádřil i obavy značné části svých spoluobčanů, „aby odpoutání od západu nemělo za následek všeobecné zchudnutí...“ Stalin se ovšem obměkčit nedal a jen opakoval, že SSSR bude potřebovat další československé dodávky pro svůj průmysl a zvláště těžbu, jež mohou ČSR kompenzovat případné ztráty z nepřijetí amerických úvěrů. Jakýmsi oslazením předcházejícího nátlaku pak byl příslib dodávek 200 tisíc tun pšenice, jež měly pomoci vyřešit rostoucí problémy Československa, způsobené mj. neúrodou a suchem. Stejně ostatně skončil i pokus, získat sovětské *bene* pro smlouvu s Francií...²⁸

Delegáti v Moskvě se o další odpor proti tomuto nátlaku ani nepokusili a naopak ještě v noci zaslali do Prahy depeši, aby byl svolán zbytek vlády a ta se usnesla na „odvolání naší účasti v Paříži“. Vše mělo být přitom vyřízeno nejpozději do 11. července, tedy fakticky do následujícího dne. A v tomto smyslu také politici v Praze jednali; hned na poledne 10. bylo svoláno mimořádné zasedání kabinetu a již předtím vyslána delegace k prezidentovi, který tehdy dlel na své vile v Sezimově Ústí, aby napomohl dosáhnout ve věci revokace původního stanoviska jednomyslného rozhodnutí. Clementis, zastupující vládu, měl pak skutečně ješ-

26) Kaplan – Příbík (2002), s. 25. Záznam z tohoto jednání zatím nebyl nalezen.

27) ČsMP, dok. č. 43, s. 58 an.; Drtina, P.: *Československo – můj osud. Kniha života českého demokrata dvacátého století II/2*: Praha, Melantrich 1992, s. 328–336 ad; A. Heidrich, v: Feierabend, L.: *Politické vzpomínky III*: Brno, Atlantis 1996, s. 466–468. Žádný záznam těmto jednáním za to neobsahuje deník tehdejšího velvyslance v Moskvě prof. Jiřího Horáka, srov. Archiv AV ČR, pozůstalost J. Horáka, kart. 3.

28) Sovětská strana, která byla detailně informována o problémech československo-francouzských jednání, podrobila francouzské návrhy nové spojenecké smlouvě značně kritice a navíc tvrdila, že jejich přijetí by zhoršilo postavení sovětské diplomacie, která sama hodlala své spojenecké smlouvy s Francií a Británií novelizovat (nakonec se ovšem tento záměr neuskutečnil, a obě smlouvy byly Moskvou formálně vypovězeny, ovšem až roku 1955 v souvislosti se vstupem SRN do NATO).

tě před zahájením zasedání ministrů získat Benešův apel, podle něhož po změně stanoviska SSSR otázka, má-li být pařížská konference obeslána či nikoliv, neměla vůbec podléhat další diskusi. O takovém jednoznačném postoji Beneše lze sice vzhledem k jeho předcházejícímu memorandu pro Stalina částečně pochybovat, tím spíše, víme-li navíc, že prezident byl právě v inkriminovaných hodinách stížen těžkou zdravotní indispozicí.²⁹ Na konečném výsledku to však v zásadě nic nezměnilo...

Nuceně změněné stanovisko vlády

Schůze v jistém smyslu osudového zasedání neúplné vlády³⁰ se sešla pod předsednictví slovenského komunisty V. Širokého přesně v poledne 10. května v budově národního shromáždění, brzy se však ukázalo, že hlavním projednávaným problémem nebude, zda-li se sovětskému nátlaku opřít, ale jak všemi účastníky přijaté nové rozhodnutí zdůvodnit před vlastní i evropskou veřejností.³¹ Když na jeho počátku státní tajemník MZV Clementis v duchu předcházejících depeší z Moskvy navrhl, aby kabinet původní rozhodnutí revidoval (příčemž takový krok zdůvodňoval mj. postojem prezidenta), mezi demokratickými ministry nenarazilo na odpor meritum návrhu, ale spíše jeho zdůvodnění.

Clementis – a s ním celá komunistická část vlády – totiž žádali, aby byla změna rozhodnutí dána prostě do souvislostí s postojem většiny států ve střední a jihovýchodní Evropě, jež byly z velké části spojenci republiky. Toto vysvětlení ovšem neuspokojovalo především národní socialisty a jejich vůdce, místopředseda vlády Petr Zenkl požadoval, aby v textu komuniké, zdůvodňujícím změnu rozhodnutí, byl mimo jiné alespoň nepřímě naznačen vliv

SSSR. Takový postoj měl jistě více důvodů, nejen alibi před vlastní veřejností. Akcentování toho, že pražská vláda nezamýšlela a nezamýšlí učinit nic, co by směřovalo proti Sovětskému svazu, chtěli čeští demokraté nepochybně reagovat i na objevující se kritiky části sovětského tisku, podle nichž část ministrů projevovala údajně protisovětské sklony.

Komunisté a jediný přítomný zástupce sociálních demokratů, místopředseda vlády Z. Fierlinger, však takové zdůvodnění razantně zavrhl (Fierlinger dokonce zastřeně hrozil, že kdyby byl Zenklův návrh přijat, „neručí za to, co by Moskva dělala“). Několik hodin byla proto hledána kompromisní formule. Ale třebaže si národní socialisté snažili alespoň v tomto ohledu zachovat tvář, dostalo se jim podpory jen od přítomných lidovců (jejichž vůdce msgr. Jan Šrámek nadto „tradičně“ absentoval). Jistě působily i komunistické výhrůžky, že nedohodou by byl – jak s vehemencí sobě vlastní dovozoval šéf propagandy V. Kopecký – do země „vnesen nebezpečný chaos“ a navíc americká pomoc může posloužit nejvíce Německu.

Komuniké, jež vláda po místy bouřlivém jednání večer téhož dne přijala, zdůvodňovala neúčast Československa na pařížské konferenci především změnou postojů většiny středoevropských států. „Konference se... nezúčastní státy, s nimiž je Československá republika v úzkých hospodářských a politických stycích, spočívajících na smluvních závazcích.“ Za této situace by prý byla československá účast vykládána jako akt směřující proti přátelství s SSSR a ostatními našimi spojenci. „Proto vláda jednomyslně rozhodla, že se této konferenci nezúčastní.“³²

V podobném duchu byli pak ještě v pozdních večerních hodinách informováni velvyslanci Velké Británie a Francie, Phil Nichols a Maurice Dejean. Snad jediným úspěchem demokratů v čele se Zenklem byla současně sepsaná depeše pro Gottwalda do Moskvy, kde měl kategoricky popřít „bezpodstatnost zpráv... v sovětském tisku, podle nichž některé strany národní fronty Čechů a Slováků neschvalují, aby Československo plnilo své závazky plynoucí ze spojenecké smlouvy s Sovětským svazem“. O tom, zda-li Gottwald toto usnesení vlády učinil, můžeme ovšem – při

29) Srov. zvláště svědectví A. Heidricha, v: *Feierabend* (1996), s. 467–468. Proti tomuto Heidrichovu svědectví však Zenkl i Ripka ve svých memoárech tvrdili, že první z nich konzultoval s prezidentem telefonicky své stanovisko a ten že skutečně doporučil akceptovat sovětský požadavek.

30) Z 24 členů absentovalo plných 8; je přitom zajímavé, že dva z absentujících, ministr výživy V. Majer (tedy v Paříži na zasedání obilní konference) a ministr průmyslu B. Laušman po návratu do Prahy proti rozhodnutí otevřeně protestovali.

31) Srov. protokol o tomto zasedání vláda v: *ČsMP*, dok. č. 49, as. 68 an.; odtud také budou převzaty další citáty, nebude-li uvedeno jinak. Viz též relaci V. Majera, otištěnou v: *Feierabend*, (1996), s. 469–472.

32) *ČsMP*, s. 88.

jeho nepopíratelných záměrech, rozvíjet dále „revoluci“ směrem k mocenskému monopolu jeho strany, důvodně pochybovat.

U politické veřejnosti se revokace stanoviska k pařížské konferenci setkala kupodivu – alespoň navenek, jak se to zračilo na stránkách demokratického tisku – s celkem nevelkou ozvěnou, která vesměs odrážela stanoviska lídrů demokratických stran, jaká zastávali na zmiňovaném zasedání vlády 10. 7.³³ V některých případech, např. u národních socialistů, je dokonce potvrdila zvláštní zasedání předsednictva příslušných partají, jež tím mimo jiné potvrzovala další zájem na participaci při řízení státu bez ohledu na jeho evidentně limitované vnější suverenitě.³⁴ Fakticky mělo ale rozhodnutí z 10. července pro republiku řadu následků, a to nejen z hlediska delší časové perspektivy.

Důsledky odmítnutí

Odmítnutí československé účasti na přípravných jednáních o americké hospodářské pomoci nejen posilovala názory těch kruhů na Západě, především v USA, že republika je již plně součástí rodícího se sovětského bloku, a že tedy nemá smyslu se dále pro věc demokracie v této zemi angažovat.³⁵ Jestliže takový závěr v jistém smyslu opodstatňoval dřívější negativní kroky Američa-

nů vůči ČSR, s nimiž souhlasil i pražský velvyslanec USA L. Steinhardt, pak pro stoupence hledání třetí cesty mezi „kapitalistickou“ Amerikou a stalinským Svazem byla změna stanoviska ČSR jen dalším signálem, že – alespoň pro tuto dobu – je taková koncepce nerealizovatelná.

Sovětské vynucení si odstoupení od účasti na pařížské konferenci mimo jiné znovu potvrzovalo, že za aktuálních podmínek mezinárodních vztahů v Evropě je celá původní vize českých demokratů v čele s Benešem prostě neuskutečnitelná. Zbýval-li jim alespoň teoreticky ještě nějaký prostor k manévru, pak jedině ten, který by vytvořila případná zdrženlivost samotného Stalina v jeho snaze přebudovat pás svých spojenců-satelitů do čistě monolitního bloku – zdrženlivost, jakou projevil např. vůči Finsku.³⁶ Jak však ukázaly nejbližší měsíce, vlastně už založení Informačního byra komunistických stran ještě v září téhož roku, s podobnou zdrženlivostí v Praze – i díky síle a především politické orientaci zdejší KSČ – počítat prostě nemohli.

Rezignace na další jednání o americké pomoci měla pro republiku i dopady ekonomické, jakkoliv jejich dlouhodobější efekt je v některých ohledech spíše hypotetický.³⁷ Jestliže revokace původního stanoviska potvrdila odmítavý vztah americké administrativy k třetí republice, především v rovině finanční, pak již na podzim 1947 přiměl nedostatek deviz ministra zahraničního obchodu H. Ripku k ohlášení výrazného omezení dovozu právě z USA.³⁸ To ovšem znovu nutilo – vedle okolností politických

33) Srov. např. Svobodné slovo 11. a 12. července 1947 ad. V redakčním komentáři tohoto listu se ostatně psalo: „Protože věříme, že v dnešních ne právě utěšených vztazích mezi Západem a východem nebylo vyřčeno poslední slovo, a že se tyto vztahy zlepšší, doufáme rovněž, že není vyřčeno poslední slovo ani v jednání o hospodářskou rekonstrukci evropských států. *Svým původním rozhodnutím podali jsme důkaz, že chceme k takové úpravě přispět*, a jsme přesvědčeni, že k tomu budeme mít příležitost, až se překlene dnešní rozpor mezi západem a východem...“

34) Srov. např. závěry z jednání předsednictva národně socialistické strany v čele s poslankyní Fr. Zemínovou ze dne 17. července; *ibid.*, 18. 7. 1947.

35) Např. ředitel středoevropského odboru amerického State departmentu, James Riddleberger, sice ujišťoval velvyslance J. Slávika, „že americké veřejné mínění a též oficiální kruhy budou oceňovat i původní dobrou vůli Československa“ a předpokládal, že američtí činitelé budou ze změny postoje Prahy vinit především Moskvu (Archiv MZV ČR, Zprávy ZÚ Washington 1947, Slávik do Prahy 11. července). Vládní místa ve Washingtonu však brzy zařadila Československo mezi státy střední Evropy do stejné kategorie jako Polsko, tedy mezi země, které jsou již de facto součástí sovětského bloku a kde nemá smyslu se výrazně angažovat. Srov. např. Mania, A.: *The National Security Council i amerykańska polityka wobec Evropy Wschodniej w latach 1945–1960*: Krakov, Uniw. Jagielloński 1994, s. 65.

36) Finská vláda byla přinucena k rezignaci na účasti na pařížské konferenci, týkající se Marshallovy nabídky, vzápětí po vládě Československa. Srov. např. Jacobson, J.: *Finnish neutrality. A Study of Finnish Foreign Policy since the Second World War*. Helsinky 1968, s. 59–60.

37) Je třeba připomenout, že největšími příjemci americké hospodářské i finanční pomoci byly především západoevropské velmoci, Velká Británie a Francie (získaly bezmála polovinu z 13 miliard dolarů) a později také Spolková republika Německo. Z menších států dostalo výraznější podíl v rámci ERP především Rakousko, kde ovšem svoji roli hrály i důvody politické, a pak Nizozemí, považované za nejvíce postižené následky války. Finanční pomoc, resp. dodávky pro jiné menší státy – např. Švédsko, ale také Belgie (a s ní v celní unii spojené Lucembursko) byly často i z hlediska jejich národních ekonomik nevýrazné. Srov. údaje uvedené v příslušných pasážích monografie Milward (1985), kde je mj. řada přehledných tabulek, dobře informujících o struktuře americké pomoci.

38) Srov. např. Prokš, P.: *Československo a lidově demokratické státy 1945–1948*: Praha, Academia 1989, s. 75.

- kormidelníky národního hospodářství, aby se orientovaly stále více na východní trhy, což ostatně korespondovalo i se sovětskou politickou a hospodářskou objednávkou. Jistým symbolem tu byl podpis dalekosáhlé pětileté obchodní smlouvy s SSSR v prosinci téhož roku (za československou stranu opět realizovaný H. Ripkou), kterou doplňovala již předtím uzavřená pětiletá smlouva o hospodářské spolupráci s „lidovým“ Polskem.³⁹

Spolu s brzy následujícími dalšími podobnými dokumenty jimi byla republika nejen mnohem pevněji i ekonomicky svazována s východem, ale jejich obsah současně ovlivňoval i příští podobu dalšího vývoje hospodářství ČSR (např. smlouva s Rumunskem z 16. prosince 1947 a dodatkový protokol s toutéž zemí z 4. března následujícího roku; smlouva s Bulharskem ze 7. března 1948 atd.). Objednávkami dodávek pro příslušné pětileté plány tzv. lidových demokracií se totiž Československo skutečně postupně stávalo onou „kovárnou a strojírnu“ této části kontinentu, což však - při současné absenci zdrojů na modernizaci průmyslových odvětví - nastartovalo postupné zaostávání jeho národního hospodářství, tedy trend, který pokračoval - a ještě se prohluboval - i v následujících dekadách.)

Čeští a slovenští demokraté si závažnost dvojího rozhodnutí vlády z července 1947 dobře uvědomovali. Další vývoj měl potvrdit prorocká slova tehdejšího redaktora lidoveckého *Vývoje* Pavla Tigrida, podle nichž se ti, co hodlají hospodářsky spolupracovat s USA, mohou dočkat poměrně rychlé ekonomické obnovy, zatímco druhá, mnohem chudší část Evropanů „bude odkázána sama na sebe“ a předurčena možná k bídě a chaosu.⁴⁰

Mnohem zásadnější však bylo, že - řečeno slovy H. Ripky - „přestaly jsme být spojenci a stali jsme se vazaly“.⁴¹ Beneš, Ripka a další demokraticky orientovaní politici se z tohoto stavu pokoušeli vyvodit závěrečnou „lekcí“, a - podobně jako jejich kolegové

---

39) O charakteru ambiciozních kontraktů s SSSR si přitom čeští demokraté již tehdy nemohli dělat žádné iluze. Např. velvyslanec J. Horák si po Ripkových jednáních se sovětským ministrem obchodu Anastasem Mikojanem do diáře zapsal: „M. strohý: buď sto tisíc tun trubek, nebo žádné obilí.“ Archiv AV ČR, Pozůstalost J. Horáka, kart. 3.

40) Tigris, P.: *A co teď?* Vývoj 9. VII. 1947.

41) Ripka (1995), s. 80.

ve Finsku - akceptovat tuto limitovanou suverenitu, aby zachránili alespoň částečnou svobodu a demokracii. Stalin, snažící se zvršit výstavbu svého monolitického bloku ve středovýchodní Evropě, měl však již jiný scénář, který jeho čeští a slovenští nohsledi v čele s Gottwaldem úspěšně uskutečnili o půl roku později...

Mezinárodní kontext Marshallova plánu

Jan Eichler

Ústav mezinárodních vztahů

Cílem tohoto příspěvku je připomenout mezinárodněpolitický kontext Marshallova plánu. Příspěvek nemá profil ekonomický, ale historicko-politický. Zaměřuje se především na uvedení klíčových, zlomových události, které mu předcházely. Dochází k závěru, že Marshallův plán uzavřel klíčovou etapu prvních dvou poválečných let, která na dlouhé roky dopředu ovlivnila mezinárodní vztahy poválečného světa, a to ve dvou hlavních směrech. Především se v jejím průběhu zásadním způsobem změnil vztahy mezi státy protihitlerovské koalice – z bývalých spojenců se stali antagonističtí nepřátelé. A ještě důležitější bylo, právě v těchto letech se vymeziily hlavní rysy mezinárodního uspořádání, které pak platilo po celou dobu studené války, tedy po dobu čtyř desetiletí.

Dva základní přístupy k hodnocení prvních let studené války

Události prvních dvou až tří let studené války jsou již delší dobu velkým tématem oboru současných dějin. V západoevropské a zejména pak v severoamerické historiografii se při jejich hodnocení vyhranily dva základní přístupy: *tradiční* či *konzervativní* na jedné straně a *kritický*, nekonformní či revizionistický na straně druhé. Tradiční přístup se dále dělí na tzv. pravověrné, liberální a realisty.¹ Neméně rozmanitý je i proud nekonformních, či revizionistických autorů.

Oba hlavní proudy, tedy tradicionalisté a revizionisté, se shodují ve dvou hlavních směrech. Prvním je jednoznačně odmítavý postoj k totalitnímu sovětskému zřízení, druhým je zásadní ne-

---

1) Bradley, J.: *Válka a mír po roce 1945*: Praha, Victoria Publishing 1994, s. 10–11.

souhlas s tvrdou, často až brutální Stalinovou politikou ve zkoumaném období. Oba téměř stejně píšou o mrazivém tónu Stalinova projevu v únoru 1946, zaujímají jasně kritický postoj ke Stalinově politice v Rumunsku, Bulharsku, Maďarsku, Polsku, v severním Íránu. A v neposlední řadě se shodují také v ocenění přínosu Marshallova plánu pro poválečnou obnovu západní Evropy. Navíc se nijak zásadně neodlišují ani v kritice sovětského odmítnutí Marshallova plánu a zejména pak Stalinova neblahého nátlaku na státy střední a východní Evropy a jmenovitě pak na tehdejší ČSR.

Tradiční proud

Autoři tradičního proudu vykládají studenou válku a zejména pak její první roky jako důsledek tvrdé konfrontační J. V. Stalina, který v té době stál v čele SSSR. Velmi kriticky posuzují jeho kroky a opatření, jež byly v rozporu s duchem spolupráce během druhé světové války a především pak se závazky zakotvenými v americko-sovětských ujednáních. Soustřeďují se na takové události, ze kterých jasně vyplývá, že rozhodující díl odpovědnosti za nástup bipolárního modelu mezinárodních vztahů nese SSSR obecně a jeho tehdejší nejvyšší představitel zvláště.

Naproti tomu stranou zájmu tradičního proudu zůstávají takové dokumenty či opatření první poválečné americké administrativy, jež nasvědčují, že v některých zlomových chvílích byla iniciativa na straně USA. Následující stránky připomenou, že se to týká především budování amerických základů ve světě, prvních záměrů amerických stratégů na vedení totální války proti SSSR za použití jaderných zbraní, Trumanovy doktríny. Dále je pro tento proud typické, že v přístupu k jiným významným událostem opakuje tvrzení, která se více či méně rozcházejí se skutečným vývojem událostí – nejvýraznějším příkladem je tvrzení, že řečkou občanskou válku vyprovokoval a od počátku podporoval J. V. Stalin.

Tradiční proud studenou válku od samého jejího počátku popisuje jako „boj proti diktátorovi, proti démonické síle, která ohrožovala svobodu a demokracii,“² která šla bezohledně za do-

sažením dlouhodobých cílů tradičního ruského expansionismu. Brigitte Schulz tomuto ustálenému proudu vytýká dvě zásadní chyby. První z nich je vědomé přehlížení obrovských slabín válkou zcela vyčerpaného SSSR, které by bývaly velmi výrazně omezovaly úspěšnost jakékoliv ozbrojené expanze. Připomíná především těžké lidské ztráty, dále pak naprostý rozvrat národního hospodářství a zcela poničenou infrastrukturu – katastrofální škody na železniční a silniční síti.³ Ještě závažnější je druhá výhrada – USA vyšly z druhé světové války nesmírně posíleny po všech stránkách, a tak „potřebovaly vytvořit obraz vnějšího nepřítele, který by oslabil vliv těch, kdo si přáli návrat k izolacionismu. Spojené státy vymyslely mýtus neomezené komunistické expanze, aby zmobilizovaly domácí podporu myšlenky, že Amerika na sebe musí vzít úlohu celosvětového hegemona.“⁴

K základním charakteristickým rysům tradičního proudu patří *konzervativismus*. Jeho autoři totiž přebírají a dále zdokonaľují oficiální argumenty prvních poválečných administrativ. Činí tak proto, že právě v prvních poválečných letech se stabilizovaly základní pilíře poválečné vnitřní i zahraniční politiky USA. Těmito pilíři se staly ústřední cíl zahraniční politiky USA a tři základní systémové prvky sloužící k jeho dosahování.⁵ Ústředním cílem bylo prosazení americké nadvlády a aktivismu v celosvětovém měřítku. Pokud jde o systémové nástroje, prvním z nich se stalo posílení postavení a vlivu prezidenta USA, a to až na úroveň „imperálního prezidenta“, vrchního velitele amerických jaderných sil a nepsaného, ale všeobecně uznávaného vůdce celého svobodného světa. Úlohu druhého nástroje plnilo centralizované ekonomické řízení zdůvodňované nezbytností čelit výzvám světového komunismu. A konečně třetím nástrojem byl trvalý a soustředěný důraz na upevňování národní jednoty Američanů.

Všechny výše uváděné pilíře byly postaveny již během účasti USA ve druhé světové válce. Po jejím skončení šlo o to, zda dojde k jejich zboření, nebo zda naopak budou nadále ponechány a dále upevňovány. Trumanova administrativa se bez váhání roz-

3) Schultz (1999), s. 322.

4) Schultz (1999), s. 322.

5) Daudney D., Ikenberry J., John G.: After the long war: Foreign Policy, Spring 1994, č. 94, s. 24–27.

2) Schultz B.: Cold War. In: Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict: New York, Academic Press 1999, Volume 1, p. 320.

hodla pro druhou možnost, tedy pro aktivistickou politiku v celosvětovém měřítku a tím pádem i pro upevnování všech nástrojů zděděných z první poloviny 40. let. Tři přední američtí autoři při hodnocení dlouhodobých důsledků této volby došli k závěru, že americký stát nadále používal stejné mechanismy jako během války. Z tohoto úhlu pohledu pak bourají jeden významný mýtus. Vývoj americké vnitřní a zahraniční politiky po roce 1945 hodnotí nikoli jako tzv. dlouhý mír, ale naopak jako tzv. dlouhou válku, která nakonec trvala až do zániku bipolární konfrontace.⁶

Kritický proud a jeho hlavní výhrady

Zavedené přístupy a hodnocení tradičního proudu se dostaly do určité defenzivy po otevření archivů a po zpřístupnění přísně tajných dokumentů. Od té doby čelí více či méně silným výhradám stoupců kritického či revizionistického přístupu. Ti docházejí k závěru, že první obrysy bipolární konfrontace mezi USA a SSSR se začaly rýsovat už v době druhé světové války, zejména pak v letech 1943–1945.

Zásadní výhrady kritických autorů se soustřeďují na pět hlavních směrů přístupu USA k SSSR. Jedná se o následující: průtahy s otevřením druhé fronty, důraz na sebeurčení v zemích východní Evropy, antikomunismus prezidenta Harry Trumana, jeho tzv. atomová diplomacie a selektivní hospodářská politika.⁷ V návaznosti na to pak kritičtí autoři dodávají, že bezprostředně po skončení druhé světové války byly dvě možné cesty dalšího vývoje mezinárodních vztahů. První z nich vedla přes tzv. jaltské axiomy, druhá přes tzv. řížské axiomy.

Jaltské axiomy a jejich postupné opouštění: Tato platforma je bytostně spojena s osobností legendárního, 32. prezidenta Franklina Delano Roosevelta (FDR) a jeho nejbližších a nejvěrnějších spolupracovníků – Jamese R. Byrnesa (ministra zahraničí) a Harry Hopkinse (osobní poradce). Roosevelt (prezidentem byl v letech 1933–1945) nezakrýval svůj kritický vztah k vnitropolitickému uspořádání v SSSR, ale zároveň s tím si nemyslel, že by se s tímto státem mělo nakládat jako s nějakým vyděděncem

6) Daudney D., Ikenberry J., John G.: Foreign Policy, Spring 1994, č. 94, s. 22.

7) Bradley (1994), s. 12.

mezinárodního uspořádání. Uvědomoval si, že takový přístup by mohl SSSR nakonec „dotlačit nejen ke zpochybnování existujícího stavu, ale i samotných pravidel hry“.⁸ Roosevelt se domníval, že americká zahraniční politika by měla dávat najevo, že uznává mezinárodní význam SSSR, že s ním chce jednat jako s tradiční velmocí a nabídnout mu, aby se podílel na novém mezinárodním uspořádání.

Rižské axiomy a jejich naplňování: Po úmrtí FDR se však situace v USA zásadně změnila. Ve Spojených státech se zformovala tzv. řížská skupina – byli to diplomaté expozitury amerického MZV v Rize, která se po roce 1917 změnila v tzv. malý Petrohrad. Tito lidé dělali rovnítko mezi charakterem sovětského zřízení a zahraniční politikou SSSR. Označovali tento stát za bytostně nedemokratický a expanzionistický. Zcela odmítali jakékoli pragmatické dohody s takovým státem. Tak se vyprofilovala alternativa k Rooseveltovu dědictví, které se někdy říká „řížské axiomy“. Ke stoupcům této alternativy se po skončení studené války přidávala i řada dalších vlivných osobností, nakonec i sám prezident Truman.

Prvním zásadním opatřením tvrdého kurzu se stalo Trumanovo rozhodnutí náhle a přitom výrazně omezit smlouvu o půjčce a pronájmu s Velkou Británií a se SSSR. Stoupcem tzv. řížských axiomů a v návaznosti na ně pak autoři tradičního proudu toto jednostranné rozhodnutí jednoznačně obhajovali a nadále obhajují. Naproti tomu autoři kritického proudu se domnívají, že to byl vážný diplomatický omyl.⁹ Argumentují tím, že SSSR tuto půjčku vnímal jako náhradu za lidskou sílu, kterou vynaložil v rámci spojeneckého boje proti společnému nepříteli. Trumanovi vytýkají, že v době, kdy SSSR nanejvýš naléhavě potřeboval peníze k poválečné obnově, se vědomě zbavil možnosti, jak ovlivňovat sovětské chování ve smyslu dodržování pravidel kooperativních vztahů. Stefano Guzzini dokonce píše, že „vzhledem k načasování tohoto kroku a k tomu, že před ním nedošlo k žádným konzultacím ho sovětská vláda prostě musela vnímat jako útočné opatření“.¹⁰

8) Guzzini S.: Realismus v mezinárodních vztazích a v mezinárodní politice: Brno, Barrister and Principal, 2004, s. 66.

9) Blíže viz např. Herring G.: Aid to Russia, 1941–1946. Strategy, Diplomacy, the Origins of the Cold War: New York, Columbia University Press 1973.

10) Guzzini (2004), s. 68.

Důležitou úlohu při postupném prosazování tzv. řízkých axiomů sehrálo velmi silné postavení nejvyšších vojenských činitelů a strategických plánovačů a jejich vliv na zahraniční politiku a bezpečnostní strategii USA. Nejvýznamnější pozici mezi nimi zaujímal William S. Leahy, předseda sboru náčelníků štábů, známý svým dlouholetým nepřátelstvím vůči Rusům. Byl to právě on, kdo každé ráno prezidentu Trumanovi předkládal shrnutí všech zpravodajských informací o dění ve světě, a tak měl velký vliv na americkou bezpečnost a na formulování politiky. Dále do okruhu vlivných vojenských činitelů patřili admirál Ernest J. King, generál George C. Marshall, šéf vojenské mise v Moskvě generál Patrick Deane. A spolu s nimi se na vytváření amerických stanovisek vůči SSSR podíleli ministr obrany Henry Stimson, ministr námořnictva J. Forrestal a velvyslanec v Moskvě Averell Harriman.¹¹

Melvyn Leffler připomíná,¹² že právě z jejich iniciativy se v tomto období zrodila *strategie vojenských základen*, jež měla dva ústřední cíle: vytvořit strategickou hloubku a umožnit rychlou projekci síly proti potenciálnímu nepříteli. To byly další kroky na cestě k prohlubování nedůvěry a stupňování napětí v prvních dvou letech po skončení druhé světové války.

Základní pohnutka strategie budování vojenských základen USA v celém světě byla zcela jasná: nedovolit žádné mocnosti, aby ovládla Eurasii s jejími strategicky důležitými surovinovými, ekonomickými a lidskými zdroji. Vycházeje z toho, Sbor náčelníků štábů ozbrojených sil USA, jak ukazují nedávno odtajněné dokumenty, vzápětí po skončení druhé světové války vytkl cíl „působit odstrašujícím způsobem proti nárůstu sovětského vlivu v Eurasii“.¹³ Proto např. M. Leffler dochází k jednoznačně kritickému závěru, že budování systému základen nebylo ničím jiným než vědomým postupem k rozbití spojení z doby druhé světové války.¹⁴

Souhlas s budováním základen byl příklonem k myšlenkovému proudu části generality, strategických plánovačů a politiků. Ti na jedné straně v naprosté většině uznávali, že tehdejší SSSR měl velké ztráty z druhé světové války, výrazné zpoždění ve vědecko-technickém rozvoji a také ve vojenských schopnostech. Ostatně odtajněné dokumenty potvrzují, že jak Sbor náčelníků štábů, tak CIA a další instituce v té době docházely k závěru, že SSSR byl ve srovnání s USA v pozici výrazně slabšího a neměl na to, aby zahájil válku.

Na druhé straně však neustále sílily varovné hlasy z vojenských kruhů. Např. tehdejší vojenský a letecký přidělenec v Moskvě psal, že konečným cílem SSSR je rozbití světového kapitalistického systému a ovládnutí světa. A američtí politikové se spolu s ekonomy shodovali, že je nutné za každou cenu zabránit tomu, aby SSSR ovládl euroasijské strategické zdroje, které by ho oproti USA výrazně zvýhodnily. Již na přelomu let 1945 a 1946 se tak v USA vytvořilo „prostředí, ve kterém nebylo místa pro žádnou dvojsmyslnost či pro kompromis“.¹⁵

Trumanova „atomová diplomacie“

Mnoho autorů kritického proudu se vrací k úloze, kterou v prvních letech studené války hrál atomový monopol USA. Shodují se, že právě díky tomuto monopolu mohla Trumanova administrativa od samého konce druhé světové války uplatňovat tzv. atomovou diplomacii, tedy přistupovat k tehdejšímu SSSR z pozice síly.

Dva přední američtí kritičtí autoři¹⁶ docházejí k závěru, že právě díky absolutnímu jadernému monopolu¹⁷ si Trumanova administrativa mohla dovolit uplatňovat jednostrannou strategii ve dvou klíčových směrech. Především se nemusela obávat neblahých důsledků obnovy síly Německa a mohla se naopak začít zabývat úvahami o postupném oslabování důrazu na tzv. průmyslo-

11) Fleming D. S.: *The Cold War and its Origins, 1917–1960*: London, George Allen and Unwin LTD 1961, s. 266.

12) Leffler, M.: *The American Conception of National Security and the Beginnings of the Cold War, 1945–1948*: *American Historical Review* 1984, vol. 89, č. 2, s. 345–381.

13) Memorandum, June 4, 1945, RG 165.

14) Leffler (1984), s. 349.

15) Leffler (1984), s. 370.

16) Alperovitz G., Kai, B.: *The centrality of the bomb*: Foreign Policy, Washington, Spring 1994, č. 94, s.3.

17) Absolutní jaderný monopol USA trval až do prvního jaderného výbuchu SSSR v roce 1949. Pak nastala etapa relativního jaderného monopolu – Sověti sice již měli jadernou zbraň, ale neměli ještě prostředky pro její přepravu na cíle na území USA. Ale to už je jiná etapa studené války.

vé odzbrojování hlavního viníka druhé světové války a o jeho využívání proti SSSR.

A za ještě důležitější považují, že nedílně s tím mohla Trumanova administrativa při prosazování svých bezpečnostních zájmů postupovat bez ohledu na strategické zájmy SSSR. Jsou přesvědčeni, že právě atomový trumf dal Trumanovi zcela nový pocit sebejistoty při jednání se Stalinem. Přesvědčil ho, že zvládnutí SSSR bude snadnější, protože možné s ním jednat z pozice silnějšího.

Dvě memoranda osudového významu

Právě v tomto prostředí, vyznačujícím se silícím antisovětským, bylo sepsáno několik dokumentů strategického charakteru, které na dlouhou dopřed vytyčily zásady přístupu USA k SSSR. K přísně tajným zprávám, které vytvořily základní podobu bezpečnostněpolitické strategie USA a potažmo celého Západu pro bipolární konfrontaci během studené války, se soustavně vracely všichni autoři kritického proudu, zatímco tradicionalisté se jimi příliš nezabývají.

První z výše vzpomínaných přísně tajných dokumentů zpracovali nejvyšší vojenští činitelé, druhý pak šéfové tajných služeb. Dne 11. 9. 1945 bylo dokončeno přísně tajné Memorandum Sboru náčelníků štábů pro prezidenta Trumana, které vymezilo strategii založenou na americké převaze ve vzdušných silách a v jaderných zbraních. Tato strategie se zaměřila na úder, který by měl zničit průmyslová centra, ropná pole a velká města na území SSSR.

O necelé dva měsíce později, dne 3. 11. 1945, přišlo podrobné upřesnění této strategie. Americký Výbor pro řízení zpravodajských služeb (Joint Intelligence Committee) schválil zlomový dokument JIC 329, nazvaný Strategická zranitelnost SSSR v případě omezeného jaderného úderu.¹⁸ Tento dokument obsahoval seznam dvaceti měst na území SSSR vytypovaných jako cíle jaderných úderů, které měly zasadit americké strategické bombardéry B-29.

Vedle Moskvy se na tomto seznamu terčů jaderných úderů ocitly velké průmyslové metropole v ruské části SSSR, a to konkrétně Leningrad, Gorkij, Kujbyšev, Saratov, Jaroslavl. Dále se počítalo s úderem na uralské průmyslové metropole Čeljabinsk, Sverdlovsk a Magnitogorsk, na sibiřské metropole Novosibirsk, Irkutsk a Omsk a v neposlední řadě i na zakavkazské oblasti bohaté na ropné zdroje: Baku, Taškent a Tbilisi. Američtí strategičtí při sestavování tohoto seznamu v plné míře využili skutečnosti, že „SSSR nabízel nepřehledné množství cílů pro případné jaderné údery“.¹⁹

Strategie jaderných úderů na vytypované oblasti v SSSR byla schválena v době, kdy jak JCS tak JIC shodně uznávaly velké ztráty SSSR za USA. V oblasti strategického letectva je odhadovaly na deset až patnáct let, v oblasti strategického námořnictva na patnáct let, v oblasti jaderných bomb na deset let. Stejně tak se shodovaly na mimořádné zranitelnosti sovětských ropných zdrojů, železniční sítě, průmyslových center, dopravní infrastruktury a dalších objektů strategického významu.²⁰ Souhrnně řečeno, „Američané se těšili jedné velké výhodě – mohli uvažovat o válce, která by probíhala daleko od jejich území.“²¹

Právě výše vzpomínané memorandum JCS a dokument JIC 329 se od samého počátku staly nosnými argumenty a často používanými argumenty snad všech autorů kritického, revizionistického proudu, kteří se zabývali hodnocením samých počátků studené války. A to především proto, že oba dokumenty byly zpracovány několik měsíců před Stalinovým mrazivým projevem z února 1946, že byly mnohem konkrétnější a podrobnější z hlediska vedení bojové činnosti. Nelze popřít, že byly americkou akcí, která vyvolala sovětskou reakci, tedy tak často připomínanou Stalinovu řeč o možné sovětsko-americké válce. A další upřesnění přišlo po pár měsících – dne 25. 7. 1946 na žádost prezidenta Trumana zpracoval alarmistický dokument požadující přípravu USA na „totální válku se Sověty“, ve které by byly nasazeny „bakteriologické a atomové zbraně“.²²

19) Brodie, B.: The atomic bomb as policy-maker: Foreign Affairs, October 1948, s. 21.

20) Valero, L.: The American Joint Intelligence Committee and Estimates of the Soviet Union, 1945-1947: Studies in Intelligence 2000, č. 9, s.65-80.

21) Freedman, L.: The Evolution of Nuclear Strategy: London, The IISS 1981, s. 48.

22) JCS 1696, Presidential Request for Certain facts and Informations Regarding the Soviet Union, 25. July 1946.

18) JIC 329, Strategic Vulnerability of the USSR to a Limited Air Attack, 3. 11. 1945.

Autoři revizionistického proudu z toho vyvozují, že již během prvního roku po skončení druhé světové války se tedy v USA „od samých základů změnil přístup k SSSR“.²³ Vyhranil se přístup, který pak byl typický pro celé období studené války: jednoznačná orientace na první úder (first strike option). Tato orientace vytvořila základ, na který další koncepce (ať už to byla koncepce hromadných úderů nebo pružné reakce) plynule navazovaly.²⁴

Dopad nové americké strategie na vztahy se SSSR

Výše zmiňované strategické dokumenty sice byly „Top Secret“, ale to neznamená, že SSSR se o nich nedozvěděl. V. Nálevka uvádí, že jejich „obrysy nezůstaly utajeny před sovětskou rozvědkou a nebezpečí jaderného přepadu posílilo již existující Stalinovo přesvědčení o nadcházejícím konfliktu se západním světem“.²⁵ A to zásadně ovlivnilo nejen politiku tehdejšího SSSR, ale i mezinárodní vztahy jako takové.

A již jednou citovaní G. Alperovitz a B. Kai napsali, že tehdejší sovětský velvyslanec v USA Nikolaj Novikov nabyt přesvědčení, že důraz na výstavbu vojenských základen a zbraně zcela nové generace znamenal, že Washington se připravoval na válku proti SSSR. A ještě k tomu připomněli Chruščovův závěr, že počínaje rokem 1946 Stalin začal žít v trvalém strachu z nepřátelského útoku.²⁶

Poté, co byly sepsány dokumenty JCS a JIC, a potom, co s jejich zaměřením seznámili nejvyšší sovětské činitele, začala, řečeno poněkud metaforicky, zcela nová hra. V ní už dva hlavní aktéři protihitlerovské koalice nevystupovali jako spojenci, ale naopak jako ústřední nepřátelé v rámci nově vytvořeného heterogenního bipolárního uspořádání světové politiky. Každý z nich vyznával zcela jiné, dlouhodobě neslučitelné základní hodnoty, každý z nich měl jiné zájmy a cíle. Z hlediska dlouhodobé perspektivy stála otázka kdo s koho.

23) Poole, W.: From Conciliation to Containment. The Joint Chiefs Staff and the Coming of the Cold War, 1945–1946: Military Affairs 1978, vol. 42, č. 1, s. 15.

24) Betts, R.: A Nuclear Golden Age? The Balance Before Parity: International Security, Winter 1986–87, vol. 11, no. 3, s. 19.

25) Nálevka, V.: Kapitoly z dějin studené války I: Praha, Institut pro středoevropskou kulturu a politiku 1997, s. 12.

26) Alperovitz – Kai (1994), s. 7.

Rozdílnost představ hlavních aktérů protihitlerovské koalice o poválečném vývoji světa se výrazně projevila již v prvním čtvrtletí roku 1946. Ve svých významných projevech ji vyjádřili J. V. Stalin a nedlouho po něm W. Churchill.

Stalinův projev v únoru 1946

První sólový výstup v rámci nové poválečné hry předvedl J. V. Stalin. Dne 9. února 1946 vystoupil se zásadním projevem, ve kterém poprvé od skončení druhé světové války použil ideologickou rétoriku. Vrátil se k předválečným tezím, že základním rysem kapitalistického systému je neustálá honba za surovinami a novými trhy, a proto se kapitalismus nemůže dlouhodobě rozvíjet bez krizí, katastrof a válek.

Ještě větší pozornost však vyvolala další část jeho projevu. V té nejprve složil obrovský hold sovětskému lidu a Sovětské armádě za vítězství nad hitlerovským Německem a zároveň s tím jej vyzval ke stejnému úsilí při obnově válkou zničeného národního hospodářství, aby se nejrychleji dosáhlo předválečné úrovně. Přitom uvedl jeden konkrétní kvantitativní ukazatel – za dobu tří až čtyř pětiletých plánů dosáhnout roční produkce 60 milionů tun oceli. A uzavřel slovy, že až se obnoví průmysl, bude moci Sovětská armáda dostat náležité vojenské vybavení k tomu, aby mohla účinně bránit sovětskou vlast.

A právě propojení mezi nárůstem výroby oceli a chválou Sovětské armády se stala předmětem mnoha komentářů, vývodů a nejrozumnějších vysvětlení. Mnozí z toho vyvozovali, že Stalin nepřímou přiznal, že se připravuje na válku proti Západu. To vše ale byly především dedukce, svérázné interpretace a myšlenkové konstrukce.

Churchillův Fultonský projev v březnu 1946

Nedlouho po Stalinově vystoupení přišel další významný státnický projev, který měl vážný dopad na další vývoj poválečného mezinárodního uspořádání. Winston Churchill přijal nabídku Westminster College a po předchozí konzultaci s prezidentem Trumanem vystoupil ve městě Fulton (stát Missouri) 5. března se zásadním projevem. V něm s jemu vlastní mistrovskou výstižností hovořil o tehdejší mezinárodní situaci a o výhledech jejího dalšího vývoje.

Především velmi přílehavě pojmenoval ústřední charakteristický rys tehdejšího světa: na vrcholu mezinárodní mocenské hierarchie stojí USA a z toho pro ně vyplývá i velká zodpovědnost pro budoucnost. Pokud by ji přehlížely, nebo dokonce odmítaly, pak by si to v budoucnosti musel vyčítat. A zároveň s tím vyjádřil, jaký úkol z toho vyplývá pro USA a pro Velkou Británii – za pomoci jaderných zbraní upevňovat jednotu Evropy a chránit svobodné národy.²⁷ Tato část fultonského projevu je zřídka připomínána, a přitom byla mimořádně důležitá, protože otevřeně uvedla význam síly v tehdejších záměrech USA a Velké Británie.

Častěji se připomíná Churchillův příměr, ve kterém SSSR a spolu s ním i Komunistickou internacionálu (to ale byla nepřesnost – Komunistická internacionála přestala existovat v květnu 1943) označil za „stín“, o kterém nikdo neví, jaké jsou jeho záměry pro nejbližší budoucnost a jaké jsou, či zda vůbec jsou nějaké hranice pro jeho výbojnost a snahy obracet svět na svoji vlastní víru. A pak přišla ta část projevu, která je dodnes nejčastěji citována: Churchill v ní použil další velký příměr – železná opona, která na Evropu spadla v prostoru mezi Štětínem na Baltu a Terstem na Jadranu, přičemž města na východ od ní se ocitla pod stále silnější kontrolou Moskvy. A již tehdy postavil základy bipolárního vidění poválečného světa – na západ od opony jsou svobodné státy, na východ od ní se naopak vytvářejí policejní státy, které potlačují demokracii a svobodu jedince.

Oba projevy byly od samého počátku nesmírně významné. Především se v nich odrazila rozdílnost hodnot, představ i přístupů. Zároveň s tím měl Stalinův projev vážný dopad na další rozhodování západních politiků a stejně tak Churchillův projev výrazně ovlivnil smýšlení a rozhodování kremelských vůdců. Oba projevy tedy měly dlouhodobý dopad na další vývoj vztahů mezi Západem a sovětským blokem, a tak jsou nejčastěji posuzovány právě z tohoto úhlu pohledu.

Stalinův projev bezesporu obsahoval silící nedůvěru vůči nové americké administrativě i vůči Velké Británii. Bylo možné jej číst také tak, že tehdejší sovětské vedení nevěřilo na dlouhodobé sou-

žití se Západem. Zcela bezesporu s v něm odrážel „návrat k mentalitě obklíčené pevnosti se syndromem stálého nepřítele. Dříve nebo později přijde nová válka.“²⁸ Nedílně s tím je ale potřeba říci, že ve srovnání s plány JCS a JIC byl mnohem obecnější, neobsahoval žádné konkrétní plány na zahájení válečných operací a zasazování úderů na předem stanové cíle. Přesto však jej řada významných amerických činitelů hodnotila jako vyhlášení třetí světové války.²⁹

Jaké byly Churchillovy pohnutky?

Také Churchillův projev, který do dějin vešel jako tzv. Iron Curtain Speech (projev o železné oponě) je hodnocen rozdílně. Tradicionalisté oceňují, že velmi výstižně popsal Stalinovy záměry a jeho bezohledné chování a že prozíravě řekl, že Západ musí vůči němu být prozíravý a neústupný. Kritikové mu ale vytýkají nekonzistentnost, připomínají, že rok předtím (27. 2. 1945) v projevu před britskými zákonodárci vyhlásil, že „maršál Stalin a sovětský vůdci si přejí čestné přátelství se západními demokraciemi. Jsem přesvědčen, že jejich slovo platí. Neznám ve světě jinou vládu, která by za svými závazky, byť by pro ni byly i nevýhodné, stála tak pevně jako vláda Sovětského Ruska“.

Kde hledat vysvětlení tak náhlé změny Churchillova přístupu k tehdejšímu SSSR? Snad nejsilnější úlohu sehrály potíže Velké Británie v poválečném Řecku. Tam byla situace mimořádně výbušná, a to v důsledku vnitropolitických i mezinárodněpolitických souvislostí. Mnohé bylo předurčeno především krutostí předcházející německé okupace, ve které šlo takřkajíc o všechno (bylo vypáleno nebo se zemí srovnáno přes tisíc řeckých vesnic, byl zbořen každý čtvrtý dům, byly poškozeny tři čtvrtiny lesů), o „brutální vykořenění řecké civilizace a kultury, ne-li dokonce o existenci Řecka jako nezávislého státu.“³⁰ Hlavní odbojovou silou byla Národněosvobozenecká lidová armáda (ELAS), kterou vytvořili a řídili řečtí komunisté. ELAS patřila mezi nejsilnější a nej-

28) Nálevka (1997), s. 28.

29) Lester (2006), s. 113.

30) Nachmani, A.: Civil War and Foreign Intervention in Greece, 1946–49: Journal of Contemporary History 1990, Vol. 25, s. 421.

27) Lester, B.: Chronology of the Cold War, 1917–1992: New York, Routledge 2006, s. 115.

významnější partyzánská hnutí v celoevropském rozměru, a tak po skončení války odmítla představy, že by v nově vytvářených ozbrojených silách Řecka měla mít pouze symbolické zastoupení a úlohu, zatímco rozhodující postavení by měli získat royalisté a dokonce i bývalí kolaboranti.

I v této nenávistné a bratrovražedné atmosféře však Velká Británie nadále trvala na neprodleném uskutečnění parlamentních voleb. A v nich nakonec, i s pomocí nevybíravého nátlaku a silného zastrašování, zvítězily pravicové síly. Ty pak prosadily tvrdý konfrontační kurz a dosavadní řecký parastát zcela splynul se státem.³¹ Ale i tak bylo stále zřejmější, že Londýn má stále menší vliv na vývoj v Řecku, že kontrola této výbušné země bude nad jeho síly. Churchill přitom byl přesvědčen, že situace v Řecku se zhoršovala především v důsledku zahraničního vměšování ze strany Titovy Jugoslávie, Hodžovy Albánie a Stalinova Ruska. měl pravdu v případě prvních dvou, ale vliv Moskvy silně přeceňoval.

Není divu, že Churchillův projev má i své tvrdé kritiky. Snad nejprísnejším z nich je D. F. Fleming, profesor mezinárodních vztahů na Venderbiltově univerzitě. Napsal, že kdyby byl Roosevelt žil, Churchill by si nikdy nedovolil přijít do USA, aby odtud vyzval ke světové alianci a k obklíčení Sovětského svazu. Jeho fultonský projev pak ohodnotil jako „válečný pokřik, který se stal biblí válečných štváčů po celém světě. Říkalo se v něm všechno, co oni chtěli říci.“ A nakonec šel tak daleko, že s velkým znepokojením napsal, že pokud vypukne třetí světová válka, pak Churchillova missourská řeč bude výchozím dokumentem osvětlujícím její původ.³²

Třetí světová válka naštěstí nikdy nevypukla, přesto však Churchillův projev vyvolává řadu zásadních a dodnes nezodpovězených otázek. Proč hovořil jen o násilí a represích jedné strany a blahosklonně mlčel o tom, čeho se v Řecku dopouštěli roajalisté nebo dokonce i na jeho příkazy jednající vojáci Jeho Veličestva? Proč se v té době, tedy téměř rok před únorovými událostmi

31) Hradečný, P.: Od Venizelova nástupu do sklonku druhé světové války. In: Dějiny Řecka: Praha, Lidové noviny 1999, s. 463.

32) Fleming D. S.: Americká politika a studená válka: Praha, SPN 1971, s. 63.

v ČSR, nepokusil zemím na východ od železné opony skutečně účinně pomoci? Proč zvolil tak tvrdý a konfrontační tón? Neuvědomil si, že takový tón jen dále vystupňuje vzájemnou nedůvěru a napětí a že nedílně s tím také usnadní další zesílení nátlaku J. V. Stalina na země ve sféře jeho vlivu?

Clifford-Elseya zpráva a její dopady na mezinárodní politiku

Dalším významným mezníkem ve vytváření rámce studené války se stala na Trumanovo zadání v září 1946 vypracovaná přísně tajná zpráva nazvaná „Americké vztahy se Sovětským svazem“. Ta v jednotlivých pečlivě sepsaných kapitolách uvedla spoustu příkladů o tom, jak SSSR porušoval celou řadu předchozí americko-sovětská ujednání. Tato zpráva má v podstatě dvě části: analyticko-popisnou a koncepční.

Analyticko-popisná část v celkem pěti kapitolách popsala Stalinovu hrubost a neomalenost při vnučování vnitropolitického uspořádání v Polsku, Rumunsku a Bulharsku, podporu komunistických stran v Itálii, Francii a ve Španělsku, sovětské snahy o oslabení pozic a vlivu USA a Velké Británie v Latinské Americe, v Indii a v Pacifiku.

Druhá kapitola připomněla hlavní americko – sovětská ujednání z let 1942–1946 a vysvětlila jejich podstatu. Navazující třetí kapitola pak uvedla, kde všude se SSSR choval v rozporu s těmito ujednáními: v Německu, v Rakousku, na Balkáně, v Íránu, při svévolném nakládání s prostředky získanými na základě dohody o půjčce a pronájmu (zpráva upozornila především na časté zneužívání těchto prostředků). Čtvrtá kapitola vysvětlila podstatu a závažnost americko-sovětských zásadních neshod v otázce poválečných reparací. Zdůraznila nepřijatelnost Stalinových požadavků (nejprve 20 a potom 10 mld USD) s odůvodněním, že nakonec by to byl Západ a zejména pak USA, kdo by musely masivně investovat do německého průmyslu, aby jeho výrobky saturovaly reparační požadavky SSSR.

Předposlední, pátá kapitola zprávy se zaměřila na popis činností SSSR, které svým dopadem ohrožovaly bezpečnost USA. Upozornila na případy, kdy SSSR nezničil ukořistěnou německou bo-

jovou techniku (zejména válečné lodi a bitevní letouny), na modernizaci jeho pozemního vojska a vojenského letectva. Za zvláště naléhavou hrozbu označila výstavbu leteckých základen na Sibiři, z nichž by výhledově bylo možné zasazovat vzdušné údery na cíle na území USA, a výstavbu flotily sovětských ponorek.

Kritický tón Clifford-Elsevyovy zprávy vyvrcholil v závěrečné, šesté kapitole, která vymezila základy kritického a konfrontačního přístupu USA k SSSR pro dlouhé období po skončení druhé světové války. Odrazilo se to zejména v následujících tezích:³³ SSSR uznává jediné jazyk síly, jakýkoliv kompromis nebo ústupek si vysvětluje jako projev slabosti a jako příležitost pro stupňování svých požadavků a nároků; jedinou možností, jak SSSR odstrašovat, je vojenská síla; Spojené státy musejí být připraveny na rozpoutání atomové a biologické války. K jejímu vedení potřebují mechanizované pozemní vojsko, strategické letectvo a námořnictvo; „válka se SSSR bude totální válkou... Spojené státy musí být připraveny zahájit v případě potřeby atomovou a biologickou válku“.³⁴

Clifford-Elsevyova zpráva se stala důležitým mezníkem při koncipování americké strategie vůči SSSR po skončení druhé světové války. V naprosté většině případů připomínala události, které se skutečně staly. V tomto směru byla bezesporu objektivní. Clifford – Elsevyova zpráva se proto stala jedním z referenčních dokumentů tradičního pojetí dějin studené války, které se zcela ztotožňuje jak s argumenty zprávy, tak i s její dikcí a zejména pak s jejími hlavními závěry.

Jiná věc však jsou závěry a doporučení Clifford-Elsevyovy zprávy – ty už byly ve větším či menším rozsahu subjektivní. Nejvýznamnějším problémem této zprávy je jednostrannost. Ta se projevila v obou částech, a to zejména v následujících klíčových otázkách.

Za prvé, při rozboru ústřední otázky, kterou byla otázka války a míru, se zpráva několikrát odvolala na Stalinův projev z února 1946 a vyvodila z něj alarmující závěr, že SSSR se připravuje na válku proti USA. Ani jednou se však nezmínila o tom, co Stalinovu

projevu předcházelo, tedy o závěrech JCS z června 1945 a JIC 329 z listopadu téhož roku, které dokonce uvedly seznam sovětských měst, na která má být v případě války zasazen jaderný úder.

Za druhé, tehdejšímu SSSR zpráva vyčetla to, co USA dělaly ještě dříve než SSSR – modernizaci ozbrojených sil, výstavbu leteckých a námořních základen, zdokonalování úderných schopností, odvezení německých atomových vědců a jejich využívání v rámci vlastního jaderného programu. Zcela opominula skutečnost, že s budováním vojenských základen začaly USA, teprve po nich to samé začal dělat i SSSR. A navíc je tu ještě jeden velký rozdíl – SSSR budoval základny pouze na svém území, zatímco USA to dělaly daleko od svých hranic.

Trumanova doktrína – zásadní mezník poválečného vývoje

Na přelomu let 1946/47 se o dalším osudu poválečné Evropy rozhodovalo pod silným vlivem událostí ve dvou strategicky důležitých zemích – v Turecku a v Řecku. První z těchto zemí se dostala do popředí pozornosti proto, že Stalin se domáhal práva na zřízení sovětských základen v úžinách a vyvíjel na Ankaru nátlak, aby přistoupila na společnou obranu úžin. Americký prezident Truman to vyhodnotil jako snahu přeměnit Turecko v satelitní stát a odpověděl demarší, která zdůraznila, že odpovědnost za bezpečnost úžin připadá výlučně Turecku. Zároveň s tím předvedl i vojenskou sílu: do oblasti východního Středomoří vyslal letadlovou loď *F. D. Roosevelt*, čtyři křižníky a flotilu doprovodných lodí.

Pokud jde o Řecko, tam se už na přelomu let 1946/47 vývoj v přes všechno vynakládané úsilí již zcela vymykal britské kontrole. Nebylo to však kvůli SSSR – ten byl vůči Řecku velmi dlouho zdrženlivý, lhostejný a z pohledu řeckých komunistů dokonce cynický. Bylo to především kvůli tomu, že občanská byla čím dál zuřivější a krutější. Za této situace labouristická vláda rozhodla, mj. také pod silným vlivem energetické krize ze zimy 1946/47³⁵, že k 31. 3. 1947 zcela zastaví hospodářskou a vojenskou pomoc z Řecka a že z této země stáhne i všechny své vojenské jednotky.

33) American relations with the Soviet Union. A Report for the President by the Special Council to the President. September 24, 1946, s. 72.

34) Tamtéž, s. 74.

35) Blíže viz Luňák, P.: Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce: Praha, Libri 1997, s. 69–70.

Ale to neznamenal, že by Řecko bylo ponecháno napospas svému osudu.

Prezident Truman a jeho nejbližší spolupracovníci došli k závěru, že nelze dopustit, aby v Řecku zvítězil komunismus, a to tím spíše, že vlna nástupu komunistů k moci by se mohla přelít do dalších evropských zemích. Z toho vyvodili, že je nezbytné, aby tam, odkud odchází Velká Británie, vstoupily USA. Toto rozhodnutí předjednali s vedoucími představiteli obou parlamentních stran a ti slíbili hlasovat ve prospěch prezidentovy žádosti o poskytnutí pomoci Řecku a Turecku. A tak prezident Truman mohl dne 12. března 1947 před zákonodárce předstoupit s návrhem na řešení situace v Řecku a v Turecku. Vyhlásil, že USA vyčleňují 400 milionů dolarů na pomoc těmto dvěma zemím, a to především na vybudování vojenských základů USA ve Středomoří, na vyzbrojení a výcvik řecké a turecké armády a na vytvoření vojenské mise USA v Řecku.

Zároveň s tím prezident Truman vysvětlil i svoji představu o úloze USA ve světové politice. Zdůraznil, že USA musí podporovat svobodné národy, které vzdorují vnějšímu nátlaku nebo kterým hrozí, že budou ujařmeny ozbrojenými menšinami. Pateticky vyhlásil, že hlavním smyslem a povinností zahraniční politiky USA je podpořit kdekoli ve světě způsob života založený na vůli většiny, na fungování svobodných institucí a voleb, na svobodě jednotlivce a nedílně s tím se zásadně postavit proti systémům založeným na vůli menšiny, která je vnucována většině, na teroru a útlaku, na potlačování osobních svobod.

Tento nanejvýš okázalý a důkladně připravený projev vešel do dějin pod označením *Trumanova doktrína*. A také při jejím hodnocení se názory výrazně odlišují. Tradicionalisté ji jednoznačně obhajují s odůvodněním, že Řecko a Turecko nebyly ničím jiným než frontovými státy, jejichž dramatické osudy ukázaly nezbytnost jasně se postavit proti Stalinově hrozbě. Trumanova doktrína proto hodnotí jako závazek USA hájit v poválečném světě svobodu a demokracii, pomáhat všem, kdo jsou vystaveni nátlaku, útlaku a nesvobodě, podporovat jejich boj za demokracii a svobodu,³⁶ nebo dokonce jako „absolutní závazek k obraně demokracie vždy a všude“.³⁷

Naproti tomu kritici revizionisté namítají, že Trumanova doktrína byla především projevem přílišné ideologizace při vyhodnocování vývoje v Turecku a zejména pak v Řecku. Např. A. Nachmani tvrdí, že řečtí komunisté vůbec nejednali jako nástroj Moskvy, ale velmi často zcela v rozporu s jejími doporučeními. Připomíná, že po vyhlášení Trumanovy doktríny přišly do Řecka dodávky amerických zbraní a ty pak byly používány k velmi krutému zúctování s jednotkami ELAS a s řeckými komunisty. Na jejich pozice byly shazovány napalované a zápalné bomby, ze země odešlo přes 100 000 lidí, byl vyhlášen trest smrti pro každého, kdo by chtěl svrhnout Američany podporovaný režim. A nakonec dochází k velmi kritickému závěru: ukončení občanské války v Řecku jako první krok při naplňování Trumanovy doktríny šlo „cestou naprosté americké kolonizace této země“.³⁸

Velmi příkře se na adresu Trumanovy doktríny vyjádřil D. F. Fleming. Napsal, že zcela ignorovala otázku poválečného urovnání a že vytvořila dojem, jako by žádného uspořádání ani nemohlo být dosaženo a že poválečné uspořádání se zúžilo na pouhý tlak a protitlak. Tím nastal doslova osudový obrat od poválečného urovnání k atmosféře před vypuknutím války. Nakonec došel k závěru, že „v tomto smyslu byla Trumanova doktrína skutečnou proklamací války“.³⁹ Velmi kritický je také James Carroll.⁴⁰

Trumanovu doktrínu hodnotí jako rozhodnutí vojensky podpořit jednu stranu v občanské válce v Řecku. A to otevřelo cestu vojenského aktivismu USA (go-it-alone militarism). Zároveň s tím Trumanovi vytýká, že světu vnutil nesmiřitelné bipolární uspořádání, které pak se pro další administrativy stalo jakýmsi politickým kompasem. Nakonec dochází k závěru, že Trumanovu filozofii převzal i G. W. Bush, když po 11. září 2001 v návaznosti na Trumanův výrok „každý národ si musí vybrat, jakou cestou půjde“ vyhlásil ono památné: „Buď jste s námi nebo s nimi.“

Tak či tak, Trumanova doktrína zcela zásadním způsobem ovlivnila vývoj světové politiky na několik desetiletí dopředu. Dnes už na ní samozřejmě nelze nic změnit. Přesto však vyvstávají

38) Nachmani (1990), s. 496.

39) Fleming (1971), s. 90.

40) Carroll, J.: 60 years of faulty logic: Internationale Herald Tribune, 12. 3. 2007.

36) Fried, D.: An enduring legacy: International Herald Tribune, 12. 3. 2007.

37) Luňák (1997), s. 73.

nezodpovězené otázky. Stály události v Řecku a Turecku za vyhlášení studené války? Vyčerpali britští a američtí politikové všechny možnosti politického jednání se svými tehdejšími sovětskými partnery? Byly řecké události ve skutečnosti důvodem nebo spíše záminkou k zásadní akci a k demonstraci síly, převahy a rozhodnosti? Kdo tedy, pod úhlem řecké občanské války, nese větší podíl zodpovědnosti za nastolení systému bipolární konfrontace?

Marshallův plán a jeho hodnocení

Marshallův plán je celkově hodnocen velice kladně. Všeobecně se uznává a oceňuje jeho přínos pro obnovu válkou poničené Evropy. Na tom se shodují jak tradicionalisté, tak i autoři kritického proudu. V přístupu k Marshallově plánu jsou jejich závěry a hodnocení mnohem méně kontroverzní než u jakéhokoli jiného námětu z dějin prvních let studené války.

Marshallův plán důsledně naplnil své negativní i pozitivní poslání. Především postavil velmi účinnou hráz proti hladu, bídě, zoufalství a chaosu. Právě díky tomuto plánu všude v Evropě vzrostla výroba, posílilo se národní hospodářství zemí, které jej přijaly, oživil se ekonomický růst a nastal příznivý vývoj na poli investičním. Vytvořily se pevné hospodářské, sociální a politické podmínky pro fungování svobodných institucí.

Pokud jsou výhrady, pak se zaměřují na tři jeho stránky. První výhrada říká, že Marshallův plán nepomohl celé Evropě, ale jenom jedné její části. A druhá výhrada se týká načasování plánu. Prvním a z našeho pohledu doslova osudovým nedostatkem Marshallova plánu se stala jeho exkluzivita. Marshallův plán bohužel pomohl jen západní Evropě, ale z nejrůznějších důvodů nebyl dopřán zemím, které se už na Jaltě dostaly do sovětské sféry vlivu.

Pokud jde o druhou výhradu, pak se nejpřesněji vyjádřil D. F. Fleming, když poukázal na neblahou spojitost Marshallova plánu s Trumanovou doktrínou. Doslova napsal: kdyby byla Marshallova výzva vydána před Trumanovou doktrínou, nebo lépe namísto ní, mohlo se ještě zabránit studené válce. Tím však, že se objevila po ní, musely k ní Sověti přistupovat s krajní rezervou a zkoumat, zda není pouze konkretizací doktríny.⁴¹

A konečně třetí výhrada směřuje proti průběhu jednání o Marshallově plánu. Když 26. 6. sovětský ministr zahraničí Molotov přiletěl do Paříže se štábem 89 odborných poradců, vyvolalo to očekávání, že má úmysl věcně jednat. Atmosféře závěrečných pařížských jednání však uškodily dvě důležité události. Nejprve britský ministr zahraničí Bevin vyhlásil, že jeho země Marshallův plán přijme bez ohledu na stanoviska SSSR. A ještě horší dopad mělo separátní francouzsko – britské jednání, ze kterého vzešel pro SSSR nepřijatelný plán „celoevropského rozpočtu“, který od uchažečských zemí vyžadoval, aby předložily všechny údaje o svých surovinových zdrojích a ekonomických potřebách.

Za této situace Molotov vyhlásil, že v takto pojatém přístupu by se evropské země mohly dostat pod takovou kontrolu, že by ztratily svou dosavadní hospodářskou a národní nezávislost. Zmínil také tehdejší Československo a uvedl, že by nakonec mohlo být tlačeno ke zvýšení zemědělské výroby na úkor rozvoje strojírenství. A na závěr varoval, že britsko-francouzský plán by mohl obrátit jedny evropské země proti druhým. Když pln rozhořčení opouštěl Paříž, bylo s konečnou platností jasné, že svět se rozdělil do dvou táborů.

Závěr

Dnes už víme, jak to vše nakonec dopadlo. Československo se nezměnilo na agrární zemi, jak tvrdil Molotov v souvislosti s Marshallovým plánem. Ale postihlo jej něco zcela jiného: nebývalá militarizace ekonomiky a veškerého společenského života. Přesto, nebo spíše právě proto se při diskusích o prvních letech studené války setkáváme s otázkou, co by bylo, kdyby... Ale v historii žádná kdyby neplatí. A to plně platí i pro historii poválečnou. Můžeme si ale klást některé jiné zásadní otázky.

První z nich zní, zda vedle cesty bipolární konfrontace byly či nebyly i alternativní cesty poválečného vývoje světové politiky. Alternativy určitě existovaly. Někteří autoři kritického proudu se dokonce domnívají, že i takové země jako Československo nebo Polsko mohly jít podobnou cestou jako Rakousko nebo Finsko. V prvních poválečných měsících taková cesta byla jednou z možností. Ale právě v oněch v osudových letech 1946 a 1947 se stále více klikatila, aby nakonec byla zcela uzavřena. Nikdo v té době

41) Fleming (1971), s. 92.

netušil, že na dlouhých čtyřicet let. Bohužel, ani ve Washingtonu ani v Moskvě nebylo dostatek politické vůle pro hledání jiného způsobu vzájemného soužití, který by středoevropským zemím v sovětské sféře vlivu něco takového umožňoval.

Druhá často kladená otázka zní: „Kdo za to může?“ Která strana a kteří politikové nesou největší podíl viny za to, že bipolární konfrontace trvala dlouhých čtyřicet let? Na tuto otázku ale ani zdaleka není jednoznačná odpověď. Tradicionalisté samozřejmě přikládají hlavní vinu a odpovědnost Stalinovi. Revizionisté zase upozorňují na závažná provinění Západu, zejména pak Trumanovy administrativy. Ale sami mezi sebou se neshodnou v odpovědi, zda větší díl odpovědnosti nese Stalin nebo Truman. Ale je vůbec možné dát na takovou otázku nějakou přesnou a nezpochybnitelnou odpověď? Zatím tomu nic nenasvědčuje. A tak nakonec nejbližší pravdě asi bude John Lewis Gaddis, který píše, že hlavní díl odpovědnosti za rozpoutání studené války v letech 1946–1947 nese autoritativní způsob vládnutí obecně a Stalin zvláště.⁴²

Mnohem méně konfliktní a také mnohem jednoznačnější je hodnocení mezinárodního významu Marshallova plánu. Tam zcela jasně převládají pozitivní názory, které oceňují jeho význam pro ekonomickou, sociální a politickou stabilizaci poválečné západní Evropy. A právě v této souvislosti je třeba znovu připomenout jednoho z nejčastěji citovaných autorů G. Kennana celosvětově známého tzv. Dlouhého telegramu z roku 1946. Jde zejména o jeho prognózu, jaké bude vyústění studené války: rozhodne se na domácí frontě, zvítězí ten systém, který dokáže lépe naplňovat ideály, na kterých je postaven. O 44 let později se to plně potvrdilo a na začátku cesty za vítězstvím na domácí frontě byl právě Marshallův plán.

Právě díky Marshallovu plánu se skutečně rozhodlo na domácí frontě. Vyhrál ten, kdo dokázal lépe naplňovat ideály, na kterých byl postaven. Byl to jednoznačný triumf Západu jako celku a zejména pak USA. To, co tolik pomohlo západní Evropě, nebylo bohužel dopřáno zemím sovětské sféry vlivu. A tam je také genetický počátek jejich všestranného zaostávání za západní Evropou, které se stále více zvýrazňovalo zejména od 70. let, aby nakonec

vyvrcholilo svržením totalitních režimů a zánikem sovětské sféry vlivu. Bohužel pro nás, že rozhodování na domácí frontě stejně jako na frontách tzv. periferních válek trvalo dlouhých čtyřicet let. Ale nakonec, bohudík, že studená válka (s výjimkou Rumunska) skončila nekrvavou cestou.

---

42) Gaddis J.: We now know: New York, Oxford University Press 1997, s. 294.

Postoj USA k odmítnutí Marshallova plánu v ČSR

Slavomír Michálek

*ředitel Historického ústavu
Slovenské akademie věd, Bratislava*

Marshallův plán byl jedním z příkladů, které potvrzovaly rozpor ve vývoji po druhé světové válce. Završoval krátké dvouleté období, v němž supervelmoci USA a SSSR deklarovaly a také prosazovaly vlastní postoje k mezinárodním problémům a na pozadí tohoto procesu dospěly k názoru, že jejich vzájemná spolupráce nebude možná. Marshallův plán představoval fenomén, který zasáhl poválečný svět v jeho plné hloubce a šíří a navazoval na známou Trumanovu doktrínu. Ovlivnil politický a ekonomický vývoj západní Evropy. Jedním z jeho bezprostředních impulzů byla neschopnost Británie udržet pozice v Řecku a vývoj v Turecku.

Marshallův plán se stal výsostným politickým a hospodářským aktem po projevu státního sekretáře USA George C. Marshalla v Harvardu 5. června 1947. Na jedné straně mělo jeho přijetí a realizace podstatný podíl na ekonomickém povznesení a rozmachu západní Evropy, na straně druhé odmítnutí plánu Sovětským svazem a jeho satelity blokovalo možnost širokých evropských obchodních vztahů a pro východ cestu ekonomické prosperity. Jaké cíle sledovaly USA vyhlášením a realizací Marshallova plánu?

Cíle Marshallova plánu

V první řadě své vlastní – vnitřní i vnější, geostrategické, ekonomické i politické, přičemž žádný z nich není možné chápat a vysvětlovat izolovaně.

Ekonomický aspekt Marshallova plánu měl podstatnou souvislost s vývojem americké měny a s tím spojenými faktory. Např. co se týče dolarové pozice cizích států, je třeba vzít v úvahu, že obchodní partneři USA pokryli běžnou obchodní cestou pouze 38 % svých dolarových výdajů. Už vypůjčené dolarové obnosy (půjčky, úvěry, dary) rychle spotřebovávali. Obdobný byl i případ dolaro-

vých rezerv cizích států. Export amerického zboží a služeb představoval průměrně 20 mld USD ročně (16 mld USD šlo na exportované zboží). Oproti tomu dovoz do USA dosahoval jenom asi 7,6 mld USD, takže aktivní bilance představovala průměrně ročně 12,4 mld USD. Kdyby USA v blízké budoucnosti neposkytly dostatek dolarů na úvěry, bylo nutné počítat s prudkým poklesem amerického vývozu. Spojeným státům záleželo na tom, aby posílily dolarovou nákupní sílu cizích států.¹ Je přirozeným jevem, že ekonomický aspekt amerického zájmu o Evropu doprovázel i aspekt politický. Orientovaly je tak vlastní velmocenské potřeby a záměry, zkušenosti, tradice, stejně jako přesvědčení o hrozbě totalitních režimů.

Ekonomické a politické aspekty amerického zájmu doplňovaly i aspekty strategické. Měly podstatnou souvislost s již za války vypracovanou geostrategickou koncepcí národní bezpečnosti USA. Mocenské vakuum vzniklé po porážce Německa a jeho spojenců a oslabení Velké Británie i Francie, mohl podle Washingtonu využít právě Sovětský svaz. Jedinou cestou, jak tomu zabránit, bylo zaplnění tohoto vakuu obnovením hospodářského a politického režimu, který by byl schopen klást účinný a aktivní odpor komunistickému a sovětskému vlivu. To představovalo v Marshallově plánu jeden z nejdůležitějších cílů.²

Zájem o Evropu, zejména východní, projevoval i Sovětský svaz. Právě Marshallův plán sehrál prvořadou úlohu v jeho evropské politice. Marshallův plán byl v tomto období nejsilnější a fakticky i poslední možností jeho podstatné proměny. Počáteční rozporuplné reakce vystřídal v Moskvě názor, že Spojené státy chtějí izolovat SSSR a zároveň ho připravit o podíl na vítězství v druhé světové válce, tj. o mocenskou sféru vlivu ve východní a střední Evropě. Moskva usilovala o proměnu dosavadních sfér vlivu na vysoce organizovaný mocenský blok, koordinovaný z jednoho centra.

Klíčovým momentem další evropské politiky Sovětského svazu, a díky jeho vlivu celého mezinárodního komunistického hnutí, se stala snaha vytlačit USA z Evropy. Projevilo se to i na ustanovující

schůzi Informbyra komunistických stran v září 1947, kde Ždanov ve své analýze současné epochy zdůraznil vítězný nástup socialismu. Vyzval k boji proti imperialistickému a antidemokratickému táboru, který je, v čele s USA, nebezpečím pro světový mír a neustále připravuje nové vojenské dobrodružství a podporuje profašistické reakční režimy. Za důležité zbraně v americkém arzenálu označil ideologický boj a ekonomickou expanzi.

V tomto kontextu chápal i Marshallův plán, usilující o ekonomické a politické podřízení se Západu, což ovšem Moskva podle něj zpozorovala a odmítla.³ Kategorická negativní odpověď z Kremle na nabídnutý projekt z léta 1947 znamenala završení rozpadu protihitlerovské koalice. Skutečností se tak stala studená válka v Evropě rozdělené do bloků. Byla však tato válka akcí či reakcí na proces vývoje mezi dvěma ideologicky odlišnými mocnostmi, které deset let předtím mohly těžko identifikovat nějaké společné zájmy? Anebo to byl produkt dynamického vnitřního vývoje USA, SSSR a jejich spojenců? Jistě to bylo oboje.

Hospodářská situace Československa

Co se týče samotného Československa, Marshallův plán se objevil v momentu, kdy začínaly vážné těžkosti a určité krizové jevy v hospodářství. Hlavní spojenec ČSR – Sovětský svaz – mu nebyl schopen poskytnout podstatné prostředky (finanční ani materiální) na ekonomický rozběh. Válkou zničený SSSR, který nesl na svých bedrech tíhu německé invaze, vylučoval jakoukoliv systematickou pomoc a musel se zabývat obnovou vlastní země. Dokonce i v dodávkách některých surovin do ČSR (bavlna, nafta) byla Moskva schopná poskytnout jen minimální pomoc. Často se dokazovala nevhodnost sovětských surovin pro československou produkci, původně zásobovanou surovinami vyšší kvality.

Dosavadní výhody, které plynuly z poměrně malých válečných škod způsobených československému průmyslu a z dodávek *Správy spojených národů pro obnovu a rozvoj* – UNRRA (ty oficiálně končily v létě 1947), rychle přestávaly působit. Obchodní a ekonomická spolupráce byla bržděna z různých příčin. Některé vysoce

1) Archiv Ministerstva zahraničních věcí ČR (AMZV ČR), Praha, f. Správy ZÚ-Washington, krab. 1946-47, č. m. 6662/47.

2) Petruf, P.: Marshallův plán: Bratislava, Slovak Academic Press 1993, s. 8-9.

3) Nogel, L. – Donaldson, R.: Soviet Foreign Policy Since WW II: New York 1981, s. 71.

průmyslové země západu, např. Velká Británie a Francie, byly zaprázdňeny svou vlastní obnovou a měly jen minimální možnost pomoci jiným. Německo, důležitý obchodní partner ČSR v mezi-válečném období, bylo rozděleno pod správu vítězných mocností. USA kladly specifické podmínky na půjčky nebo úvěry, které často nebyla ČSR ochotná plnit.

Na jaře 1947, dva roky po válce, nebyla naděje na rozsáhlé oživení československého obchodu příliš slibná. Naopak, hlásily se nepříznivé důsledky poválečných sociálně-ekonomických úprav a proměn, nízká technická úroveň téměř všech průmyslových odvětví, ztráta původních světových trhů a vysoce kvalifikovaných zaměstnanců. Československé hospodářství stálo na křižovatce. Bylo potřeba se rozhodnout, kterým směrem má pokračovat. Domácí odborníci (politici i ekonomové) se v podstatě shodovali v názoru, že zahraniční hospodářská pomoc je nevyhnutelná.

Do této situace omezené naděje a pokračující nedůvěry ve světě, představil v létě 1947 nově jmenovaný státní sekretář USA George C. Marshall projekt hospodářské pomoci známý pod názvem „Marshallův plán“. Dosavadní československé úsilí získat politicky i ekonomicky potřebné americké půjčky skončilo neúspěchem. Byl tu ovšem Marshallův plán (ERP – European Recovery Program), který nabízel naději i výhodné řešení. To byl hlavní důvod, proč ho pražská vláda akceptovala a předběžně potvrdila svou účast.

Velkorysá nabídka

V úvodním projevu při představení programu evropské hospodářské obnovy hovořil Marshall o rozvrácené evropské ekonomice v důsledku války a nacistické okupace. Zdůrazňoval neschopnost dodat průmyslové výrobky zemědělcům vzájemnou výměnou za potraviny a poukázal na problémy evropských zemí v jejich zápase s nedostatkem amerických dolarů a dovozem zboží z ciziny. Nová americká pomoc, kterou by USA mohly poskytnout v následujících 3–4 letech, musí prolomit tento začarovaný kruh, uvedl. Za důležitý pokládal fakt, že americkou pomoc není možné poskytnout po částech a že musí vést k celkovému ozdravení ve světě. Navrhl, že podstatná iniciativa musí přijít ze samotné Evropy.

Úloha USA měla spočívat v pomoci při stanovení uskutečnitelného jednotného evropského programu a v jeho následné podpoře.⁴ Americký státní sekretář také poznamenal, že uvedená koncepce „není namířena proti nějaké zemi a nějaké ideologii, ale proti hladu, chudobě, zoufalství a chaosu“. Dodal, že „vlády, které budou svým konáním bránit jiným zemím při jejich obnově, nemůžou od nás očekávat žádnou pomoc“.⁵ Na tiskové konferenci ve Washingtonu 12. června 1947 jasně naznačil, že program, který předkládá, by zahrnoval nejen vlastní evropské státy, ale i Velkou Británii a Sovětský svaz. Znovu zdůraznil, že iniciativa musí přijít z Evropy.⁶

Na americkou nabídku bezprostředně a iniciativně reagovaly vlády Velké Británie a Francie. Po jejich dvoustranných rozhovorech (Ernst Bevin – Georges Bidault) bylo vydáno společné prohlášení, ve kterém oba ministři vyslovili spokojenost s Marshallovým návrhem o evropské spolupráci a americké pomoci a na další konzultace přizvali Sovětský svaz. V Londýně byli už v této počáteční fázi přesvědčeni, že Kreml celou záležitost jenom zkomplikuje, a za optimálnější pokládali, kdyby SSSR pozvání odmítl. Podobný názor sdíleli i Francouzi.⁷

Reakce Kremlu

První reakce Kremlu na Marshallův plán byly negativní (Pravda 16. a 22. června 1947), avšak 22. června, navzdory všem očekáváním, SSSR akceptoval pozvání Bevina a Bidaulta a souhlasil s vysláním Molotova do Paříže jednat o americké nabídce.⁸

Britsko-francouzské rozhovory v Paříži za účasti sovětského zahraničního ministra Molotova začaly 27. června. V jejich úvodu předložil Bidault plán konference, vypracovaný francouzskou vládou, který souhlasil s myšlenkou Marshalla, aby společný program hospodářské obnovy vypracovaly všechny evropské země. Bidault navrhl vytvořit tzv. řídicí výbor, který se měl skládat ze

4) Petruf, P.: USA a studená vojna. (Politika amerického imperialismu v Evropě 1945–1949). Bratislava 1981, s. 89–90.

5) Petruf (1981), s. 90.

6) AMZV ČR, f. USA 1945–1959, č. kr. 22, č.m. 133659/II/47.

7) Petruf (1981), s. 103.

8) Werth, A.: France 1940–1945: New York 1956, s. 359.

zástupců Velké Británie, Francie, SSSR a dalších čtyř evropských zemí. Uvedený výbor měl pro potřeby přípravy plánu zpracovat údaje o hospodářských potřebách a zdrojích zájemců o americkou pomoc. Na jejich základě měl potom vypracovat všeobecný a společný hospodářský program pro Evropu. Stejný nárok na pomoc měly mít kromě Španělska také oběti i viníci druhé světové války, včetně Německa.

Britská delegace francouzský návrh podpořila. Ostrý protest však vyjádřil šéf stočlenné sovětské delegace, ministr zahraničí Molotov. Vysvětlil důvody nesouhlasu s takto formulovaným francouzským návrhem. Za přijatelné a prospěšné pro evropské národy pokládal americkou pomoc v podobě úvěrů a dodávek zboží na bilaterální úrovni. Všeobecný plán pro Evropu v podobě francouzského návrhu by podle něj byl zásahem do vnitřní suverenity států. Sovětská delegace dávala přednost tomu, aby vlády evropských států samy zkoumaly potřeby vlastního státu a předkládaly žádosti o úvěry či půjčky na bázi bilaterálních vztahů.⁹

Další výhradu ze strany sovětského ministra zahraničí představoval návrh Francie, aby na plánu americké pomoci participovaly všechny evropské státy kromě Španělska. Podle Molotova se měl plán týkat přímo jen spojeneckých států zničených válkou. Ostatním přisoudil konzultační účast. Vzhledem k významu Německa v evropské ekonomice byli Bevin a Bidault pro jeho začlenění, přičemž by ho reprezentovali v prvním období zástupci okupačních mocností. Molotov byl však zásadně proti. To je možné vysvětlit sovětskou obavou, že při americké hospodářské obnově Německa ztratí Sovětský svaz reparace nebo také neochotou dohodnout se z důvodů ideologických.

Ve snaze najít řešení předložil 1. července Bidault nový kompromisní návrh, který se od původního v podstatě nelišil, ale i tento Molotov rázně odmítl.¹⁰ Obvinil Francii a Velkou Británii, že jejich politika je hegemonistická, že připravily pro malé státy hospodářské direktivy, které buď splní, nebo jim USA pomoc neposkytnou. Současně si prý Velká Británie a Francie chtěly takovou politikou zajistit dominantní postavení v této nové organi-

zaci. Evropské státy tak budou mít pod kontrolou, ty však ztratí svou předchozí hospodářskou a národní nezávislost. Molotov dále zdůraznil, že sovětská vláda je toho názoru, že není v zájmu evropských států, aby USA hrály rozhodující roli v jejich hospodářské rekonstrukci, není to slučitelné se suverenitou těchto zemí. Z hlediska vnitřní politiky musí mít vlastní úsilí o hospodářský rozvoj vždy přednost před pomocí z ciziny. Příkladem toho byl podle Molotova SSSR, který se spoléhá jen na vlastní síly a vývoj jeho hospodářství je na dobré cestě.¹¹

Ministr Bidault v odpovědi na Molotovův monolog upozornil, že rozhodnutí SSSR může mít za následek rozdělení Evropy na dvě skupiny mocností, za což Francie odmítá nést odpovědnost. Opakoval návrhy a hledal kompromis. Bevin s ním sice souhlasil, ale jen málo mu pomáhal. Obával se, že kdyby Rusové přijali pozvání a účast na projektu, mohl antikomunistický Kongres USA odmítnout Marshallův plán.¹² Zasedání ministrů zahraničí tří velmocí bylo ukončeno následujícího dne, 2. července 1947. Skončilo fiaskem, které ovlivnilo další americký postoj. Britská a francouzská vláda však reagovala na sovětské stanovisko jednoznačně. Svolyaly 22 evropských států na konferenci do Paříže na 12. července 1947, kde se otázky americké pomoci měly dořešit.

Ilustrativně i jako doplněk působí komentář hlavního exponenta rozhovorů tří ministrů Bidaulta ohledně Sovětů a jejich východních spojenců po neúspěšných jednáních. „Molotov jasně nechce úspěch tohoto obchodu“, řekl americkému velvyslanci v Paříži J. Cafferymu, „ale na druhé straně jeho hladové satelity mlaskají ústy v očekávání, že dostanou vaše peníze.“¹³

Otázkou však je, zda USA chtěly, aby SSSR a východní Evropa akceptovaly Marshallovu nabídku, anebo byly připraveny na jejich odmítnutí. Bylo samozřejmě několik představ o tomto problému. Generál Marshall sice ohlásil americký projekt pro celou Evropu, ale tím, že znal sovětský postoj a pravděpodobnou reakci, nevěřil v celoevropský záběr. Potvrdil mu to kromě jiného i ministr Bevin v osobním poselství z 30. června (během jednání s Bidaultem

11) AMZV ČR, f. USA, č. kr. 22, č.m. 375/dôv/47.

12) Fontaine, A.: History of the Cold War: London, Pantheon Books 1968, s. 326.

13) Truman, H.: Memoirs II: New York, Doubleday 1956, s. 116.

9) Petruf (1981), s. 109–112.

10) Tamtéž

a Molotovem), ve kterém uvedl následující: „Udělal jsem všechno podle svého nejlepšího svědomí, usiloval jsem o nalezení přemostění v odlišných názorech. Postoj Molotova byl vždy cynický. Neúspěch se zdá být nevyhnutelný, jenom kdyby se změnil úhel ruského pohledu.“¹⁴

Postoj československé vlády

První kontakty Československa s Marshallovým plánem byly velmi nedostatečné. Ve skutečnosti se vůbec přesně nevědělo, co Amerika míní učinit. Chyběly statistické údaje i obsahová náplň. Československé ministerstvo zahraničí se snažilo prostřednictvím velvyslanectví ve Washingtonu 17. června 1947 zjistit všechny nové skutečnosti.¹⁵ ČSR však nebyla v neinformovanosti osamocena, obdobně byly na tom i ostatní evropské země. Ministerstvo zahraničí iniciativně pokračovalo v sondáži a vyzvalo v telegramu z 20. června 1947 velvyslanectví v Moskvě, Bělehradu, Varšavě, Paříži, Londýně a Washingtonu o poskytnutí všech dostupných informací.¹⁶ Ministr Jan Masaryk, v tom čase vedoucí československé kulturní delegace v Oslu, na tiskové konferenci 21. června vyjádřil svůj osobní pozitivní postoj k Marshallovu plánu, jestliže bude uskutečněn v celé Evropě. Byl však proti němu v případě, že by měl působit jako dělicí čára.¹⁷

Československá vláda se prvně zabývala programem evropské obnovy na tajné části své 93. schůze 24. června 1947. Jednání vedl státní tajemník Vladimír Clementis, který v úvodu schůze konstatoval mimořádně velký světový ohlas Marshallovy nabídky. Zároveň navrhl vyčkat na stanovisko sovětské vlády po jednáních Molotova s Bevinem a Bidaultem. Budoucí sovětské stanovisko přesně nikdo neznal, i když na základě informací ze SSSR se vědělo, že „se sovětská vláda domnívá, že by bylo dobré, kdyby se Československo připravilo tak, aby mohlo přijít s informací, jak si pomoc

představuje“.¹⁸ Problematická se jevila otázka vztahu Marshallova plánu k evropské hospodářské komisi, k Německu, i k celému OSN. Jakou pozici budou mít zúčastněné země a jaké stanovisko zaujmou USA v úvěrové politice vůči evropským státům od Atlantiku až po Ural.

Pro potřeby sledování dalšího vývoje stanovila schůzka komisi (složenou z ministra financí, ministra zahraničního obchodu, ministra zdravotnictví a dopravy, vicepremiéra Zdeňka Fierlingera a státního tajemníka V. Clementisa), která měla urychleně připravit všechny materiály tak, aby ČSR mohla „v případě potřeby včas zaujmout formální stanovisko ke všem otázkám souvisejícím s nabídkou a s jejím případným uskutečněním“.¹⁹ Už na tomto prvním zasedání vlády o Marshallově plánu, kdy se hovořilo víc všeobecně, se ukázalo, že další vládní jednání na toto téma po získání informací, konkrétněji z obsahové stránky i se zásadními stanovisky, budou velmi těžká, kontroverzní a protichůdná.

Na jedné straně byli komunističtí ministři v čele s Klementem Gottwaldem, Clementisem a levicovým sociálním demokratem Fierlingerem. Na straně druhé byl blok nekomunistů v čele se Jaroslavem Stránským, Hubertem Ripkou, Petrem Zenklem a Václavem Majerem. Vláda v Praze se současně snažila získat nové podrobnosti o iniciativě přednesené Marshallem i ve Washingtonu. J. Hanč z československého velvyslanectví v USA navštívil 25. června W. Thorpa (náměstka ministra hospodářství USA) a v rozhovoru mu oznámil, že Československo Marshallovu plánu věnuje velkou pozornost, a dal najevo, že má o něj ČSR zájem.²⁰

Prvotní pozitivní stanovisko ČSR

V souvislosti s uvedeným jednáním vlády působí zajímavě fakt, že rozhodnutí přijmout Marshallův plán se uskutečnilo navzdory tvrdému útoku proti němu, který uveřejnila moskevská Pravda 22. června 1947. Marshallův plán Pravda označila za pokus omluvit Trumanovu doktrínu a za politický manévr. 2. července 1947 opustila sovětská delegace Paříž. Navzdory tomu, že

14) Barker, A.: The British between superpowers 1945–50. London, Macmillan 1983, s. 89.

15) Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů. Ustav soudobých dějin, Praha, Sešity 1992/1, s. 8.

16) Tamtéž.

17) National Archives and Records (NAR), College Park, MD, Rg 59, No 860F.00/6-2747.

18) Národní archiv (NA), Archiv ÚVKSC, Praha, f. č. 83, č. kr. 24, inv. č. 308, s. 4.

19) Tamtéž.

20) Petruf (1981), s. 121.

celá československá vláda včetně svých komunistických členů byla s negativní reakcí Moskvy obeznámena, zaujala pozitivní stanovisko.

Pozitivní postoj ČSR k Marshallovu plánu ovlivnila i další skutečnost. 6. července navštívil s vládním aide-mémoire ministra zahraničí J. Masaryka sovětský chargé d'affaires M. F. Bodrov, který mu vysvětlil, jaké jsou příčiny sovětského odmítavého postoje k Marshallovu plánu. Moskva viděla v plánu evropské hospodářské obnovy nástroj amerického vlivu na vnitřní záležitosti evropských států, což podle Bodrova dokazoval i plánovaný „řídící výbor“. Bodrov s Masarykem diskutoval i o otázce účasti dalších států v Paříži, přičemž v souvislosti s Československem Masarykovi třikrát opakoval, že nemá instrukce ve smyslu československé neúčasti, což Masaryk chápal jako oznámení sovětského postoje československé vládě.²¹ Toto slovní a soukromé prohlášení Bodrova se však lišilo od oficiálního sovětského stanoviska a bylo předmětem dohadů a diskusí na půdě československé vlády v dalších jednáních.

Pražské iniciativní rozhodnutí přijmout Marshallův plán ovlivnily i dva další faktory: obdobné pozitivní stanovisko Polska a neobyčejně slabá úroda obilí v důsledku sucha. Pozvání na účast v Paříži Polsko odmítlo 7. července 1947, což se československá vláda dozvěděla až po jednání svého předsednictví v ten den, kdy svoji účast (tj. účast ČSR) na konferenci o Marshallově plánu potvrdila. A to kromě jiného i v domnění podpory a jednoty s polským stanoviskem, vyjádřeným v Praze během jednání o obchodní dohodě.

Ochotu k jednání o hospodářské pomoci oznámilo Polsko již 20. června 1947. V tento den uspořádal polský velvyslanec ve Washingtonu J. Winiewicz schůzku novinářů, na níž vysvětlil některé otázky týkající se polských názorů na hospodářskou rekonstrukci Evropy a vyslovil podmínky polské účasti. Velvyslanec kromě jiného reagoval i na americký úmysl hospodářského posílení Německa. Podotkl, že nejen polští diplomatictí zástupci, ale i zástupci ostatních velmocí dostali obdobné instrukce, aby „upozornili na nebezpečí, které by vzniklo pro Evropu, kdyby západní

státy poskytly Německu přednostní pomoc na úkor svých spojenců z minulé světové války a kdyby se tímto způsobem umožnilo Německu stát se opět průmyslovým obrem Evropy“.²²

Skutečnost, že Polsko s ochotou přijímá svou participaci na přípravě a realizaci Marshallova plánu, potvrdil i ministr zahraničí Zygmunt Modzelewski. Na otázku polské tiskové agentury, jaké bude polské stanovisko k plánu ministra Marshalla, 24. června 1947, zdůraznil, že Polsko se chce zúčastnit na obnově Evropy, že si nepředstavuje její obnovu bez obnovy Polska.²³ Oficiální stanovisko o rozhodnutí své vlády zúčastnit se jednávání o Marshallově plánu oznámil polský velvyslanec v Londýně E. Bevinovi následující den.²⁴ Souhlasné stanovisko s československým potvrzovala i polská vládní delegace (ministrský předseda Józef Cyrankiewicz) během jednání v Praze ve dnech 2.–4. července 1947, zaměřených původně na podpis dlouhodobé obchodní dohody. Obě reprezentace vyjádřily názor, že by měly skutečně učinit všechno, aby se konference zúčastnily. Tato otázka navzdory nárůstu jejího politického podtónu nepozbyla svůj původní ekonomický charakter. Ten ztratila oficiálně až 9. července 1947 během rozhovorů Gottwalda a Stalina v Moskvě, kdy se tlak Kremlu na pražskou vládu ukázal i navenek.²⁵

Konec června a první dny července 1947 představují v diplomatické aktivitě československého ministerstva zahraničí o otázkách Marshallova plánu rozsah odpovídající důležitosti dané problematiky. Depeše, nóty i zprávy velvyslanectví dotvářely postupně celkový obraz o samotném programu obnovy i o stanoviscích mocností i spojenců.²⁶

Dne 1. července 1947 pražské MZV oznámilo nótou usnesení vlády diplomatickým zástupcům SSSR, Velké Británie a Francie.

22) AMZV ČR, f. USA, č. kr. 22, č. m. 631/Res/1947. Některé aspekty německého problému před vyhlášením Marshallova plánu vysvětluje Petruf (1981), s. 50–63.

23) AMZV ČR, tamtéž, č. kr. 22, č. m. 137326/II-47. Modzelewski, Z.: *Politika zagraniczna Polski*: Warszawa 1960, s. 47.

24) Kaplan, K. – Příbík, P.: *Osudy Marshallova plánu v Československu II: Slezský sborník* roč. 90, 1992, č. 1, s. 21.

25) Josten, J.: *Oh my country*: London, Latimer House Ltd. 1949, s. 69.

26) Telegram č. 1741/B/47 z 27. 6. 1947 z Washingtonu, telegram č. 1750/B/47 z 28. 6. 1947 z Moskvy, telegram č. 1771/B/47 z 30. 6. 1947 a č. 1778/B/47 z 1. 7. 1947 z Paříže. In: Petruf (1981), s. 18–21.

21) Fontaine (1968), s. 328.

V té se uvádí, že na schůzce komise ministrů pod předsednictvím MZV vláda po podrobném rozboru ze všech hledisek Marshallovy nabídky jednomyslně uvítala možnost, kterou Marshallův plán poskytne, aby se urychlila hospodářská rekonstrukce Evropy v ekonomické součinnosti s USA. Komise dále doporučila vládě zmocnit ministra zahraničí J. Masaryka, aby vstoupil do styku se sovětskou, britskou a francouzskou vládou s akcentem na ochotu ČSR podílet se na přípravě podkladů pro poskytnutí americké pomoci. Přičemž Československo předloží své návrhy ve vhodný moment.²⁷

Debata v pražském Národním shromáždění

Několik věcí, které ovlivnily československý postoj k Marshallovu plánu, se odehrálo 4. července 1947. Na základě jednání Zahraničního výboru ústavodárného Národního shromáždění, československé vlády a britského velvyslance P. B. Nicholse bylo J. Masarykovi oznámena hlavní teze britsko-francouzského návrhu, předběžná organizace pomoci i oficiální pozvání.

Šestá schůze zahraničního výboru Ústavodárného národního shromáždění se soustředila na okruh tří otázek a uskutečnila se za účasti ministra zahraničí. Šlo o otázku účasti na Marshallově plánu navzdory negativnímu postoji většiny spojenců, otázku udržení dosavadní linie zahraniční politiky a také o to, zda československá vláda vysvětlí Sovětskému svazu ekonomické potřeby ČSR, anebo splní případné sovětské direktivy.

V úvodu Jan Masaryk navrhl, aby ČSR zůstala v informativním styku s konferencí, aby se vědělo, jak se bude Marshallův návrh vyvíjet a měli tak možnost své požadavky tlumočit. Zaujal vyčkávací stanovisko vůči postoji SSSR, Polska, Jugoslávie a očekával oficiální britsko-francouzské pozvání. Zároveň vyzval poslance a členy Národního shromáždění, aby „zachovali klid a zhluboka dýchali“.²⁸ Na otázku národního socialisty J. Stránského, týkající se udržení linie československé zahraniční politiky, kdy politiky podporujeme SSSR, ale hospodářsky se nemůžeme odříznout od Západu, J. Masaryk zdůraznil, že „nepodnikneme nic, co by se

mohlo vykládat jako flagrantní neshoda se Sovětským svazem. To je první podmínka naší zahraniční politiky“.²⁹

Dále upozornil, že ještě nepromluvil Kongres USA, a ten prý nebude příliš ochoten poskytnout 20–30 mld USD do Evropy, pokud se rozdělí. Odpověď zakončil jemu vlastním způsobem: „Jestli rozdělí Evropu na ovce a kozy, a budou mi říkat, že jsem kozel, já se přirozeně za kozla zatím nepovažuji, takže jestli nebude mezi státy nějaká jednota, bude naše postavení velmi obtížné. Ale dokud jsem ministrem zahraničí, nepřichází v úvahu diskuse o tom, že bychom se nějakým způsobem exponovali proti Sovětskému svazu.“³⁰

Z uvedených komentářů J. Masaryka na půdě Národního shromáždění je možné usoudit, že předmětné věci bral dost na lehkou váhu a svým nezodpovědným postojem problému nepomohl, právě naopak. Masaryk dále ubezpečil poslance, že československá vláda chystá pro Sovětský svaz jisté vysvětlující zdůvodnění našeho stanoviska v souvislosti s ekonomickými zájmy a potřebami. Současně vyjádřil naději brzkých rozhovorů se Stalinem a Molotovem v této věci. V samotné rozpravě poslanci (hlavně z lidové strany) vyjadřovali silné obavy nad možným tvrdým sovětským nátlakem a poukazovali na zahraničněpolitické zájmy východní velmoci. Velmi brzy se ukázala pravdivost těchto názorů. Skutečný sovětský postoj naopak nerozpoznal Jan Masaryk.³¹

Nebezpečné váhání

I ze zápisu z 95. schůze vlády ČSR je možné konstatovat nerozhodné stanovisko ČSR ohledně Marshallova plánu. Ministr Masaryk sice vyjádřil názor, že bychom pozvání měli přijmout, a zároveň pověřil československého velvyslance v Paříži Jindřicha Noska, aby ho zastupoval na jednáních. Předseda vlády Gottwald navrhl, že by se vláda měla usnést na přesném stanovisku a na přesných instrukcích pro svého zástupce na této konferenci, čímž se předejde mnohým dalším nedorozuměním. Prosadil, aby

27) Tamtéž, s. 21–22.

28) Zprávy o schůzkách NZ RČS. Záznam z 16. schůze zahraničního výboru 4. července 1947. Zpráva ministra zahraničních věcí ČSR o Marshallově plánu, s. 4.

29) Tamtéž, s. 6

30) Tamtéž, s. 7

31) Kaplan – Příbík (1992), s. 24.

vláda ČSR zaujala přesné stanovisko na zasedání svého předsednictva 7. července 1947, kdy už bude známé britsko-francouzské oficiální pozvání.³²

Víc světla do nejasných československých představ mohly vnést hlavní teze a předběžná organizace Marshallova plánu, které poskytl Masarykovi britský velvyslanec P. B. Nichols. Hlavní teze zahrnovaly prakticky známé věci, projednávané během rozhovorů Bevin – Bidault – Molotov. Obsahově byly totožné s francouzským návrhem předneseným během jednání tří ministrů. Vymezovaly otázku výboru pro spolupráci, podvýborů, vztah k Evropské hospodářské komisi apod. Vlády Velké Británie a Francie zároveň vyjadřovaly přesvědčení, že návrhy amerického státního sekretáře jsou v zájmu Evropy jako celku a že podstatná ekonomická pomoc USA závisí i na úsilí, které vyvinou evropské národy ve vzájemné spolupráci. Proto prý Československo oslovili a oficiálně ho i pozvali k účasti na druhé pařížské konferenci.³³

Další doplňující informace pocházela také z britského velvyslanectví v Praze. Byla to tzv. předběžná organizace Marshallova plánu, kde se vedle pozvání hovořilo kromě jiného také o tom, že tato organizace nebude zasahovat do vnitřních záležitostí státu. Nepodnikne žádnou akci, která by se mohla pokládat za porušení státní svrchovanosti, a nepřijme žádné omezení, které by kladlo překážky vývoji evropského obchodu. Fakta o organizaci Marshallova plánu se týkala i jeho vztahu k Německu. Informace vztahující se na zdroje i potřeby Německa se budou žádat od hlavních velitelů a členů Kontrolní komise. Údaje týkající se rozvoje německé výroby by měly být ve shodě s rozhodnutími Rady zahraničních ministrů a okupačních úřadů. Pro ulehčení činnosti Výboru pro spolupráci se zřídí čtyři podvýbory, které se budou zabývat výživou a zemědělstvím, palivem a energií, železem a ocelí a dopravou. Podvýbory obsadí personálně Velká Británie a Francie a zástupci tří států, kterých se uvedené obory nejvíc dotýkají. Výbor a podvýbory budou v stálém styku s orgány OSN.³⁴

Další směrnice, které Nichols dostal z Londýna a které oznámil 5. července Masarykovi, měly opět doplňující charakter. Vyloučily omezení národní svrchovanosti s důrazem na absolutní dobrovolnost vlád zúčastnit se projektu, bez nátlaku zvenčí a bez omezení evropského obchodu. Žádný stát nebude nucen proti své vůli rušit bilaterální obchodní dohody. Nichols zároveň vyjádřil přesvědčení, že všechny tyto skutečnosti vezme v potaz československá vláda při definitivním rozhodování o československé participaci na Marshallově plánu.³⁵ Pro Československo se ukázal kromě jiného důležitý fakt ujištění, že britsko-francouzské návrhy a americká potenciální pomoc neomezí rozvoj evropského obchodu a nenaruší bilaterální obchodní dohody.

Vážnost československé situace

Vážnost a neodkladnost situace na československé politické scéně ohledně zaujetí stanoviska k Marshallovu plánu i nejistotu, jak zareaguje Moskva, dokumentoval i telegram Masaryka československému velvyslanci v SSSR 4. července 1947 po zasedání vlády. V něm oznamuje příchod oficiální delegace za účelem „projednat se sovětskou vládou aktuální problémy současné mezinárodní politiky, hlavně pak otázku spojenecké smlouvy s Francií a další postup v otázce tzv. Marshallova plánu“.³⁶ Moskva však odmítla pasivně čekat na československou delegaci, resp. na další všeobecný vývoj. Připravila instrukce vůdcům komunistických stran.

Depeše Ústředního výboru Vsesvazové komunistické strany pro Československo se dostala do rukou adresáta Gottwalda 5. července 1947. Je v ní vysvětleno sovětské stanovisko k pařížské poradě tří ministrů s odůvodněním, proč se SSSR nezúčastní připravované druhé pařížské schůzky. „Myslíme si“, říká se v uvedené depeši pro vůdce komunistických stran, „že by bylo lepší účast na poradě neodmítat, ale poslat tam své delegace s tím, aby přímo na poradě ukázali nepřijatelnost anglo-francouzského plánu a aby nepřipustili jednomyslné přijetí tohoto plánu, a pak aby poradu opustili a odvedli sebou co nejvíc delegátů z dalších států.“

32) NA, AÚV KSČ, f. č. 83, č. kr. 5, inv. č. 310.

33) NA, f. ÚPV 1945–52, č. kr. 980, č.m. 128/141.

34) Tamtéž, příloha.

35) Tamtéž, č.m. 1099/48.

36) Petruf (1981), s. 26–27.

Tuto šifrovanou zprávu zasíláme jenom vůdcům komunistických stran, aby se jí řídili, až bude vláda přijímat rozhodnutí.³⁷

Sovětská politická ofenzíva pokračovala v zamlžené podobě. 6. července ráno v 8 hodin navštívil Jana Masaryka chargé d'affaires M. F. Bodrov a odevzdal mu zmíněné sovětské aide-memoire týkající se sovětského postoje i pohledu na britsko-francouzské návrhy i na Marshallův plán jako takový.³⁸ V osobním rozhovoru se Masaryk několikrát informoval o československé účasti, ale Bodrov třikrát opakoval, že o účasti na konferenci 12. července se nehovoří a že v tomto směru nemá žádné instrukce.³⁹

Den poté se konalo avizované zasedání předsednictva vlády ČSR, které mělo určit složení delegace do Moskvy, schválit pro ni instrukce a současně se diskutovalo i o účasti na druhé pařížské konferenci. Jednání otevřel a vedl Klement Gottwald. Jan Masaryk informoval o návštěvě Bodrova, přičemž uvedl, že po rozhovoru se sovětským chargé d'affaires získal dojem, že SSSR nebude překvapen, když Československo pozvání přijme. V osobním stanovisku Masaryk dále prohlásil, že souhlasí s československou účastí v Paříži z důvodu potřeby získání hospodářské pomoci. Jiný názor však měli Clementis a Fierlinger. Clementis argumentoval, že očekávat od Marshallova plánu efektivní pomoc by bylo iluzí. Fierlinger ostře kritizoval britsko-francouzský postup při rozhovorech s Molotovem, „přičemž ho vlastně tahali za nos; je jasné, že plán je namířen proti Sovětskému svazu“.⁴⁰ Souhlasil s příchodem na konferenci s konstatováním, že po vyžádání instrukcí, o jaký plán jde, československá delegace vyhlásí tento plán za akt namířený proti OSN.

Rozporuplné a polemické úvahy na zasedání předsednictva vyústily do otázky, zda formulovat československé stanovisko okamžitě nebo až po návštěvě delegace v SSSR. Clementis navrhoval odklad s přihlédnutím k výsledkům jednání v Moskvě. Fierlinger i Gottwald souhlasili. Naopak, Masaryk byl pro okamžité stanovisko. Vysvětloval, že kdybychom krátce po otevření konference

viděli situaci, která by se přičila našim zájmům a spojeneckým závazkům, můžeme potom odstoupit. Své argumenty opíral též o pozitivní stanovisko Polska, prezidenta Edvarda Beneše i o rozhovor s Bodrovem. Ministr P. Drtina stanovisko ministra zahraničí podpořil, což nakonec potvrdilo v prohlášení celé předsednictví vlády. Za československého zástupce na jednání v Paříži byl určen velvyslanec J. Noska (ČSR se zúčastní konference jako pozorovatel).

Předsednictvo vlády schválilo i znění textu, který přednese J. Nosek. Byla v něm jasná formulace, že ČSR akceptuje pozvání po britsko-francouzském ujištění, že tato konference a organizace, kterou konference ustanoví, nevyústí zásahem do suverénních práv zúčastněných států, hlavně však do jejich hospodářských struktur, jako i do systémů jejich bilaterálních hospodářských dohod. Československo dále v otázce Německa očekává, že konference nepodnikne nic, co by v jakékoliv formě privilegovalo Německo. V opačném případě by československá vláda nemohla spolupůsobit na tom, aby se Německu v jeho rekonstrukci dostalo výhodnějších podmínek než těm státům, které byly obětí jeho útoku.⁴¹

Rozhodnutí o účasti na pařížské konferenci

Rozhodnutí o československé účasti na konferenci v Paříži, která měla začít 12. července, oznámil Jan Masaryk již 7. července v identických nótách velvyslancům Francie a Velké Británie v Praze M. Dejeanovi a P. B. Nicholsovi. Den poté s přijetím nabídky seznámil V. Clementis všechny československé zastupitelské úřady v Evropě (kromě Paříže) a velvyslanectví ve Washingtonu.⁴²

Pozitivní stanovisko Československa účastnit se konference o Marshallově plánu se setkalo v americkém tisku s neskrývaným zájmem a ohlasem. V rozsáhlých úvodnicích a komentářích se kromě jiného hovořilo o tom, že v případě účasti ČSR v Paříži není Moskva tak strohá, jak se zdá. Předpokládalo se, že Sověti chtějí mít v Paříži Československo jako pozorovatele, a že ČSR není takovým otrokem, jak tvrdí propaganda.⁴³

37) Tamtéž, s. 38.

38) Tamtéž, s. 39–40.

39) Tamtéž, s. 40.

40) Tamtéž, s. 43.

41) NA, f. ÚPV 1945–52, č. kr. 980, č.m. 208875.

42) Petruf (1981), s. 50–51.

43) AMZV ČR, f. USA, č. kr. 22, č.m. 2255/B/47.

Československo bylo jediným státem ze sovětské sféry vlivu, který ještě v tom čase na Marshallův plán reagoval pozitivně a rozhodl se účastnit konference v Paříži. V den československého přijetí, tj. 7. července, vyjádřilo zamítavé stanovisko i Polsko, což československá vláda v čase jednání kabinetu nevěděla. Naopak, díky předchozímu polskému oficiálnímu prohlášení předpokládala účast Varšavy. Někteří západní autoři tvrdí, že polská vláda měla oznámit svůj pozitivní postoj k Marshallovu plánu 8. července 1947, ale v tento den rádio Moskva uvedlo, že Rumunsko i Polsko odmítlo britsko-francouzskou nabídku. Varšavě nezbylo než následovat stanovisko iniciované z Kremlu. Polsko určilo jako příčinu negativního postoje Německo a jeho zapojení do americké pomoci.⁴⁴

Sovětský svaz takticky veřejně pomlčel, navenek jen čekal na příchod československé vládní delegace. Tajně a po stranické linii však své stanovisko prezentoval. Depeše ÚV VKS(b) premiéru Gottwaldovi z 8. července 1947 oznamovala dvě nové okolnosti v charakteru pařížské porady, svolané na 12. července. Angličané a Francouzi neučinili ve svém plánu hospodářské obnovy Evropy žádné změny bez přihlídnutí k zájmům suverenity a ekonomické samostatnosti malých států a pod záminkou vypracování tohoto plánu chtějí iniciátoři porady ve skutečnosti vytvořit západní blok, do kterého bude začleněno západní Německo.

Depeše končí výzvou, že „vzhledem k těmto okolnostem ruší ÚV VKS(b) svůj telegram z 5. července a navrhuje účast na poradě odmítnout, tj. neposílat na poradě delegace. Důvody odmítnutí může každý stát uvést podle svého vlastního uvážení.“⁴⁵ Existence tohoto dokumentu umožňuje posunout výklad jednání v Moskvě na jinou rovinu, i když není možné tvrdit, že by se bez ní rozhovory československé vládní delegace se J. V. Stalinem odvíjely jinak. Věděl Gottwald, s čím Stalin vyrukuje? Představa, že Masaryk a Drtina věděli o depeši před jednáními, je nepravděpodobná. Dokumentuje to záznam ze samotných rozhovorů, ve kterých se Masaryk snažil vysvětlit motivy československého stano-

viska, které odůvodňuje ekonomickými potřebami. Druhá věc je skutečnost, že Stalin tuto jeho snahu už v zárodku potlačil.

Nátlak Moskvy

Moskevská jednání delegací začala 9. července v pozdních večerních hodinách. V úvodu Gottwald vyčlenil tři okruhy otázek: československou účast na druhé pařížské konferenci, československo-francouzskou smlouvu, a jednání o obchodních a hospodářských otázkách. K účasti ČSR na pařížské konferenci uvedl, že jsme na pozvání do Paříže sice odpověděli kladně, ale s výhradami a s možností odvolat svého zástupce, kdyby se to ukázalo jako potřebné. Žádal stanovisko SSSR.

Stalin v odpovědi oznámil odmítavý postoj Polska, Jugoslávie, Bulharska i Rumunska. Mluvil i o tom, že skutečným důvodem Marshallova plánu je vytvoření západního bloku a izolace SSSR a že plán je zaměřen zejména na politický vliv v zemích, které se ho účastní. Pro SSSR je tato věc „vopros družby“, zásadní otázka, na které závisí přátelství se SSSR. „Pokud pojedete do Paříže“, pokračoval, „dokážete, že chcete spolupůsobit při akci na izolaci Sovětského svazu... a proto usuzujeme, že by jste měli svoje rozhodnutí zrušit.“⁴⁶ Jan Masaryk se pokusil stanovisko ČSR obhájit a vysvětlit. Zdůraznil fakt, že republika je v surovinách ze 60–80 % odkázaná na Západ a že potřebuje úvěry. Naše stanovisko prý ovlivnil i pozitivní postoj Polska. Mimo to ještě zdůraznil jednotu československých politických stran v tom, že ČSR nepodnikne nic, co by bylo proti zájmům Sovětského svazu a můžeme kdykoliv z konference odejít.

Stalin reagoval jednoznačně. Doposud sovětská vláda nepochybovala o přátelství ČSR k SSSR, ale československá účast v Paříži by mohla být použit jako nástroj proti SSSR. Je to „proryv fronta“, proto by československá vláda měla zrušit svou účast. Do rozhovoru zasáhl i ministr Drtina. Snažil se zdůraznit skutečnost, že československá hospodářská situace je jiná než u jiných slovanských států, totiž, že jeho obchod závisí na Západu. Žádal Stalina, aby se na situaci ČSR podíval pod zorným uhlem obavy československé-

44) Fontaine (1968), s. 330.

45) Petruf (1981), s. 51.

46) Tamtéž, s. 59.

ho obyvatelstva, že odpoutání se od Západu může mít za následek všeobecnou československou chudobu s vážnými následky nejenom ekonomickými, ale i politickými.

Na žádost Masaryka o nějakou hospodářskou náplast (jestliže se ČSR účasti na Marshallově projektu vzdá) Stalin ochotně slíbil nákup československých průmyslových výrobků, nabídl sovětské suroviny i obilí pro Gottwaldovu prosbu o ulehčení cesty z této těžké situace navrhl sovětský vůdce vysvětlit neúčast v Paříži tak, že se československé přijetí ukázalo jako úder proti SSSR. Hlavně proto, že ze slovanských a ani z ostatních východoevropských států nikdo nabídku nepřijal.⁴⁷

Následujícího rána v telegramu adresovanému E. Benešovi, místopředsedovi vlády Viliamu Širokému a V. Clementisovi oznamovala československá vládní delegace z Moskvy, že je SSSR obeznámil se svým stanoviskem k československému rozhodnutí zúčastnit se konference v Paříži. Stalin a Molotov vyjádřili překvapivý úžas, jak se Československo dalo zneužít jako nástroj proti SSSR. Telegram vyzval adresáty ke svolání okamžitého zasedání vlády a k jeho informování o obsahu rozhovorů. „Pokládáme za nevyhnutelné“, pokračuje telegram, „aby jste se usnesli na odvolání naší účasti v Paříži.“⁴⁸

Ústup Prahy

Jaká byla bezprostřední domácí československá reakce? Dostupné materiály, konkrétně zápis z 96. mimořádné schůze vlády ČSR konané 10. července, prezentují fakt, že přítomní ministři se rozdělili podle stranického klíče, přičemž nekomunistický blok si nemohl dovolit zůstat v pozici akceptování pozvání do Paříže. Názorovou odlišnost od svých komunistických partnerů a Fierlingera ve vládě koncentrovali v naléhání najít přiměřené vysvětlení a důvody nového československého stanoviska a ne slepě přijmout zprávu z Moskvy. Po otevření schůze Širokým seznámil Clementis přítomné členy vlády s telegramem z Moskvy a navrhl přijmout text nóty pro velvyslance Nicholse a Dejeana o novém stanovisku. Vládní rozprava, plná osobních útoků, obhajoby a hle-

dání kompromisů, se koncentrovala na okruh tří otázek: změnu původního rozhodnutí vlády o účasti v Paříži; příčiny původního rozhodnutí; text prohlášení.

Prvořadý problém, tj. změnu stanoviska, vláda akceptovala už v úvodu jednání a jako sporný bod se tato záležitost už nevyskytovala. Problematictější a různorodý byl názor na příčiny původního rozhodnutí. Národní socialista J. Stránský trval na důkladném zvážení celé záležitosti, protože původní rozhodnutí přijmout účast se uskutečnilo až po odchodu Molotova z jednání s Bevinem a Bidaultem, přičemž Sovětskému svazu nic nebránilo oznámit jeho stanovisko. Tehdy Bodrov, podle prohlášení Masaryka, neměl žádné instrukce, aby se ČSR nezúčastnila druhé pařížské konference o Marshallově plánu. Československá vláda to chápala tak, že SSSR nemá zásadní námitky proti naší účasti.⁴⁹ Podle vicepremiéra Fierlingera není možné vytýkat Sovětskému svazu, že nás včas neseznámil se svým postojem. Bodrov nám prý nemohl říct „Nechodte tam“ a v jeho chování viděl opatrnost Sovětů, což československá strana jednoduše správně nepochopila. Příčiny původního rozhodnutí akceptovat nabídku souvisely zejména s ekonomickými potřebami republiky.⁵⁰

Třetí okruh problémů – prohlášení – byl na zasedání vlády nejtěžším oříškem. Podle původního Clementisova názoru mělo obsahovat zejména vnější faktory, příčiny a tlaky, které způsobily nové stanovisko. Nesouhlasil však Zenkl a Stránský. Zenkl předložil nový text prohlášení, ve kterém zdůrazňoval vnitřní československé motivace, hlavně ekonomické potřeby a že cílem plánu je hospodářská pomoc Evropě bez narušení hospodářských a obchodních smluv. Tato charakteristika se však neshodovala s tou Stalinovou, nesouhlasil ani Clementis s Fierlingerem a žádali schválení původního Clementisova návrhu. Formulaci Zenkla podpořil Stránský s doplňkem, že nestačí, jak změníte stanovisko jen proto, že ho změní jiní, v takovém případě nejsme samostatný stát. Navrhl změnu stanoviska vysvětlit tak, že spřátelené státy v našem původním postupu vidí krok proti svým zájmům.⁵¹ Nako-

49) Tamtéž, s. 75.

50) Tamtéž, s. 80.

51) Kaplan – Příbik (1992), s. 28.

47) Tamtéž, s. 62.

48) Tamtéž, s. 58

nec vláda přijala kompromisní text prohlášení, který okamžitě zaslala Gottwaldovi do Moskvy. 11. července ho uveřejnil denní tisk.

Zasedání vlády schválilo i text nóty adresovaný Nicholsovi a Dejeanovi, týkající se nového československého stanoviska. Nóta vyjadřuje skutečnost, že státy, se kterými je ČSR v úzkých hospodářských a politických stycích, spočívajících na smluvních závazcích, jako i téměř všechny státy střední a východní Evropy se pařížské konference neúčastní. To vytvořilo novou situaci, která vedla československou vládu k tomu, aby se touto otázkou znova zabývala na schůzi, na které revidovala své původní usnesení a rozhodla, že se zmíněné konference nezúčastní.⁵²

Reakce západního tisku

Na nový československý postoj a odchod z Paříže reagovaly víceré západní země. Jaký byl postoj USA, je možno zdokumentovat v linii tří úhlů pohledu: na postojích amerického tisku, na postoji americké administrativy a prizmatem bilaterálních československo-amerických vztahů.

Československé odmítnutí participovat na Marshallově plánu vyvolalo v americkém (a jiném světovém) tisku mimořádnou odezvu. *San Francisco Chronicle* 11. července 1947, tedy den před začátkem jednání 16 států v Paříži, v souvislosti s československou rezignací poukázal na hranici ruského vlivu: „Během pařížských jednání bude celý komunistický tisk křičet“, píše dále *Chronicle*, „že je to fašistické a imperialistické spiknutí, vytvořené pro zničení Sovětského svazu. Rusové stojí před úkolem přesvědčit Evropu, že pokud zůstane v ruinách a hladu, pak bude přátelská k Sovětskému svazu. Když bude usilovat o hospodářskou obnovu s americkou pomocí, pak tím projeví nepřátelství k Moskvě“⁵³. V článku se dále píše, že návrat ČSR do ruské náruče může nakonec vést k porážce ruského záměru směřujícího k odstranění demokracie z Evropy. Je zřejmé, že Československo se podřídilo zdráhavě.

Newyorský *Daily Mirror* 16. července 1947 ve svém úvodníku sledoval vývoj ČSR a konstatoval, že po druhé světové válce naby-

lo Československo zdánlivě opět samostatnost. Jeho zeměpisná poloha však tuto samostatnost podkopává. ČSR žije pod tvrdým diktátem Sovětského svazu. Ztratila nezávislost, ztratila svrchovanost.⁵⁴

Komentáře dalších deníků, např. francouzských, se nesly v podobném duchu. Gottwaldovu cestu do Moskvy přirovnávaly k Háchově cestě do Berlína roku 1939, Stalina k Hitlerovi a vůbec, celý tento případ kvalifikovali výrazem „druhý Mnichov“.⁵⁵

Změna československého postoje vůči Marshallovu plánu způsobila rozruch i ve Velké Británii. Tato zpráva dostala v britském tisku nevšední publicitu politické senzace, zejména v *Daily Mail* a *Times*. Odvolání se posuzovalo jako přímý zásah Sovětského svazu s komentářem, že i případná československá neúčast neomezí hospodářské styky mezi ČSR a západními velmocemi anebo státy. Naopak, usuzovalo se, že Praha bude kompenzována zvláštními úvěry a výhodami a že československá hospodářská rekonstrukce bude podporována touto cestou.⁵⁶ Komentáře o neomezení hospodářských styků ČSR se Západem nebo o úvěrech se brzy ukázaly jako absolutně mylné.

Tisk v Československu reagoval na nové vládní stanovisko ve dvou polohách. V první – komunistický tisk, ve snaze omlouvat změnu postoje pod sovětským tlakem, vysvětloval „skutečné“ motivy americké nabídky, tedy, že tu jde o nové mocné Německo, o jeho ekonomické oživení v původním hospodářském rozmachu. V takových hodnoceních vynikalo hlavně Rudé právo a Tvorba. Ve druhé poloze nekomunistické deníky uznávaly mezinárodně politickou nevyhnutelnost nového postoje, a nemožnost riskovat trhliny ve spojení se SSSR. Nezamlčovaly však škody a důsledky, které nám v nové situaci v ekonomické rovině hrozily. Ekonomická izolace od západu, pokles životní úrovně, zpomalení hospodářské obnovy apod. Uvedenou charakteristiku uvedly deníky Svobodné slovo, Čas, Lidová demokracie, Nové proudy a jiné.

54) Tamtéž.

55) AMZV ČR, f. USA, č. kr. 22, č. m. 152479/II/47.

56) Archív kancelárie prezidenta (AKP), f. T 02118/47.

52) AMZV ČR, f. USA, č. kr. 22, č. m. 147090/GS/47. alebo NA, f. ÚPV, č. kr. 980, č. m. 208875.

53) NA, f. MZV-VA 1945-51, č. kr. 493, č. m. 1-97(8).

Postoj amerických představitelů

A jaký byl postoj amerických vládních kruhů k československému odmítnutí americké nabídky? Ten lze zachytit prostřednictvím zpráv velvyslance v Praze Lawrencea Steinhardta, ústředí Státního departmentu a skrze postoje Jana Masaryka.

V hodnocení významu rozhodnutí pražské vlády nezúčastnit se Marshallova plánu uvedl americký velvyslanec v Praze 15. července 1947 tucet faktorů, které považoval za nejsilnější nástroje působení SSSR na Československo. Mezi nimi bylo osvobození ČSR Rudou armádou kromě části západních Čech, vedoucí postavení komunistické strany v československé politice a její úplná kontrola klíčových ministerstev (vnitro, finance, zemědělství, vnitřní obchod a pod.), kontrola policie, ministerstva zahraničí a národní obrany, značný vliv v armádě a v místních národních výborech, kontrola většiny denního tisku i periodik, převládající vliv komunistů v odborech, vzrůst závislosti od sovětského obchodu. V neposlední řadě i ještě přítomný strach Československa z možného hospodářského oživení Německa, proti kterému je SSSR nejlepším ochráncem.⁵⁷ Steinhardt komentoval skutečnost, že právě komplex těchto vnitropolitických faktorů v kombinaci s tvrdým nátlakem Moskvy měly za následek československý obrat.

Změnu stanoviska ČSR více méně americký velvyslanec předpokládal. Tento úsudek potvrzuje jeho zpráva šéfovi střeoevropského oddělení Státního departmentu J. Riddelbergerovi ze 16. července 1947. Uvádí v ní, že nový postoj Prahy, co se týče přítomnosti na konferenci v Paříži, nebyl vlastně překvapením. Překvapením byla podle něj jeho rychlá iniciativní reakce. Kromě jiného Steinhardt v tomto poselství slíbil Riddlebergovi, že připraví návrhy týkající se změny americké politiky vůči ČSR a že vypracuje postup pro její nejbližší budoucnost.⁵⁸ Slíbené návrhy předložil Státnímu departmentu již 22. července 1947. Navrhl okamžitě iniciovat uzavření kulturní dohody mezi oběma státy a zaujmout „umírněný postoj“ v nastávajících jednáních týkajících se československých plateb v dolarech za přepravu zboží napříč americkou zónou Německa.

Uvedená bezprostřední gesta měla ukázat Československu, že ho USA neopustily a že není proto úplně nevyhnutelná pražská orientace na Sovětský svaz.⁵⁹ Zároveň navrhl možnost oživení jednání mezi oběma státy v otázce amerických úvěrů a půjček. Vůči ČSR navrhoval postupovat s větší opatrností a projevem dobré vůle. Odůvodňoval to však dále tím, že USA by se měly vyhnout jakémukoliv aktu, který by přispěl k záchraně československé ekonomiky od krachu dokud bude československá vláda pokračovat v upevňování a budování ekonomiky státu na sovětských slibech.⁶⁰

Poměrně široký prostor věnoval Steinhardt ve svých komentářích československého odmítnutí Marshallova plánu politice nekomunistických stran v ČSR. Charakterizoval jejich bezprostřední činnost jako jedno šokující překvapení a ponížení, které v některých případech znamenalo paniku. Objevovaly se plány použitelné pro eventuální opuštění republiky a vytvoření exilové vlády, ale tato panika v ČSR rychle ustoupila, informoval centrálu ve Washingtonu Steinhardt.⁶¹

Vedle komentářů o československých nekomunistických stranách po odmítnutí Marshallova plánu se Steinhardt vyjadřoval i k politice komunistické strany. V přednášce na National War College ve Washingtonu 15. prosince 1947 (připravil se již v listopadu 1947) mluvil kromě jiného o tom, že ke změně v postoji komunistů v československé vládě došlo právě po přijetí a odmítnutí Marshallova plánu. Útok KSČ viděl na dvou frontách: jeden proti USA a ostatním západním státům, druhý doma proti nekomunistickému táboru, hlavně proti Demokratické straně na Slovensku.⁶²

Československé odmítnutí americké nabídky bylo předmětem rozhovorů zástupce velvyslanectví ČSR ve Washingtonu J. Hanče se zástupci střeoevropského oddělení v Státním departmentu (Williamsom, Vedeler). Hlavní část konverzace se točila kolem vztahu ČSR a SSSR. Hanč zdůrazňoval, že pražské vládě nelze klást

59) Foreign Relations of United States (dále jen FRUS), 1947, Vol. VI., s. 225–226. (dokumenty zahraniční politiky USA)

60) FRUS, tamtéž, s. 224.

61) Ullmann (1978), s. 83.

62) Library of Congress, Washington DC, Steinhardt Papers, box 68.

57) NAR, Rg 59, No 860F.00/7-1547.

58) Ullmann, W.: The United States in Prague 1945–1948. New York 1978, s. 81.

za vinu, že nepřijala pozvání do Paříže, a vysvětlil chronologicky příčiny přijetí, Masarykovu a Gottwaldovu cestu do Moskvy apod. Uvedl, že sovětský tlak byl tak velký, že se nedalo udělat nic jiného.⁶³

Československý ministr zahraničí

Na doplnění některých již známých skutečností o Marshallově plánu a československo-amerických vztazích na pozadí americké hospodářské pomoci v létě 1947 je potřeba dát prostor postojům československého ministra zahraničí Jana Masaryka. Jeho původní ambice samostatné a nezávislé zahraniční politiky zničil definitivně sovětský nástup na poli evropské diplomacie, což sám nepřímou na podzim 1947 potvrdil. Dva dny po příchodu z Moskvy navštívil Masaryk v bytě chorého Ripku. „Nic se nedalo dělat“, řekl, „můžeš si gratulovat, žeš tam nebyl.“⁶⁴

Mluvil i o tom, jak se večer v Moskvě nemohl dostat ke Gottwaldovi, aby s ním prokonzultoval otázky na jednání. Milan Reiman (šéf úřadu předsedy vlády) ho k němu nepustil, prý spí, po druhé zase odpočívá a nechce být rušen. Krátce na to se objevil čilý Gottwald s poznámkou, že jde od Stalina a že všechno je dobré. Na Ripkovu otázku, jaké důvody mají Sověti pro odmítnutí americké pomoci, když tím sami sebe izolují, Masaryk řekl: „Mám jen jedno vysvětlení pro zvláštní postoj Sovětů. Nechtějí Evropu obnovit ekonomicky, obávají se úspěchu rekonstrukce západní Evropy. Neumím vysvětlit proč, ale když jsem poslouchal Stalina, stále víc a víc jsem měl pocit, že počítá s válkou.“⁶⁵

Původní cíl Masarykovy návštěvy v polovině listopadu 1947 v USA představovala jednání na půdě Státního departmentu o různých problémech, např. o československém požadavku získat svůj podíl z původně Němci ukořistěného tzv. tripartitního zlata a další jiné ekonomické otázky. V září 1946 vytvořily totiž USA, Velká Británie a Francie Tripartitní komisi na restituce tohoto monetárního zlata jeho bývalým vlastníkům a ČSR byla jedním z nárokových. Rozhovorů se zúčastnil i generál Marshall

a J. Masaryk využil možnost říct mu, proč Praha změnila původní stanovisko v otázce pařížských jednání, resp. americké hospodářské pomoci.

Podle memoranda z rozhovorů 14. listopadu 1947, kterých se kromě státního sekretáře na americké straně zúčastnil i zástupce evropského oddělení Státního departmentu Jacob Beam a československý zahraniční ministr i velvyslanec Juraj Slávik, vysvětloval J. Masaryk změnu československého stanoviska tím, že ČSR nemohla vždy zastávat taková stanoviska, jaká chtěla.⁶⁶ George C. Marshall používal zdvořilostní diplomacii a reagoval s nadějí na obnovení normálních hospodářských vztahů při funkčním obchodě a se zvýšením výměny zboží mezi Východem a Západem. Marshall zároveň volal po obnovení evropské důvěry ztracené roku 1933, kterou považoval za důležitý a citlivý faktor. Žádal také Masaryka o sečtení sovětských akcí, kterými od konce války ničily dobrou pověst Moskvy.⁶⁷

Masaryk se snažil vysvětlit sovětský postoj jako syntézu podezření a sovětské posedlosti, že USA chtějí přivodit světový kolaps s prioritní snahou zlikvidovat SSSR.⁶⁸ Dosavadní diskuse mezi oběma státníky probíhala rutinně, oba očekávali co řekne ten druhý, a zastávali stanoviska svých vlád. Až v závěrečných slovech Masaryk vyjádřil své osobní pocity směrem k plánu evropské hospodářské obnovy, nepřímou tedy i k USA. Řekl Marshallovi, že on osobně je velkým obdivovatelem americké snahy pomoci Evropě a vyjádřil politování nad tím, že se ČSR neúčastní tohoto projektu.⁶⁹

Osobní pocity k otázce Marshallova plánu vyjádřil Masaryk ex post. Problematická byla jeho osobní neschopnost ve funkci ministra aplikovat svůj postoj do oficiální československé zahraniční politiky. Již 8. května 1947 oznamoval Steinhardt ve zprávě Státnímu departmentu, že ve skutečnosti odevzdal ministerstvo do rukou Clementise a že jeho vysoká reputace na Západě ve spojení s neschopností odolávat domácímu komunistickému

63) NAR, Rg 59, No 860F.00/7-2947.

64) Ripka, H.: Eastern Europe in Post-War World. New York, Frederick A. Praeger 1961, s. 64.

65) Ripka (1961) s. 70.

66) NAR, Rg 59, No 860F.51/11-1447, FLM.

67) Tamtéž.

68) Tamtéž.

69) Tamtéž.

tlaku z něj dělaly ideální nástroj pro Sověty. Otázkou bylo, mínil Steinhardt dále, jak dlouho měl být schopen vydržet anomálii své pozice.⁷⁰ Dva měsíce předtím charakterizoval obdobně Masaryka, jeho pozici i zahraničněpolitickou orientaci ČSR americký chargé v Praze J. H. Bruins. Ve zprávě Státnímu departmentu ze 13. března kromě jiného psal o dvou faktorech slovanské zahraničněpolitické orientace na SSSR. Šlo o patologický strach z oživení Německa a trauma z Mnichova. Druhý faktor uváděl, že Masaryk ztratil kontrolu nad ministerstvem zahraničí a v úřadu „přežíval“ jen díky jménu svého otce.⁷¹

Československo – satelit Sovětského svazu

Ze všech zemí ve východní zóně Evropy si Československo jako jediné udrželo do léta 1947 přátelské vztahy se západními velmocemi, stejně jako se SSSR. Udrželo přitom rovnováhu ve svých vnitřních záležitostech mezi sociálními změnami a politickou svobodou. Avšak rozhodnutí pod diktátem Kremlu odmítnout pozvání na pařížskou konferenci, které původně akceptovalo, nastoluje otázku, zdali československá demokracie mohla v tak protichůdně rozdělené Evropě přežít. Definitivně se zřítela koncepce či imaginární představa prezidenta Beneše o politice mostu mezi Východem a Západem.⁷² „Stali jsme se pouhými vazaly“, poznamenal Masaryk před Ripkou krátce poté, co Stalin donutil ČSR nepřijmout americkou nabídku. Většina nekomunistických i komunistických politiků si v zimě 1947–48 ale neuvědomovala pravdivost této poznámky.⁷³

Československo nebylo ve skutečnosti jenom zemí Stalinova zájmu, v níž na začátku roku 1948 se rozhodl zlikvidovat opozici. Byla to doba, ve které začal obrovskou operaci – donutit k po-

koření či eliminaci všech ve východní Evropě, kteří se odvážili mít jiný názor, resp. nesouhlasili s Kremlem, či slepě nesledovali přání generalissima jako vrchního velitele. Praha nastoupila cestu pěšáka na jedné ze stran šachovnice mezinárodní politiky. V intencích osudu malých zemí, což byl i případ ČSR v meziválečném i válečném období, Praha se rozhodla (pod tlakem Kremlu) mezi dvěma velmocemi. USA a SSSR si z Československa podle některých historiků udělaly testující stát pro to, co bude v nové fázi studené války.⁷⁴ Sovětský tlak na Československo, stejně jako rozhodnutí USA ponechat Prahu plně na SSSR i po ekonomické linii po zamítnutí Marshallova plánu, udržovaly vývoj v dynamickém pohybu. Pro ČSR bylo smutné, ale i osudové vstupovat do konfrontace supervelmocí v tak brzký čas.

Dalekosáhlé byly především ekonomické důsledky odmítnutí Marshallova plánu. Československo rozšířilo zástup satelitů Sovětského svazu i po hospodářské stránce a nevyužilo jednu z mála možností po druhé světové válce jít cestou moderní průmyslové země se vším, co k tomu patří. Nové ekonomické svazky předurčovaly další hospodářský vývoj. Jeho průvodním jevem bylo postupné řetězovité přerušování hospodářských styků se Západem a orientace celé ekonomiky na potřeby trhu v sovětském bloku.

Promarněná příležitost

Při hodnocení vztahu Marshallova plánu a Československa můžeme zvolit několik rovin. Když si vybereme rovinu čistě bilaterální, československo-americkou, není možné chápat Marshallův plán jako izolovaný „projekt“, ale je třeba ho zasadit do souvislosti předešlého vývoje těchto vztahů. Nepochybně je tak Marshallův plán součástí jiných dvoustranných poválečných otázek, např. otázek kolem simultánního odchodu vojsk z ČSR, Správy spojených národů pro obnovu a rozvoj (UNRRA), Lend and Lease, superplusových a rekonstrukčních úvěrů a půjček, kompenzace za znárodněný americký majetek v Československu, vzájemné obchodní výměny, tripartitního zlata, doložky nejvyšších výhod, s vyústěním do americké reakce na pražský komunistický převrat.

74) Warner, G.: The Study of Cold War Origins. In: Diplomacy and Statecraft, Vol. I., Nov. 1990, No 3, London, collection of papers, s. 13–26.

70) Tamtéž, No 860F.00/5-847, CS/V.

71) Tamtéž, No 860F.00/3-1347, CS/A.

72) Americký novinář J. Powers z měsíčníku *Tommorrow* se v únoru 1947 zeptal J. Masaryka, zda je Československo mostem mezi Východem a Západem. Odpověď československého ministra zahraničních věcí byla diplomatická, ale i trochu pozemská: „Most má tu nepříjemnost, že dříve či později po něm budou jezdit koně a budou nechávat něco za sebou.“ In: NA, MZV-VA 1945–51, č. kr. 491, č.m. 1-97 m.

73) Seton-Watson, H.: *Nationalism and Communism*: London, Methuen 1964, s. 121.

Po schválení zákona o evropské obnově americkým Kongresem se začalo v přístavech USA nakládat zboží, výrobky a suroviny, určené pro Evropu. Tisíce tun masa, olejů, chemikálií, strojů, automobilů, černého uhlí a podobně. Celkově 10 % pomoci tvořily půjčky, 90 % dary v naturáliích. Za čtyři roky 1949–1952 to spolu představovalo hodnotu téměř 13 mld USD (přesně 12,992 mld USD). Ruku v ruce s tím se zvyšovaly přímé americké investice v účastnických zemích. Nejvyšší podíl pomoci připadl Velké Británii (3,165 mld USD), Francii (2,629 mld USD), Itálii (1,434 mld USD) a západnímu Německu (1,317 mld USD).⁷⁵ Americké dodávky přispěly k oživení výroby a obchodu ve většině účastnických zemí a nepochybně byly také impulsem i pro jejich politické spojenectví. Hospodářská integrace západní Evropy byla bez politické jednoty nemyslitelná. A dalším impulsem, který nastartoval Marshallův plán byla i vojenská integrace, známé vojenské atlantické spojenectví západní Evropy a USA.

Úspěch, resp. přínos Marshallova plánu pro západní Evropu není možné přeceňovat, ale ani zamlčovat. Bez něj by byl start západoevropské prosperity mnohem těžší. Americká pomoc se stala motorem, který pomohl rozvinout ekonomickou spolupráci, zintenzivnila a usnadnila mezinárodní obchod, pomohla zastavit inflaci a pomohla nastolit sociální klid velké části Evropy. Samozřejmě, to nebyl jenom Marshallův plán, ale mnoho jiných dalších faktorů, které objektivně ovlivnily hospodářské, politické a vojenské stmelení západoevropské společnosti. A významnou roli hrála také hrozba komunistické expanze.

Celkově lze Marshallův plán zařadit mezi nejvýznamnější akce americké zahraniční politiky 20. století s přímým vlivem na Evropu. Na tu Evropu, která jej přijala i na tu, která ho odmítla. A s jakými důsledky? Opačnými. Revitalizoval život těch zemí, kteří na něm participovali. Životní úroveň degenerovala tam, kde ho iniciativně nebo pod nátlakem odmítli. Zjednodušeně, spojil bohaté s bohatými a chudé s chudými. Přímo exemplárně na tyto „spojení“ dopltilo právě Československo.

75) Blíže viz Petruf (1981), s. 174–188.

Odmítnutí Marshallova plánu – tragikomedie plná omylů

Oldřich Tůma

ředitel Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR

Marshallův plán – a zvláště okolnosti jeho odmítnutí – sehrály v poválečném vývoji Československa mimořádně významnou roli. Karel Kaplan, žijící klasik historie Československa této doby, soudí, že právě jednání o přijetí nabídky k účasti na Marshallově plánu představovala poslední – a vlastně jedinou – reálnou možnost, kdy se nekomunisté v Československu mohli pokusit s alespoň nějakou nadějí na úspěch zabránit komunistům v jejich cestě za dosažením úplného mocenského monopolu.

Promarněná šance

Jednání o přijetí Marshallova plánu je v kolektivní paměti české společnosti symbolizováno často připomínaným poloankedotickým příběhem, podle něhož ministr zahraničí Jan Masaryk po návratu z jednání v Moskvě, kde bylo československé delegaci dáno jednoznačně nesmlouvavě na vědomí, že Sovětský svaz si nepřejí, aby se Československo úvodních jednání o Marshallově plánu účastnilo, prohlásil: „Jel jsem do Moskvy jako ministr suverénního státu. Vrátil jsem se jako Stalinův pacholek.“ Ve skutečnosti tato slova asi takto řečena nebyla. Ale i když není tato historika pravdivá, je dobře vymyšlená: ve zkratce totiž přesně charakterizuje situaci nekomunistických politických sil v Československu – jejich možnosti – a hlavně jejich meze.

Československo se nacházelo v prvních poválečných letech v dosti odlišné situaci než většina jeho sousedů a zemí východní Evropy. Disponovalo poměrně slušnou a rozvinutou průmyslovou základnou i vyškolenou pracovní silou. Hospodářství země bylo válkou poškozeno, avšak zdaleka ne do té míry jako v sousedních zemích. Československé hospodářství bylo tradičně orientováno na export. Před válkou byl jeho hlavním konkurentem především

vývoz z Německa, jež nyní leželo v troskách a mnoha československým podnikům, které mohly obnovit výrobu poměrně rychle po skončení války, se nyní nabízela možnost proniknout na dříve nepřístupné trhy a získat před konkurencí nezanedbatelný náskok.

Československé hospodářství ovšem nikdy této příležitosti využít nedokázalo a místo aby svou – v meziválečné době poměrně dobrou pozici – zlepšilo, postupně své místo mezi nejrozvinutějšími evropskými zeměmi ztrácelo. Příčinou bylo samozřejmě především zavedení socialistického systému jako takového s takřka stoprocentním znárodněním, centrálním řízením ekonomiky, politicky motivovaným přesměrováním těžiště hospodářských vztahů ze západu na východ atd. Nezanedbatelnou roli v promarnění příležitosti k hospodářské expanzi po roce 1945 však hrál také fakt, že československé ekonomice se nedostalo oné tak prospěšné dávky oleje, která ve formě pomoci poskytnuté v rámci Marshallova plánu pomohla roztočit soukolí hospodářství západoevropských států.

Hospodářské potřeby

V létě 1947, kdy se nabídka rozsáhlé americké pomoci evropským zemím objevila, bylo Československo sice s jistými výhradami a omezeními, ale přece jen ještě demokratickým státem – nebo přinejmenším zemí, kde věc demokracie nebyla ještě ztracena. Předsedou vlády byl komunist Klement Gottwald, komunisté disponovali klíčovými ministerstvy (vnitřní, informací atd.), ale důležité pozice ve vládě i v administrativě stále ovládaly nekomunistické politické strany, které měly většinu i v parlamentu. Ve vládě i v Národní frontě se stále ještě, byť s čím dále většími problémy a častými konflikty, dařilo udržovat duch spolupráce. Nekomunistické strany i prezident Edvard Beneš stále doufali, že zhoršování vztahů mezi Sovětským svazem a západem nepovede k definitivní roztržce a ostatně ani komunisté ještě neměli z Moskvy jednoznačné instrukce k zásadně protiamerické a protizápadní politice v mezinárodních vztazích a k urychlenému dobytí absolutní moci doma.

Myšlenka rozsáhlé americké pomoci byla v Československu sledována veřejností i vládou s velkým zájmem hned po Marshallově

harvardském projevu. Již v první polovině června vyvinula československá diplomacie značné úsilí, aby zjistila bližší podrobnosti o americkém projektu a také o stanovisku jednotlivých evropských zemí vůči němu. Československé hospodářství pomoc tohoto druhu v roce 1947 naléhavě potřebovalo. Bylo odkázáno především na export, a to především na export na západ, kam směřovalo zhruba 80 % československého zahraničního obchodu.

K využití všech svých kapacit však československé hospodářství naléhavě potřebovalo úvěry na investice a na nákup nezbytných surovin. Právě devizy ovšem zoufale chyběly. Jednání o americké úvěry skončila nedlouho předtím neúspěchem: vláda USA se po delším váhání nakonec rozhodla neposkytnout úvěry státu, který v zahraničních otázkách zásadně podporoval sovětská stanoviska a v němž nejsilnější vládní stranou byli komunisté. Nyní se opět zdála možnost rozsáhlých úvěrů na dosah ruky a nabídka Marshallova plánu se navíc jevila jako příležitost, která může vést ke zlepšení vztahů mezi SSSR a Západem a k obrácení stále silnějších negativních trendů v těchto vztazích.

Sovětské přijetí účasti na jednáních tří ministrů zahraničí v Paříži se samozřejmě zdálo podporovat takové naděje. Proti účasti Československa na Marshallově plánu – byť o jeho podobě zatím, po polovině června, nebyly konkrétnější představy – nebyli ani komunisté. Uvědomovali si sice, že rozsáhlá americká hospodářská pomoc nutně zvýší prestiž západu a z vnitropolitického hlediska bude prospěšná nekomunistickým stranám, na druhé straně si ovšem i oni uvědomovali nesporné hospodářské výhody. Koneckonců byli oni především (případně spolu se sociálními demokraty) odpovědní za řízení československého hospodářství a hrozící problémy, snižování životní úrovně a další negativní jevy rozhodně nebyly v jejich zájmu.

Smutná fraška

Československá vláda jednala poprvé o Marshallově plánu 24. června, v zásadě se k němu postavila pozitivně a ustavila šestičlennou ministerskou komisi, jež měla připravit meritorní stanovisko. Již v tomto jednání vlády byla značná pozornost věnována postoji Sovětského svazu (který se ovšem jevil jako předběžně kladný) k celé záležitosti. 1. července informoval pak

ministr zahraničí velvyslance SSSR, Velké Británie a Francie, že „Československo je ochotno plně spolupracovat na vytvoření předpokladů pro poskytnutí americké pomoci a předložit československé návrhy“. 4. července obdržel ministr Masaryk od britského velvyslance v Praze Philla Nicholse oficiálně informace o návrzích britské a francouzské vlády na organizaci hospodářské rekonstrukce Evropy a pozvánku na konferenci, jež začne 12. července v Paříži.

V nejbližším týdnu se pak událo vše podstatné: československá vláda jednomyslně pozvání do Paříže přijala, byla vystavena sovětské kritice a svou účast opět jednomyslně odvolala. To, co na první pohled vypadá jako drama, bylo ovšem do značné míry dílem nedorozumění a nepostrádá také rysy smutné frašky.

Dříve než se československá vláda k účasti na pařížské konferenci vyslovila, skončily ovšem neúspěchem porady tří ministrů zahraničí. Sovětský ministr zahraničí Vjačeslav M. Molotov je 2. července demonstrativně opustil i s celou početnou sovětskou delegací. V době, kdy československá vláda o vyslání delegace do Paříže jednala, neměla ještě o sovětském stanovisku jasno. 4. července vláda předběžně souhlasila s návrhem ministra Masaryka přijmout britsko-francouzské pozvání a pověřila předsednictvo vlády, aby definitivně rozhodlo o účasti československé delegace a jejím složení. K takovému rozhodnutí dospělo předsednictvo vlády (složené ze zástupců všech koaličních stran) na jednání za přítomnosti ministra zahraničí Masaryka 7. července. O hospodářské výhodnosti účasti na plánu nebylo pochyb, i když se komunisté o jeho reálných možnostech vyslovovali s okázalou rezervou. Jádrem jednání byla především debata o stanovisku SSSR.

Den předtím předal sovětský chargé d'affaires Bodrov (nový velvyslanec místo V. A. Zorina, který se stal náměstkem ministra zahraničí, nebyl ještě jmenován) ministru Masarykovi sovětskou nótu, jež vysvětlovala nezdár jednání tří ministrů v Paříži. V nótě nebyla ze sovětské strany nijak československá účast na pařížské konferenci zpochybněna a Bodrov vyjádřil v rozhovoru s Masarykem soukromě své mínění, že bude lepší, když se Československo alespoň úvodní porady zúčastní. Význam, jaký československá vláda zjištění sovětského stanoviska přikládala, dokumentuje i fakt, že v debatě byly přetřásány i jazykové schopnosti ministra Masa-

ryka. Ten ovšem odpověděl: „To já (tj. rusky) tolik umím. On (tj. Bodrov) říkal, že bude popřípadě nutné, abychom tam jeli.“

Telegram z Moskvy

Aktuální sovětské stanovisko ovšem v té době už v Praze znali přesně, ovšem jenom v nejužším vedení KSČ. 5. července obdržel Gottwald po stranické linii z Moskvy šifrovaný telegram, který doporučoval „účast na poradě neodmítat, ale poslat tam své delegace s tím, aby přímo na poradě ukázaly nepřijatelnost anglo-francouzského plánu a aby nepřipustily jednomyslné přijetí tohoto plánu a poté poradu opustily a odvedly sebou co nejvíce delegátů z dalších zemí.“ Sovětské vedení ovšem brzy tuto taktiku přehodnotilo a už 8. července přišel Gottwaldovi podobný telegram s návrhem pařížské porady se neúčastnit. Tento telegram ale pravděpodobně už Gottwald před svým jednáním s J. V. Stalinem v Moskvě 9. července nečetl.

V každém případě ještě před tím, 7. července, československá vláda, resp. její předsednictvo, jednomyslně rozhodlo delegaci do Paříže vyslat, byť s opatrnými instrukcemi, jež také počítaly s eventuálním opuštěním konference. Určitá distanc, kterou si Československo k úvodnímu jednání o Marshallově plánu zachovávalo, byla zdůrazněna i skutečností, že jeho delegace měla být jen malá a v jejím čele stála jen ne příliš vysoko postavená osoba, velvyslanec v Paříži Jindřich Nosek. Důležité bylo ovšem rozhodnutí do Paříže delegaci vyslat samo o sobě. Bylo československou veřejností (a konec konců i na západě) vřele přivítáno a bylo interpretováno jako doklad toho, že Československo je schopné provádět samostatnou zahraniční politiku a jako dobrý signál toho, že SSSR je ochoten takovou politiku i u svých nejbližších spojenců tolerovat.

Domácí i západní veřejnost měla ale být rychle vyvedena z omylu. Nazítří po rozhodnutí přijmout účast na pařížské konferenci odletěla do Moskvy československá delegace v čele s premiérem Gottwaldem. Jejími dalšími členy byl ministr zahraničí J. Masaryk a ministr spravedlnosti Prokop Drtina. Ten byl jedním z vedoucích činitelů národně socialistické strany, hlavního oponenta komunistů a v delegaci zastupoval nemocného ministra zahraničního obchodu Huberta Ripku (člena téže strany). O klíčových jednání v Moskvě jsme vcelku dobře informováni, k dispozici je československý

i sovětský záznam a pobyt v Moskvě podrobně vylíčil ve svých memoárech ministr Drtina a zprostředkovaně je v memoárech Ripkových zachyceno i líčení Masarykovo.

Jednání v Kremlu

Pobyt delegace od počátku probíhal jiným způsobem, než jaký oba nekomunističtí ministři očekávali. Když se chtěli krátce po příletu sejít s Gottwaldem na společné poradě ještě před jednáním se Sověty, bylo jim opakovaně oznámeno, že ministerský předseda se nemůže dostavit, neboť je unaven a odpočívá. Brzy se ale ukázalo, že důvodem, proč nebyl Gottwald k dispozici, nebyla jakási nepochopitelná lenost, ale prostý fakt, že zatím separátně a bez vědomí kolegů jednal se Stalinem. Teprve po návratu od Stalina se sešel s ostatními členy delegace, aby je, sám velice rozčilený a nervózní, informoval o nečekaném vývoji: „To jsme v pěkné kaši. Stalin se velmi zlobí, že jsme přijali pozvání k Marshallovu plánu, ještě jsem ho nikdy neviděl tak rozzlobeného!“ Pozdě večer 9. července byla pak celá československá delegace přijata na audienci u Stalina.

Jednání v Kremlu nakonec nebylo nijak dramatické. Gottwald se omezil na úvodní slova, kdy naznačil, které otázky si Československá delegace přeje projednávat. Na prvním místě uvedl názor sovětského vedení ohledně účasti Československa na pařížské konferenci. S tím, že se o pařížské konferenci bude v Moskvě mluvit, se samozřejmě počítalo už při vysílání delegace z Prahy. Nikoliv ovšem meritorně a jako nejdůležitější část programu. Oficiální názor sovětské vlády ostatně byl už do Prahy sdělen 6. července a československá vláda své rozhodnutí učinila a zveřejnila.

Když tedy Gottwald takto stanovil pro Sověty výhodné aranžmá jednání, ujal se slova Stalin. Jednoznačně a zcela kategoricky vyložil, že sovětské vedení považuje Marshallův plán za nástroj k izolaci SSSR, že ostatně nebude pro zúčastněné země ekonomicky výhodný a že československá účast je pro Sověty nepřijatelná. Československo by se konference účastnilo jako jediný ze slovanských států, a ať jsou jeho subjektivní záměry jakékoli, objektivně by napomohlo vytváření protisovětského bloku, jeho účast v Paříži ovlivní i rozhodování dalších např. neutrálních států atd.

Stalin právě s poukazem na možný vliv československého rozhodnutí poslat delegaci do Paříže na rozhodování dalších států rozhodně odmítl i snahy československých vyjednavců, aby bylo československé vládě alespoň umožněno zachovat dekorum tím způsobem, že by se československá delegace sice zahájení konference zúčastnila, nicméně poté by ji rychle opustila. Stalin připouštěl, že nepochybuje o přátelství Československa vůči SSSR. Účast na pařížské konferenci je ovšem zcela neslučitelná s československo-sovětskou spojeneckou smlouvou a SSSR a jeho vláda to nemohou akceptovat. Stalin nevystupoval nijak rozezleně, byl klidný, dokonce žviálně vtípkoval. Na československé argumenty, že naše ekonomika nutně potřebuje devizy a tudíž úvěry, odpovídal, že Sověti dobře vědí, že Československo má deviz dost a se smíchem dodal k Molotovovi: „Řekli si, že by mohli dostat dolary a nechtěli tu příležitost propást.“

Oba nekomunističtí ministři sice ve svých vystoupeních do jisté míry se Stalinem polemizovali, vysvětlovali ekonomickou nutnost americké pomoci, objasňovali, že dle jejich mínění není Marshallův plán nijak zaměřen proti SSSR a československá eventuální účast na něm už vůbec ne. V zásadě se pouze snažili Stalinovi vyložit a svým způsobem i omluvit, proč byla původní odpověď vlády na pozvání do Paříže vlády kladná. Že bude třeba se sovětskému názoru přizpůsobit a účast na pařížské konferenci odvolat se vlastně dohodli ještě před audiencí u Stalina. Ten uzavřel jednání o Marshallově plánu stručně: „Soudím, že čím dříve to učiníte, tím lépe.“

Telegram, který delegace odeslala ještě v noci do Prahy a v němž žádala vládu, aby změnila své předchozí stanovisko, také končil poznámkou, aby takové rozhodnutí československé vlády bylo do Moskvy oznámeno nejpozději do odpoledne 10. července. Jelikož takové vyjádření vlády v požadovaném čase do Moskvy oznámeno nebylo, Gottwald několikrát telefonoval do Prahy a urgoval urychlené – a jednomyslné – usnesení vlády. Kabinet jednal o Marshallově plánu 10. července až do večerních hodin. Jednání bylo nejen dlouhé, ale i značně kontroverzní. Debata se ovšem nevedla o to, zda československou účast na jednání v Paříži odvolat či nikoli. Názor, že sovětským požadavkům je nutno vyhovět, vyjádřili všichni přítomní ministři.

Pouze ministr V. Majer, který ve vládě zastupoval pravicové křídlo sociální demokracie, byl proti. Ten byl ovšem v té době ve Francii, své stanovisko oznámil do Prahy telegraficky a debatu ve vládě nemohl nijak ovlivnit. Jádro dlouhé diskuse se točilo kolem komuniké a důvodů, jimiž má být změna československého stanoviska vysvětlena. Zatímco komunisté navrhovali komuniké, podle něhož by se zdálo, že ke změně stanoviska dospěla vláda zcela spontánně, většina nekomunistických ministrů požadovala, aby v komuniké bylo decentně, ale přeci jen jasně poukázáno na souvislost se sovětským postojem a změna vysvětlena ohledem na československo – sovětskou spojeneckou smlouvu. Po vášnivě polemice bylo nakonec odsouhlaseno komuniké ve znění bližším návrhům nekomunistických ministrů.

Šok v zahraničí

Odmítnutí Marshallova plánu znamenalo pro domácí veřejnost i pro zahraničí šok. Vždyť ještě 10. července večer, když vláda již rozhodla delegaci do Paříže neposílat, hlásili českoslovenští vyslanci z různých míst, jak pozitivně je hodnoceno původní československé rozhodnutí. V nejbližších dnech přicházely ovšem zprávy o reakcích zcela opačných. Domácí veřejnost, nebo alespoň její větší část, byla otřesena a rozčarována. Asi nejlépe vyskytují její pocity často připomínané výroky o „druhém Mnichovu“. Přes veškeré prosovětské sympatie, které v Československu ještě převládaly, byl sovětský nátlak a ústup vlády jednoznačně hodnoceny jako významné omezení československé suverenity.

Kdyby se nekomunisté rozhodli sovětskému nátlaku vzdorovat a eventuálně se i odhodlali jít kvůli Marshallovu plánu do zásadního střetnutí s komunisty, nemuseli být úplně bez nadějí na úspěch. Čistě aritmeticky mohli své stanovisko ve vládě prosadit. Z 26 členů vlády měli hlavní oponenti komunistů, národní socialisté, lidovci a slovenská demokratická strana 12 křesel, komunisté 9. Sociální demokracie většinou spolupracovala s komunisty, ale z jejích 3 ministrů byl jeden, Majer, rozhodným zastáncem československé účasti na Marshallově plánu. Ze dvou ministrů nestraníků byl spojencem komunistů (a jak se později ukázalo i tajným členem KSČ) ministr obrany generál Svoboda, naopak ministr zahraničí Masaryk byl obecně počítán k nekomunistům. A přede-

vším mohl a měl Marshallův plán podpořit prezident Beneš, který se těšil ve veřejnosti mimořádné autoritě.

Je samozřejmě otázkou, jak by na takový postup reagovali Sověti a jak českoslovenští komunisté. Jejich krajní reakcí, jak se nekomunističtí politici obávali, mohl být pokus o převrat. Úspěch takového pokusu by ale nebyla stoprocentně zajištěna. Střetnutí ohledně Marshallova plánu by mělo svou mezinárodní dimenzi a to by skýtalo nekomunistům jistou naději na podporu proti sovětskému nátlaku – jistě větší než později, kdy již bylo Československo od západu prakticky izolováno. Komunisté v létě 1947 ještě nebyli zcela připraveni a organizováni k rozhodnému střetnutí, neovládali ještě tolik rozhodujících pozic ve státním aparátě, jejich protivníci nebyli tolik rozloženi a demoralizováni stálými ústupy a porážkami, veřejnost ještě nebyla tak zastrašena.

Nemalá část veřejnosti komunisty podporovala, ale střetnutí o Marshallův plán by bylo veřejností vnímáno jako střetnutí o suverenitu státu a také o budoucí životní úroveň. V Československu byly po válce prosovětské – či lépe proruské – sympatie, ale ty byly v daném kontextu přinejmenším vyrovnány obdivem k politické a hospodářské síle USA a především fascinací americkou kulturou a životním stylem, která byla v širokých vrstvách československé a zvláště české společnosti velmi silná. Jistě, že by takový zásadní konflikt byl pro nekomunistické síly velmi riskantní. Nebyl by však úplně beznadějný, jako když k němu došlo – už úplně podle komunistických not – o sedm měsíců později.

Komedie i tragédie zároveň

Pro takovou eventualitu neměli nekomunisté v Československu v čele s prezidentem Benešem takřka žádné předpoklady. Jejich poválečná politická strategie spočívala na několika jednoduchých premisách, jež reakci tohoto typu prakticky vylučovaly. Byla postavena především na obavě z budoucího silného Německa, proti němuž se zdál skýtat záruky jedině SSSR. Nekomunisté podléhali iluzi, že SSSR je státem dvojí povahy. Vnitřně sice totalitní a nedemokratický, ale ve vnějších vztazích sleduje standardní velmocenské cíle. A ty mu budou velet snažit se udržet přátelské vztahy se západními mocnostmi a Stalin bude už proto spíše mírnit ambice komunistických stran ve východní Evropě po mocenském monopolu. Nechtěli

se příliš vzdálit Západu, naopak domnívali se, že spojenecké svazky vydrží dlouho a že Československo může sehrát při udržování přátelských vztahů mezi SSSR a Západem důležitou roli.

Pro případ roztržky mezi západními velmocemi a SSSR – a taková roztržka byla v létě 1947 už hotovou věcí – vlastně neměli žádnou strategii. Rozhodně ne strategii rozejít se se Sovětským svazem. Stalin samozřejmě obavy Beneše a spol. z budoucího Německa znal a dovedně jich využíval. V dubnu 1946 zdůrazňoval při jednání s ministrem Ripkou (a velmi ho tím potěšil), že „Němcům se nemůže věřit, že je pochybné, zda se převýchova podaří během prvních dvou generací“. Konečně, i během jednání v Kremle v noci z 9. na 10. července přivedl československé ministry ke stolu s velkou mapou Evropy, ukazoval nejisté strategické postavení Československa vůči Německu a samozřejmě výhody, jež Československu poplynou ze spojení se SSSR.

Ministr Drtina ještě na vrcholu rozhodující politické krize, 24. února 1948, v den, kdy už Prahou a dalšími československými městy pochodovaly ozbrojené jednotky komunistů, kdy sekretariáty nekomunistických stran byly obsazovány komunisty ovládanou policií, kdy někteří nekomunističtí politikové byli již zatčeni, kdy již nemohly vycházet nekomunisty vydávané tiskoviny a konečně jen několik dní předtím, než se on sám rozhodl řešit zoufalou situaci úplné osobní i politické porážky pokusem o sebevraždu, řekl na posledním svobodném jednání ústředního výboru své politické strany: „Nejdůležitější záruka bezpečnosti a nejpevnější jistota spočívá v úzké spolupráci se SSSR.“ Zcela jasně dokládá protikladnost i vnitřní rozpornost strategie nekomunistů i způsob, jakým v téže době vytyčoval politickou linii národních socialistů Hubert Ripka: „Za prvé, nepodnikat nic proti SSSR a chovat se přátelsky. Za druhé, jít nebojácně a tvrdě proti komunistické straně.“

Taková politická strategie byla sice po zkušenostech z roku 1938 a z druhé světové války v lecčems pochopitelná a takové vnímání stávající reality nebylo ostatně vlastní jen politické sféře. Na atmosféru vstřícného až obdivného postoje vůči Rusku a SSSR (a zároveň na jistou nedůvěru a rezervovanost vůči především Francii a Velké Británii) narazíme v prvních poválečných letech všude – v publicistice, ve veřejném mínění, v kultuře – a to zdaleka nejen mezi komunisty. Tato strategie se však musela ukázat

jako zásadně mylná a neproveditelná. Snaha ubránit demokracii a suverenitu a být zároveň více než loajálním členem sovětského bloku nebyla zkrátka ničím jiným než klasickým *contradictio in adiecto*. Mnozí z politiků, kteří chtěli čelit nastolení komunistické diktatury v Československu, však tento svůj omyl nahlédli až mnohem později než v létě 1947 – zpravidla teprve v exilu či ve vězení – a to ještě ne všichni!

Příběh nabídky, přijetí a následného odmítnutí Marshallova plánu lze zrekapitulovat v několika větách. Sověti přesně nevěděli, nebo nedali jednoznačně včas najevo, jaké je jejich přání ohledně československé účasti na Marshallově plánu. Českoslovenští komunisté souhlasili s účastí Československé delegace na pařížské konferenci jen proto, aby se pokusili přispět k jejímu ztroskotání a mohli ji co nejrychleji opustit. To ovšem vůbec netušili jejich nekomunističtí kolegové v pražské vládě, jejich souhlas byl navíc založen na zcela mylné představě o stanovisku SSSR. Stalin vyplínil jednoho ze vždy nejposlušnějších vykonavatelů své vůle, Klementa Gottwalda, ačkoliv ten jednal v nejlepší víře podle dostupných sovětských instrukcí. V československé vládě propukla nejrozhořčenější debata o způsob, jakým má být změna československého stanoviska oznámena, tedy o něco, co domácí i světové veřejnosti bylo tak jako tak zcela jasné. Dalo by se opravdu říci: komedie plná omylů. Tento příběh byl ovšem významnou epizodou na cestě k etablování komunistického režimu v Československu a tedy zároveň také aktem skutečné tragédie.

B.

Doplňkové texty

Marshallův plán – pokračování Trumanovy doktríny

Ladislav Tajovský

Vysoká škola ekonomická, Praha

Přesně pětadesát dnů poté, co přednesl prezident Harry Truman v Kongresu svůj projev avizující novou éru americké zahraniční politiky (tzv. politika zadržování, containment), stanul před zaplněným sálem promoční místnosti Harvardovy univerzity ve státě Massachusetts ministr zahraničí George C. Marshall, aby ohlásil další zásadní změnu v americké zahraniční politice. Jeho projev, týdně připravován několika skupinami odborníků, byl výsledkem dlouhodobého sondování hospodářské situace v Evropě, na němž se podílelo mnoho pracovních skupin vyslaných různými vládními i nevládními institucemi.

Pravé důvody a pohnutky, které vedly k tzv. Marshallovu plánu (oficiálně Program obnovy Evropy – European Recovery Program, ERP) jsou předmětem diskusí mnoha odborníků již od veřejného formulování záměru vlády Spojených států tak učinit v polovině roku 1947. Jisté je pouze to, že důvod nebyl jediný, a že se – jako téměř vždy – jednalo o kombinaci velkého množství různých přístupů k celé problematice rozhodujícím způsobem poznamenanou počínající první etapou studené války a geopolitického soupeření hlavních mocností Východu a Západu.

Celý projekt zcela jistě nebyl prost určité míry velkorysosti a altruismu ze strany Spojených států; stejně tak byl jedním z přímých a přiznaných nástrojů v boji proti přímému ohrožení některých západoevropských zemí infiltrací komunistické ideologie a tím i sovětského modelu politického i ekonomického uspořádání. Marshallův plán lze však také označit za součást hospodářské politiky USA, jejímž cílem bylo zabránit výpadku zahraniční komponenty agregátní poptávky a tím opakování poválečné rece-

se z let 1920–21.¹ Omezovat se při pohledu na Marshallův plán pouze na jedno vidění problematiky by bylo nezbytně zavádějící a bránilo by v pochopení všech jeho souvislostí.

Pomoc USA Evropě po druhé světové válce

Evropské země dostávaly již během války velmi výraznou pomoc z ostatního světa, v drtivé většině samozřejmě ze Spojených států.² Asi nejdůležitějším aktem přímé pomoci, o němž bylo rozhodnuto již za války, byl program *Správa OSN pro obnovu a rozvoj* (UNRRA – The United Nations Relief and Rehabilitation Administration). Ten vyšel z ideje formulované W. Churchillem na samém vrcholu bitvy o Británii v srpnu 1940: britský ministerský předseda navrhl vytvořit fond potravinových rezerv na pomoc Evropanům, kteří budou čelit válečnému zničení (včetně Němců a Rakušanů). Vlastní organizace byla zřízena 9. listopadu 1943 a během svého působení distribuovala do oblastí osvobozených silami zemí Spojených národů téměř čtyři miliardy dolarů. Proti Churchillově původní myšlence však byly po válce z této pomoci vyjmuty poražené země, ačkoli část prostředků se nakonec do Rakouska, Itálie, Maďarska a Finska stejně dostala.³

Největší část pomoci přicházela ze Spojených států, Kanady, Austrálie a Nového Zélandu. Z hlediska místa určení je zajímavé, že nejmasivnější podporu obdržely země jako Čína, Polsko, Itálie, Jugoslávie, Řecko, Československo, Ukrajina, Rakousko, Bělorusko atd., tzn. s výjimkou Itálie, Rakouska a Řecka (ačkoli zejména u posledních dvou nebylo vůbec jasné, na které straně železně

opony se ocitnou) šla drtivá většina prostředků do zemí střední a východní Evropy, jejichž vlády jevíly stále větší nechuť k americké politice⁴ a jež se brzy měly ocitnout pod přímou kontrolou Sovětského svazu.⁵

Příčinou tohoto zdánlivě paradoxního stavu byla klauzule, že žádná země se nesmí přijetím pomoci ocitnout pod břemenem neúnosné zadluženosti. Proto byly prostředky UNRRA ve velké většině dary a byly určeny zejména státům, které by za ně stejně nemohly zaplatit. Do nevýhodné situace se tak dostaly ty země, které – často pouze teoreticky – peníze na zaplacení měly; pomoc v rámci programu UNRRA jim tak byla odeprána. Praktickým – a nutno podotknout že nepředvídaným – důsledkem tohoto omezení bylo, že velké části západní Evropy byly z pomoci předem vyloučeny, neboť jejich vlády měly v zámoří zmrazené vklady, aby se ty nemohly dostat během německé okupace do rukou nacistům.

Tyto země získávaly prostředky v rámci Zákona o půjčce a pronájmu (Lend-Lease Act) schváleného americkým Kongresem 11. 3. 1941. Ten se ukázal jako stěžejní pro další vedení války a byl pro evropské země bojující s fašismem nepostradatelným zdrojem prostředků. Protože se ale nejednalo o přímou pomoc a aspoň teoreticky měly být poskytnuté prostředky v budoucnu splaceny, bude tento program předmětem našeho dalšího zájmu pouze okrajově a nepřímo.

S koncem války však ve Spojených státech sílily hlasy těch, kteří volali po ukončení finančních toků ve směru Amerika – Evropa. Platnost Zákona o půjčce a pronájmu vypršela 17. 8. 1945, přestože hlavní ekonomické problémy měly teprve přijít. Pomoc z programu UNRRA byla sice mimořádně cenná a ve velké většině se jednalo o nenávratně poskytnuté prostředky, ale na nastartování dlouhotrvajícího růstu (v duchu keynesiánských představ o roli vlády v tržní ekonomice) zdaleka nepostačovaly.

Kromě toho byla čím dál tím slyšitelnější i kritika americké účasti v rámci UNRRA (USA financovaly cca 70 % programu

1) Přesně v duchu tehdejšího příklonu ke keynesiánským způsobům ovlivňování ekonomiky prostřednictvím státních intervencí s cílem zabezpečit plnou zaměstnanost. Inspirace názory J. M. Keynesa se však nevyčerpávala pouze důrazem na jeho hospodářsko-politickou koncepci. Často byly zdůrazňovány i jeho kritické připomínky k důsledkům Versailleské smlouvy a navazujících jednání Reparační komise, které shrnul v populárním spisku *Ekonomické důsledky míru* (Keynes, J. M.: *The Economic Consequences of the Peace*: London 1919).

2) USA byly prakticky jedinou zemí, která se války přímo zúčastnila a unikla válečnému zničení. Z čistě ekonomického pohledu přinesly válečné události americké ekonomice nebývalou prosperitu, způsobenou zejména dodávkami na evropský trh.

3) Mayne, R.: *The Recovery of Europe 1945–1973*: New York, Anchor Press 1973, s. 80–81.

4) Acheson, D.: *Present at the Creation: My Years in the State Department*: New York, Norton 1969, s. 201.

5) Mayne, R.: *The Community of Europe*: New York, Norton 1963, s. 60.

UNRRA) s poukazem na malý vliv Spojených států na rozhodování ohledně konkrétního určení a tím i výsledné efektivity pomoci. Proto byla UNRRA po volbách v roce 1946 fakticky zrušena; vláda obětovala tento program jako ústupek nepřátelsky naladěnému Kongresu a tím si tak otevřela dveře ke schválení důležitějších zákonů a projektů v roce 1947.

Marshallův plán je nutno nahlížet jako přímého pokračovatele Trumanovy doktríny resp. jako ekonomický pilíř principiálně téže politiky. Hospodářský program měl být nástrojem k realizaci základních myšlenek prezidentova politického prohlášení a byl tak integrální součástí nového směru americké zahraničně-politické koncepce. Materiální a finanční pomoc měla sloužit jako nejdůležitější praktický nástroj v boji proti šíření komunismu do hospodářsky nestabilních zemí západní Evropy, kde se komunistickým stranám – přímým vykonavatelům pokynů Moskvy – dařilo využívat panující bídu a vyčerpání jako argument v ideologickém soupeření s kapitalismem jako takovým. V některých zemích měly komunistické strany skutečně masovou podporu a např. ve Francii či Itálii se přímo podílely na výkonu moci.

Nebezpečí nástupu komunistických režimů do srdce západoevropského kontinentu se stalo významným argumentem americké administrativy při mohutné kampani za prosazení myšlenky účasti Spojených států při vytváření silné a jednotné Evropy jako nejúčinnější hradby proti invazi rozkladných sil podporovaných z Moskvy. Hospodářská pomoc byla prezentována jako jediný možný způsob, jak zachránit evropské ekonomiky před ekonomickým kolapsem a tím i pádem do sociálních a politických problémů.

Hospodářská situace v Evropě

Neexistuje jednotný názor, zda byly ekonomiky většiny zemí Evropy v roce 1947 obecně v tak katastrofálním stavu, že bylo nezbytné poskytnout okamžitou pomoc, aby se zabránilo naprostému krachu. Všeobecně přijímaný názor asi nejlépe vystihuje Marshallova známá metafora z rozhlasového projevu: „Zatímco se doktoři radí, pacient umírá.“⁶ Taková slova byla jistě mediálně

působivá a při prvním pohledu na válkou zdevastovanou Evropu zněla velice výstižně. Vezmeme-li však v úvahu makroekonomické agregáty evropských ekonomik, pak k takto jednoznačnému závěru dojít nemusíme.

Krizová situace byla nepochybně v německých okupačních zónách, kde faktické bezvládní a neurčitost dalšího vývoje neumožňovaly ani zahájit jakoukoliv rekonstrukci. Ve výjimečném postavení se nacházela také Velká Británie, jejíž ekonomiku táhly ke dnu povinnosti spjaté s jejím koloniálním panstvím a okupační zónou v Německu (situaci navíc výrazně zkomplikovala rekordně mrazivá zima na přelomu let 1946/47, která na poměrně dlouhou dobu ochromila britský těžářský průmysl a značnou část dopravní infrastruktury). Ve většině ostatních zemí však přes pokles tempa růstu v prvních měsících roku 1947 pokračovalo silné hospodářské oživení a výrobní potenciál zde narůstal mimořádným způsobem. Celková průmyslová produkce Evropy dosáhla v roce 1947 zhruba 85–88 % předválečné úrovně a při vyloučení Německa byla tato úroveň dokonce téměř vyrovnána.⁷

Byla-li na obzoru vážná hospodářská krize celoevropských rozměrů, jež by toto slibné tempo hospodářského růstu ve většině západoevropských zemí mohla zvrátit, pak evidentně neměla příčiny ve slabé produkční výkonnosti tamních ekonomik. Pravděpodobně nejzávažnější ohrožení zdárného vývoje představovaly dva faktory, na něž se budoucí americká asistence zaměřila zejména.

Prvním byly akcelerující finanční problémy jednotlivých zemí, kdy vlivem masivního odlivu zlatých a dolarových rezerv došlo k silnému rozkolísání ještě poměrně křehké ekonomické rovnováhy. Druhým faktorem byla situace v Německu, resp. v německých okupačních zónách a obrovské finanční a materiální náklady, které se s každým dnem nejistoty ohledně dalšího vývoje stupňovaly a začaly se jevit jako nadále neúnosné. Spojené státy se rozhodly spojit budoucnost Německa s vývojem zbytku Evropy a hospodářská pomoc byla v daný okamžik nejlepším možným

6) Jenkins, R.: *Truman*: Praha, BB art 1996, s. 104; Jones, J. M.: *The Fifteen Weeks*: New York, Harcourt, Brace & World 1964, s. 223.

7) Podrobně je stav evropských ekonomik v uvedeném období popsán v: Milward, A. S.: *The Reconstruction of Western Europe 1945–1951*: Los Angeles, University of California Press 1984, s. 1–56.

způsobem, jak toho dosáhnout. Okupace nemohla trvat věčně⁸ a, slovy George F. Kennana, jednoho z tvůrců celého konceptu poválečné zahraničně-politické koncepce, „Západní Evropa⁹ jako celek s plně integrovaným Německem mohla nejlépe čelit tlaku Sovětského svazu.“¹⁰

Marshallův plán tak byl primárně politickým aktem¹¹, nedílnou součástí startující studené války. Ve Spojených státech převládá názor, že nejlepším způsobem, jak dosáhnout míru, je v maximální možné míře přispět k německému, evropskému a tedy i světovému hospodářskému oživení. Ministr vojenského námořnictva Forrestal později v roce 1947 definoval americké cíle jednoznačně: „Ekonomická stabilita, politická stabilita a vojenská stabilita... v tomto pořadí.“¹² Je zřejmé, že Američané v okamžité hospodářské pomoci pragmaticky viděli také nejlepší cestu k úspoře prostředků v budoucnosti.

Marshallův plán nebyl ovšem pouze plodem americké velkorysosti a altruismu¹³, stejně jako nelze nevidět jiné než geopolitické a vojensko-bezpečnostní aspekty celého programu. Zcela nepochybně šlo o kombinaci obou výše zmíněných základních motivací, obětavosti a účelnosti, realismu, pragmatismu a idealismu. Období počínající studené války vylučovalo černobílé vidění a nutně vedlo k přijímání opatření, kdy kompromisy často překračovaly míru standardně považovanou za únosnou.

Argumentem běžně používaným v neprospěch Marshallova plánu je jeho srovnávání s mocenskopolitickým přístupem Sovětského svazu. Můžeme akceptovat pohled, že získání a zabezpečení sfér vlivu bylo silně převažujícím motivem většiny zahraničně-politických akcí obou supervelmocí, v období druhé poloviny čtyřicátých let bez nejmenší diskuse. Pohledem realistického pří-

stupu k mezinárodním vztahům je tento mocenský přístup naprosto legitimní a za daného rozložení sil i jediný reálně použitelný. Jestliže se však lze shodnout na podobnosti krátkodobých cílů i používaných prostředků, pak zásadní odlišnost v cílech dlouhodobých stejně jako ve faktických výsledcích je nepřehlédnutelná.

Americký Program obnovy Evropy byl jedním z hlavních politických nástrojů politiky Spojených států v mocenskopolitickém soupeření se Sovětským svazem v regionu západní Evropy. Byl to prostředek, jak stabilizovat situaci v evropských zemích, které ještě nespádaly pod přímou kontrolu Moskvy, a jak vymanit tyto země z přímého ohrožení sovětskou ideologickou indoktrinací. Ze strany USA byl též (zdánlivě paradoxně) jedním z rozhodujících kroků na cestě ke snížení přímých i nepřímých nákladů spojených s dominantním postavením Spojených států v poválečném světě.

Americké obchodní zájmy

Jestliže jsou sporné míra a příčiny ekonomických problémů evropských zemí v prvních měsících roku 1947, pak nezpochybnitelnými a nezpochybňovanými zůstávají dvě skutečnosti.

Prvním je obrovská závislost evropských ekonomik na dodávkách velkého množství různých komodit ze Spojených států, stejně jako úzké propojení růstového potenciálu evropského a amerického hospodářství s pokračováním těchto dodávek. Druhým faktem byla kritická situace v okupačních zónách, kde se přímo střetávala odlišná pojetí jejich správy ze strany USA a Velké Británie resp. Sovětského svazu a Francie. Dle názoru některých autorů byl Marshallův plán programem zaměřeným zejména na propojení německé hospodářské obnovy s celoevropskou rekonstrukcí¹⁴, nepřímým nástrojem na cestě k reintegraci Německa do evropské společnosti.¹⁵ Po těchto dvou liniích jako základních pilířích celého programu hospodářského oživení se ubíral vývoj v měsících, kdy se rozhodovalo o charakteru a výši americké pomoci.

8) Foreign Relations of the United States (FRUS): 1948, I, s. 517.

9) Nejpozději v této době začalo převažovat chápání termínu „Západní Evropa“ v jeho pozdějším smyslu, čili nadále bude používán jako označení pro mezinárodně-politickou jednotku (tzn. výhradně s velkým počátečním písmenem).

10) FRUS 1947, I, s. 775.

11) Milward (1984), s. 5.

12) Gaddis, J. L.: *Strategies of Containment: A Critical Appraisal of Postwar American National Security Policy*: New York, Oxford University Press 1982, s. 61.

13) Mayne (1973), s. 119.

14) Gimbel, J.: *The Origins of the Marshall Plan*: Stanford, Stanford University Press 1976, s. 5

15) Gaddis (1982), s. 38.

Spojené státy byly více než kdo jiný zainteresovány na pokračování liberalizace mezinárodního obchodu, obzvláště proto, že si jejich představitelé byli dobře vědomi, jaké problémy způsobilo ochabnutí evropské poptávky a celní ochranářství po první světové válce (nutno podotknout, že ve dvacátých a na počátku třicátých let stály USA na předních místech v procesu omezování mezinárodního obchodu prostřednictvím zvyšování celních bariér – např. Fordney-McCumberův (1922) a Hawley-Smootův (1930) celní sazebník). V roce 1946 byl celkový vývoz zboží a služeb ze Spojených států na takřka čtyřnásobné úrovni ve srovnání s předválečným obdobím.

Výbor pro koordinaci politiky ministerstva zahraničí, ministerstva války a vojenského námořnictva (State – War – Navy Coordinating Committee, SWNCC) ve své zprávě z 21. dubna 1947 zdůraznil, že za rok 1947 bude podle všech předpokladů činit přebytek obchodní bilance jen s evropskými ekonomikami 7,5 miliard dolarů a že zdroje k úhradě tohoto salda se ztenčují. Zcela reálnou se pak jevila hrozba, že při pokračování současného trendu nastane velmi rychle situace, kdy Evropa nebude schopna odebírat americkou produkci tempem, které je nezbytné pro udržení stávající úrovně výroby a zaměstnanosti ve Spojených státech.¹⁶ K podobným závěrům došel i Sněmovní výbor pro zahraniční vztahy, který na žádost ministra obchodu Averella Harrimana vypracoval zprávu pro prezidenta Trumana, v níž stálo, že „pomoc Evropě „sníží [americký] obchodní přebytek a... může zvrátit sestupný trend ekonomiky, pozorovatelný od jarních měsíců.“¹⁷

O ne zrovna růžových vyhlídkách americké ekonomiky pro nadcházející rok byl prezident informován i svým Výborem ekonomických poradců, kteří již počátkem roku oznamovali očekávaný příchod recese domácí ekonomiky. Ta, podpořená pádem exportní poptávky, mohla v tehdejší vidění hospodářsko-politické reality vyústit ve vážné ekonomické problémy. Truman popsal situaci sice zjednodušeně, ale poměrně pregnančně, ve svém pro-

sincovém projevu v Kongresu, kdy bez obalu prohlásil při obhajobě pomoci evropskému hospodářství, že z pohledu ekonomiky USA má obnova Evropy zásadní význam.

Z americké perspektivy měla výše uvedená argumentace ještě jeden rozměr, který souvisí spíše než s vývojem mezinárodní scény s „ideologickým“ pohledem většiny obyvatel na roli státu v ekonomice a společnosti vůbec. Již od počátku předchozí dekády byl ve Spojených státech znatelný silný posun směrem k posílení pravomoci federálních institucí v oblasti hospodářské politiky (jeden z hlavních rysů politiky New Deal F. D. Roosevelta). Tento trend pochopitelně ještě výrazně zesílil v období války, kdy pravomoci státu dosáhly nevídaných rozměrů. Jedním z nejcharakterističtějších rysů tohoto vývoje byl i skokový nárůst položky agregátní poptávky nazývané „státní nákupy zboží a služeb“; v polovině roku 1945 tak byl stát největším podnikatelským subjektem v ekonomice a sám spotřeboval více než polovinu domácího produktu. Vlivný senátor Joseph C. O'Mahoney prohlásil, že pokud by se (federální) vláda stáhla z trhu, musel by ji bezpodmínečně někdo nahradit. V případě, že by se tak nestalo, hrozila hospodářská katastrofa nepředstavitelných rozměrů, recese, jakou země ještě nepoznala.

Na další okolnost upozornil Dean Acheson, když varoval před nebezpečím plíživého zavlečení socialismu do amerického hospodářského systému v případě, že se nepodaří razantně omezit roli státu v ekonomice. Jedinou možností, jak tomu předejít, byla podle jeho názoru trvalá orientace na zahraniční trhy. Doslova řekl, že bez zahraničních trhů nelze dosáhnout plné zaměstnanosti a tomu odpovídající prosperity.¹⁸ Evropský trh patřil bezesporu mezi ty vůbec nejdůležitější (z této argumentace vycházejí teorie, které dávají i Program obnovy Evropy a s ním související kroky americké administrativy po druhé světové válce do souvislosti s tzv. Politikou otevřených dveří – Open Door Policy – reformulovanou pro americké podmínky ministrem zahraničí J. Hayem v roce 1899).

Specifické a výsadní postavení mělo při americkém rozhodování o budoucím vztahu s evropským kontinentem poražené

16) Block, F. L.: *The Origins of International Economic Disorder: A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present*: Los Angeles, University of California Press 1977, s. 23–24.

17) Gimbel, J.: *The Origins of the Marshall Plan*: Stanford, Stanford University Press 1976, s. 271.

18) Williams, W. A.: *Americans in a Changing World*: New York 1978, s. 339–40.

Německo. Spojené státy nesly hlavní tíhu financování okupačních zón a silné skupiny v americké administrativě se s takovým stavem odmítaly smířit. V souvislosti s tímto faktem nabízí zajímavý pohled na věc John Gimbel, který akcentuje prioritní význam německé otázky a Marshallův plán považuje do značné míry za výsledek permanentních sporů mezi ministerstvem obrany a státním departmentem ohledně nákladů na okupaci, reparačních plateb, exportu a importu do okupačních zón atd. Program obnovy Evropy tak vlastně „zabezpečoval americkou hospodářskou pomoc těm národům, které plánovaly využít reparace a levný německý export na svou poválečnou rekonstrukci ... (Marshallův plán) tak snížil německé reparační platby a místo nich nabídl americké dary a úvěry.“¹⁹

Marshallův harvardský projev

Doloženým a samotným ministrem zahraničí později přiznaným faktem byla neexistence jakéhokoliv konkrétního, strukturovaného a konzistentního programu v době, kdy Marshall stanul před promočním auditoriem na Harvardu. Šlo o politické prohlášení reagující na některé takřka katastroficky se tvářící zprávy z Evropy ohledně tamní hospodářské a sociální situace. Řeč přednesená 5. června 1947 byla spíše proklamativního charakteru, deklarovala ochotu Spojených států přijít evropským ekonomikám na pomoc, aniž by se věnovala podrobnostem a praktickým detailům. Cílem Programu obnovy Evropy, ačkoliv explicitně nezmiňným, bylo odvrátit hrozbu sovětské expanze, pro níž by byla hospodářsky a sociálně ochromená Evropa ideálním prostorem. Prezidentovými slovy byla Trumanova doktrína a Marshallův plán dvěma stranami téže mince.²⁰

Marshall měl před svým vystoupením k dispozici několik studií, jejichž vypracováním byly pověřeny odborné skupiny rozličných institucí. Jejich názory a závěry se v mnoha ohledech lišily a tudíž nemohly poskytnout ministru zahraničí potřebný konsensus k vypracování koherentního plánu. To bylo důvodem, proč

slova pronesená na Harvardu byla sice v mnoha směrech nezvykle ostře a razantně formulovaná, avšak většinou vágní a bez jednoznačného obsahu. Marshall v té době v žádném případě neměl k dispozici dokument, na němž by se shodly rozhodující kruhy americké politiky a tudíž nebyl schopen říci nic, z čeho by pro Spojené státy vyplýval jasný a neměnný závazek. K něčemu takovému postrádal mandát a z taktických důvodů nemohl hovořit tak, aby postavil zákonodárce před hotovou věc; na základě zkušeností si byli Marshall a jeho spolupracovníci velmi dobře vědomi problémů, které by tím sami sobě v budoucnosti v Kongresu přidělali.

To pochopitelně neznamená, že projev postrádal odvážné myšlenky. Opak je pravdou – Marshallova řeč představovala skutečný předěl v americké zahraniční politice. Pomoc měla být – na rozdíl od Trumanovy doktríny – přesně cílená a od počátku plánovaná v dlouhodobém horizontu; spočívat měla na reálných geopolitických úvahách.²¹ Zcela jednoznačně zaznělo volání po jednotné Evropě, která by tak byla odolnější vůči případným pokusům komunistů o její vnitřní destabilizaci. Evropská jednota byla společným požadavkem téměř všech relevantních skupin na americké vnitropolitické scéně, přestože pro každou z nich z jiného důvodu. Zastánci politiky angažovanosti považovali postupné evropské sjednocování za nezbytnou podmínku americké účasti na dalším evropském dění; pro izolacionisty bylo totéž předpokladem postupného odchodu ze Starého světa.²²

Sám Marshall při pozdějších diskusích o okolnostech vzniku plánu, který později získal jeho jméno, opakovaně prohlašoval, že rozhodnutí o „nějakém“ programu padlo při jednáních s britským ministrem zahraničí Ernestem Bevinem na neúspěšném moskevském zasedání Rady ministrů zahraničí konaném od 10. března do 24. dubna, kde se zástupci velmocí pokoušeli vyřešit otázky týkající se budoucího postavení Německa a Rakouska.

Sovětský zástupce na tomto zasedání Molotov odmítal prakticky všechny „západní“ pokusy o pokrok v jednáních, ať už šlo

19) Gimbel (1976), s. 4–5.

20) Jones, J. M.: *The Fifteen Weeks*, New York, Harcourt, Brace & World 1964, s. 233

21) Luňák, P.: *Západ. Spojené státy a Západní Evropa ve studené válce*: Praha, Libri 1997, s. 80–81.

22) Luňák (1997), s. 77.

o britský a americký tlak na německou ekonomickou jednotu (tedy naplnění Postupimských dohod) či o francouzské snahy o internacionalizaci Porúří. Marshall se v Moskvě definitivně přesvědčil o ruské neochotě učinit jakékoliv kroky směřující ke zlepšení hospodářské a sociální situace v okupovaných územích; Stalinovi vyhovovalo udržovat Němce v západních zónách těsně nad hranicí hladovění²³ tím, že odmítal realizovat – smluvně dohodnuté – dodávky potravin ze své zóny. Nedostatek dolarů se přitom ukazoval z celoevropského hlediska jako stále větší problém a konkrétně v Německu začínala být situace kritická. Nečinnost byla tou nejhorší alternativou.

Po svém návratu z Moskvy, kde ztratil poslední zbytky iluzí o tom, že Rusové jednájí v dobré víře, se Marshall soustředil na co nejrychlejší přijetí potřebných opatření směrem k odstranění příčin, jež činily evropské země zranitelnými před komunistickými útoky. Uvědomil si, že Stalin chce přenechat věci volnému pádu a těžít ze vzniklé krize.²⁴ Podle jeho tvrzení si sovětská strana svými nesplnitelnými podmínkami vynutila na Spojených státech zásadní politické rozhodnutí. Generál však nebyl ovlivněn výhradně – a zřejmě ani ne hlavně – svými osobními dojmy z bezúčelně strávených moskevských týdnů; velký vliv měl jednak permanentní tlak britské strany a Bevína osobně na změnu Německu povolené úrovně průmyslové výroby, jednak měnící se názorové klima ve Spojených státech samotných.²⁵

Povolání George Kennana

29. dubna 1947, den po příletu z moskevských rozhovorů, povolal Marshall ze Státní vojenské školy George Kennana a pověřil jej sestavením a vedením Oddělení pro politické plánování ministerstva zahraničí. Kennan byl jmenován zástupcem pro zahraniční záležitosti a v co nejkratší době měl kolem sebe soustředit tým odborníků, který by se podílel na „formulování a vypracovávání... dlouhodobých programů... zahraniční politiky USA“.²⁶ 5. května

tak vznikl Úřad pro politické plánování (Policy Planning Staff – PPS), jehož se stal Kennan prvním ředitelem a který sehrál v dalším vývoji nové zahraniční koncepce americké administrativy jednu z vůbec nejdůležitějších rolí.²⁷

Následujícího dne přednesl Kennan přednášku na Státní vojenské škole, teď už svém bývalém pracovišti, v níž formuloval základní premisy budoucího vývoje Evropy. Podle jeho názoru Sovětský svaz počítal s tím, že „Amerika nebude (schopna) převzít vůdcovskou úlohu, vynaložit politické schopnosti, materiální zdroje a zejména ... sebedisciplínu nezbytnou pro ... udržení stability, důvěry a nadějí do budoucnosti ve válečnými událostmi postižených oblastech Západní Evropy.“ Dále pokračoval: „Dnes jsme vystaveni zjištění, že hospodářská rekonstrukce je ... věcí zásadního významu. Obnova německé produktivity, i kdyby pouze v části Německa, je základem této rekonstrukce. Nemůžeme čekat, až se na tom s Rusy dohodneme.“²⁸

Kennan a jeho Úřad pro politické plánování však nebyli prvními, kdo byli pověřeni vypracováním analýzy ekonomické situace Evropy a amerických možností přispět k jejímu zlepšení. Otázka budoucí pomoci evropskému hospodářství byla neformálně diskutována minimálně od prvních měsíců roku 1946, ovšem až o rok později se z řady separátně formulovaných pokusů začaly vytvářet kontury nějakého kompaktnějšího a ucelenějšího plánu.²⁹

Velký vliv na změnu amerického postoje měly stále rostoucí náklady na správu okupační zóny. Armádní velení, pověřené správou okupovaného území, vyvíjelo soustavný nátlak na ministerstvo zahraničí, aby byly vyjasněny kompetence obou úřadů a aby byly podniknuty okamžité kroky směrem k vytvoření podmínek pro ekonomickou samostatnost Německa, které by tak nebylo závislé na pomoci ze zahraničí. Koordinace a komunikace mezi

27) Konkrétní zadání Kennanovi bylo shrnuto do pěti bodů: 1. formulace dlouhodobých cílů americké zahraniční politiky, 2. odhadování budoucích problémů, 3. vypracování studií a zpráv týkajících se vojensko-politické problematiky, 4. posuzování jednotlivých opatření zahraniční politiky a jejich hodnocení, 5. koordinace plánovacích aktivit v rámci ministerstva (Kennan, George F., *Memoirs 1925–1950*, London 1968, s. 327).

28) Kennan (1968), s. 330.

29) Mayne (1973), s. 120.

23) Mayne (1973), s. 122.

24) Wanner, J.: *George Marshall, tvůrce armád a aliancí*: Praha a Litomyšl, Paseka 1998, s. 304.

25) Gimbel (1976), s. 181.

26) Kennan, G. F.: *Memoirs 1925–1950*: London 1968, s. 307–9.

vedením vojenských složek a Byrnesovým úřadem však vážla a ministr obrany Robert P. Patterson se obával, že armádě za těchto podmínek nezůstane nic jiného, než pasivně vykonávat funkci správce úpadku Německa.³⁰

Zpráva Herberta Hoovera

Ministerstvo obrany se s tímto stavem nehodlalo smířit a 16. listopadu 1946 požádal Patterson o pomoc bývalého prezidenta Herberta Hoovera. Ten měl vypracovat podrobnou zprávu o hospodářské a sociální situaci v evropských zemích se zvláštním zřetelem na Německo. Hoover se s Pattersonovou žádostí ztotožnil a v lednu 1947 získal Trumanovo pověření k evropské misi, jež měla být jedním ze základních kamenů pozdějších rozhodnutí americké vlády.

Hoover po svém návratu do Spojených států vypracoval několik zpráv, mimo jiné i analýzy potravinových potřeb dvaadvaceti evropských zemí, které zveřejnil 23. března poté, co s nimi seznámil prezidenta. Jejich závěr byl poměrně jednoznačný. Hoover zdůrazňoval nutnost přistupovat k Evropě jako k jedné ekonomické entitě a to včetně Německa: „Existuje pouze jedna cesta k obnově Evropy a tou je produkce. Evropská ekonomika je úzce propojena s německou prostřednictvím dodávek surovin a průmyslových výrobků. Vyšší úroveň produktivity v Evropě nemůže být dosaženo bez obnovy Německa jako příspěvku k této produktivitě.“³¹

Jedna z Hooverových analýz nesla komplikovaný název „Nutné kroky ke zvýšení německého exportu jako prostředku ke snížení břemene financování ekonomické rekonstrukce Evropy, jímž jsou zatíženi američtí daňoví poplatníci“ a explicitně v ní byla zmíněna opatření nezbytná pro dosažení vytýčeného cíle: 1. Německý průmysl musí být osvobozen od omezení, vyjma kontroly těch oborů, které by mohly sloužit k remilitarizaci země; 2. musí být zastaveny demontáže průmyslových podniků a zařízení; 3. sovětské akciové společnosti musí být rozpuštěny; a 4. Porúří a Porýní musí zůstat součástí Německa. Jinými slovy, musí být zastaven

30) Gimbel (1976), s. 180.

31) Jones (1964), s. 228.

proces dalšího oslabování německého výrobního potenciálu, aby ten mohl být využit pro obnovu evropského hospodářství. Z nově vzniklé britsko-americké Bizonie měla vzniknout plně soběstačná ekonomická jednotka.³² Až v budoucnu se mělo ukázat, že se jednalo o jeden z prvních, velmi důležitých kroků na cestě k obnově německé státnosti.

Hooverova zpráva nebyla všemi zainteresovanými přijata bez výhrad. Pattersonovo ministerstvo jí bylo nadšeno, 4. března učinil jeho šéf rozhodnutí, že další opatření v gesci jeho resortu již budou prováděna na základě Hooverových doporučení. Naproti tomu Bílý dům a skupina představitelů ministerstva zahraničí zvolili zpočátku opatrný postup a soustavně upozorňovali na některé sporné pasáže, neboť Hoover podle nich příliš jednoznačně vybízel k opuštění závazků vyplývajících z Postupimské dohody.³³ Hoover argumentoval tím, že jeho zpráva vychází výhradně ze zadání, které před svou cestou do Evropy – od prezidenta – dostal.

Později učiněné kroky jsou však jasným důkazem, že Hooverova zpráva byla skutečně jednou ze stěžejních a výrazně ovlivnila směřování praktických opatření americké politiky 13. března se v pracovně ministra zemědělství Clintona Andersona konala na Achesonův popud schůzka, jíž se dále zúčastnili Harriman, Patterson, Forrestal, Hoover a šéf rozpočtu James Webb. Hoover přítomné informoval o výsledcích své průzkumné mise a zdůraznil, že je bezpodmínečně potřeba obnovit německý těžký průmysl. Prohlásil, že „produkce německého těžkého průmyslu, zejména ocelářství a strojírenství, není životně důležitá jen pro Německo, ale i pro zbytek Evropy.“³⁴

Ostatní členové kabinetu s jeho názorem souhlasili a Acheson seznámil s výsledkem jednání svého nadřízeného, který již od 10. března pobýval v Moskvě na konferenci ministrů zahraničních věcí. Byl to jeden z rozhodujících momentů, který přiměl Marshalla ujmout se iniciativy a začít jednat na evropském poli s mnohem větším důrazem. Z Hooverových informací přímo vyplynuly požadavky, které ministr zahraničí kladl na Kennana,

32) Morgan, R.: *The United States and West Germany, 1945–1973*: New York 1973, s. 23–24.

33) Gimbel (1976), s. 184

34) FRUS: 1947, II, s. 394–5

když jej na přelomu dubna a května pověřoval vedením Úřadu pro politické plánování.

Dean Acheson jako prostředník

Zásadní analýzy vypracované Kennanem a Úřadem pro politické plánování nebyly hotovy před harvardským projevem, ale na praktické naplňování Marshallových slov měly velký vliv. Úřad pro politické plánování pracoval souběžně s dalšími odděleními a skupinami, pověřenými stejným úkolem, tzn. vypracovat detailnější program hospodářské a sociální pomoci Evropě a to v podobě, která by byla přijatelná pro zákonodárce i americkou veřejnost.

V již zmíněném projevu z 6. května Kennan formuloval strategii, které se pak držel ve všech svých následujících návrzích na řešení evropských problémů. Podle jeho názoru bylo základní nutností zlepšení ekonomických podmínek a obnova produkčních kapacit západních částí Německa. To se mělo podle Kennana stát „primárním cílem (americké) politiky v této oblasti“, který měl být přijat jako „základní linie činnosti ... všech ministerstev a agentur.“

Zdůraznil, že dle jeho názoru Rusové pouze čekají na projev americké neschopnosti vypořádat se s ekonomickými problémy okupovaných území. Pak měli mít připravený scénář nenápadné infiltrace do okolních oblastí prostřednictvím komunistických stran v Itálii, Francii a Rakousku. Západní Evropa se tak měla dostat pod jejich kontrolu se vším, co s tím souvisí. Na závěr své přednášky Kennan dodal: „...s Rusy mohou úspěšně jednat pouze ti, kteří jim dokáží, že jsou schopni jednat i bez nich.“³⁵

Protože s podobnými projevy zhruba ve stejnou dobu přicházeli další čelní tvůrci americké zahraniční politiky, začal tento názor postupně převažovat a poměrně rychle se stal všeobecně akceptovaným základem, od něž se odvíjely všechny další kroky americké administrativy v tomto směru.

Dean Acheson, plnicí funkci jakéhosi „styčného důstojníka“ mezi skupinami pracujícími na konkrétních programech pro evropskou rekonstrukci, se s Kennanem setkal 19. května, kdy od

něj převzal první náčrt plánu. Zároveň byl informován, že Úřad pro politické plánování se rozhodl nadále se koncentrovat na Západní Evropu. Američané by podle Kennanových předpokladů měli přistoupit k co nejrychlejší akci, která by měla „silný psychologický efekt... a vyvolala pocit, že Spojené státy přestaly mluvit a začínají konat.“³⁶ Za nejvhodnější oblast, v níž mohli Američané demonstrovat své rozhodnutí, byla vybrána energetika; byl formulován program Uhlí pro Evropu (Coal for Europe) který předpokládal obnovu těžby v údolí Rýna jako nejpravděpodobnější formu získání této existenčně důležité suroviny i pro ostatní evropské země.³⁷

O čtyři dny později, 23. května, zveřejnil Úřad pro politické plánování svou první, třináctistránkovou zprávu, která kladla důraz na okamžité obnovení produkčních schopností západoevropské ekonomiky, s tím, že primární je sice snaha o rekonstrukci Francie a ostatních osvobozených zemí, ale „okupační správa v Německu bude... podporovat tuto politiku.“³⁸ Obnova produkce uhlí v údolí Rýna měla být z krátkodobého hlediska ideálním místem pro okamžitou akci.³⁹

Druhým a důležitějším programem měl být plán dlouhodobé hospodářské pomoci Evropě „zaměřený prvotně nikoli na boj se sovětským komunismem či se západoevropskými komunisty, nýbrž na obnovení hospodářského zdraví a síly Evropy, které zastaví vzestup podvrtných sil.“⁴⁰ Americká politika se měla zaměřit na zlepšení ekonomické, politické a sociální struktury Evropy, která byla válkou silně narušena.

Část věnovaná dlouhodobé perspektivě však byla pouze pracovní a měla být spíše než konkrétním návrhem budoucích kroků souhrnem myšlenek a idejí, které čekaly na další rozpracování. Detailnější podoba měla vycházet z reakcí evropských i amerických politických a hospodářských kruhů a mohla být připravena nejdříve za několik týdnů. Květnová zpráva byla tedy více než čím jiným materiálem k další diskusi, v žádném případě nemohla

36) Gimbel (1976), s. 11.

37) Milward (1984), s. 137–140.

38) Kennan (1968), s. 334.

39) FRUS: 1947, III, s. 222–6

40) Luňák (1997), s. 77.

35) Kennan (1968), s. 332–334.

opravňovat k tvrzení, že již ona byla uceleným programem evropské obnovy a že na Harvardu Marshall hovořil právě a pouze o ní. Dokument Úřadu pro politické plánování byl de facto jakýmsi „plánem na vypracování plánu“.

Co však z Kennanovy analýzy vyplývalo zcela nepochybně, byl jednoznačný důraz na vlastní iniciativu Evropanů při tvorbě konkrétních představ o budoucí podobě pomoci a jejich praktickém naplňování. Evropa se měla stát tím, kdo ponese hlavní tíhu zodpovědnosti. Spojené státy se měly podle Kennana soustředit na přátelskou výpomoc při tvorbě evropského programu a na jeho pozdější podporu formou finančních a jiných prostředků, poskytovaných na žádost Evropy.

S pomocí USA měly tak být v Evropě položeny „základy stabilní, sebejisté společnosti“, která bude schopna stát se „hráčem (na poli)... euroasijské mocenské rovnováhy“.⁴¹ „Američané nemohou reálně pomoci někomu, kdo o to nestojí...“, prohlásil později Kennan. „Pokud nebudou (evropské vlády) schopny převzít iniciativu a uvědomit si ... zodpovědnost..., pak to může znamenat, že je již příliš pozdě na to, abychom (Američané) se snažili zásadně měnit běh událostí.“⁴²

Stejně důležitým se později ukázal Kennanův požadavek, aby s potenciálními příjemci bylo jednáno en bloc, tzn. jako s jedním hospodářsko-politickým celkem. Sjedená a silná Evropa, k jejímuž vytvoření tato podmínka směřovala, měla být nejschůdnějším způsobem řešení jak německého problému coby základní otázky budoucího uspořádání, tak i hrozby směřování ke komunistické budoucnosti. V Kennanových úvahách však stále více pojem sjedená Evropa nahrazoval termín jednotná západní Evropa. Západoevropská jednota a formálně rovné transatlantické partnerství se stalo základními opěrnými body tohoto takřka revolučního procesu na poli americké diplomacie.⁴³

Za ideální fórum pro rozpracování konkrétních programů byla v materiálech Úřadu pro politické plánování považována Ekonomická komise pro Evropu (Economic Commission for Europe,

ECE), instituce nedávno zřízená Organizací spojených národů, jejímiž členy byly i státy spadající do sovětské sféry vlivu. Na základě prvních zkušeností s jednáním sovětské delegace na zasedáních ECE však panovaly obavy, že Moskva se i na tomto poli bude maximálně snažit přípravu jakéhokoliv programu zkomplikovat a zbrzdit. Bylo proto rozhodnuto, že nebude-li možné zajistit spolupráci všech členských zemí, pomoc může být poskytnuta i pouze nekomunistickým zemím, se Sovětským svazem či bez něj. Rozhodnutí bylo ponecháno na vládách zmíněných států: „Východoevropské země „buď samy sebe vyloučí neochotou přistoupit na dané podmínky nebo ustoupí od jednostranné orientace svých ekonomik.“⁴⁴ Záměr těchto formulací byl zřejmý: USA v žádném případě nechtěly stanout v pozici toho, kdo udělá rozhodující krok k rozdělení evropského kontinentu železnou oponou.

Kennan sám označil květnovou první zprávu Úřadu pro politické plánování za diskusní materiál a slíbil v co nejkratší době vypracování podrobnějších a na konkrétní problematiku zaměřených studií. Druhou prací z Kennanovy dílny byla zpráva z 2. června 1947, v níž byl nejsilněji akcentován a rozpracován výše uvedený program *Uhlí pro Evropu*, dle Kennana naprosto stěžejní část plánovaného schématu⁴⁵ (v jistém – a ne nepodstatném – smyslu reakce na tzv. Monnetův plán z jara 1946, pro USA v mnoha bodech zcela nepřijatelný program francouzského Generálního komisariátu pro plánování). Tato analýza již nepokrytě označila Německo za vůbec nejdůležitější bod celého programu.

Úřad pro politické plánování rozpracoval dřívější návrh velitelů americké a britské okupační zóny a německá produkce uhlí se měla stát klíčovým faktorem Evropského programu obnovy. Tyto ideje byly skutečně o několik málo měsíců později zasazeny do základů Marshallova plánu; umožnily a zároveň podmiňovaly nejen nastartování procesu rychlé hospodářsko-sociální rekonstrukce Evropy, ale stály i u zrodu integračního procesu.

41) FRUS: 1947, VI, s. 537–43.

42) FRUS: 1947, III, s. 227.

43) Mayne (1973), s. 119–20.

44) Price, H. B.: *The Marshall Plan and its Meaning*: New York, Ithaca 1955, s. 22–3.

45) FRUS: 1947, III, s. 226

Výsledná podoba tzv. Marshallova plánu vycházela z množství různorodých studií, mezivládních materiálů, analýz a memorand. Ačkoli je tento fakt některými autory silně relativizován a zpochybňován, jedním z hlavních orgánů, který připravoval zásadní podklady pro konečné rozhodnutí, bylo ministerstvo zahraničí (resp. některé jeho odbory) a zejména Marshallův náměstek Dean Acheson. Ten do značné míry jednal – minimálně v prvních měsících roku 1947 – „na vlastní pěst“ a sehrál úlohu skutečného koordinátora několika skupin pověřených analýzou stávající situace evropských ekonomik a amerických možností přispět k jejímu zlepšení.

Achesonův Clevelandský projev

Již v lednu a únoru jednal Acheson na neformální úrovni s Kennanem, s nímž diskutoval nezbytnost vytvoření jakéhosi plánovacího oddělení ve státním departmentu, jehož náplní by bylo vypracovávání dlouhodobějších strategií. Byl to Acheson, kdo počátkem března zadal výboru pro koordinaci politiky ministerstva vojenského námořnictva a ministerstva zahraničí úkol vypracovat hloubkovou studii o potenciální americké účasti při obnovovacích programech a o jejich možných nákladech.

Acheson připravil ještě před Marshallovým návratem z moskevských jednání na základě kusých podkladů výše uvedených expertních skupin zkušební projev, jehož cílem bylo provést sondáž nálad americké veřejnosti a zejména členů Kongresu. S jeho první verzí vystoupil na slavnostním obědě Ligy amerických voliček 1. května; přesně o týden později pak pronesl rozšířenou řeč před účastníky výroční schůze Delta klubu na Pedagogické univerzitě v Clevelandu ve státě Mississippi.⁴⁶

Clevelandský projev měl být pokusem o rozpracování ekonomického obsahu Trumanovy doktríny a tím i formulací amerického přístupu k otázkám evropské rekonstrukce. Přes svůj zásadní význam však vzbudil ve Spojených státech minimální odezvu a jeho publicita byla takřka nulová. Paradoxem doby bylo, že

Američané se o konkrétním obsahu Achesonových slov dozvěděli o několik týdnů později díky reakci, kterou vyvolala ve Velké Británii; z Londýna se tento ohlas okamžitě přenesl zpět do USA.⁴⁷ To už však vládla v americké společnosti nálada, jež se od té z počátku května dosti odlišovala.

O jakých otázkách a jakými slovy tedy Acheson v Clevelandu hovořil? Vzhledem ke složení auditoria, v němž převládali významní průmyslníci, se náměstek ministerstva zahraničí soustředil na ekonomické problémy a oprostil se od velmi častých ideologických floskulí, které hrály dominantní úlohu v argumentaci velké části politických špiček. Několikrát zmínil riziko, které představuje stagnující evropská (a japonská) ekonomika pro růstové vyhlídky hospodářství Spojených států. Projev byl však zároveň formulován jako napůl otevřená podpora konzervativním silám v evropských zemích (např. Itálie, Francie, Rakousko) v boji proti rostoucímu, resp. hrozícímu levicovému nebezpečí v blížících se volbách.

Acheson poukázal na narůstající nerovnováhu mezi produkčními schopnostmi americké ekonomiky a ostatního světa.⁴⁸ Zdůraznil klíčové postavení poražených z doby války – konkrétně Německa a Japonska – pro obnovu evropského a východoasijského regionu a v této souvislosti i vědomí, jakou roli v tomto procesu hrají Spojené státy.⁴⁹ Prohlásil: „Přispěli jsme téměř třemi miliardami na zahraniční pomoc. Převzali jsme vedení... při vytváření Světové banky a Mezinárodního měnového fondu a dali jim k dispozici 6 miliard dolarů. Rozšířili jsme úvěrové kapacity Export-Import banky směrem do zahraničí o téměř tři miliardy dolarů. Poskytli jsme úvěr Velké Británii ve výši 3,75 miliard USD.“

Poté, co zmínil i několik finančně méně náročných akcí americké vlády, Acheson pokračoval: „...ale je to stále málo ve srovnání s tím, co lidé ve světě potřebují... Spojené státy musí být (na jedné straně) v maximální možné míře otevřené importu ze zahraničí, aby se zmírnila propast mezi nároky ostatního světa a jeho schopností platit... a (na druhé straně) (USA) musí být připraveny poskytnout další finanční prostředky.“

46) Celý text viz např. Jones, Joseph M., *The Fifteen Weeks*, New York 1964, s. 274–81. Zajímavý je fakt, že s tímto projevem měl původně vystoupit sám prezident, který se však na poslední chvíli musel ze své účasti omluvit vzhledem k vážným rodinným problémům.

47) Jenkins (1996), s. 104.

48) Mayne (1973), s. 123.

49) Block (1977), s. 83–84.

Pomoc však musela být nějakým způsobem limitována: „Protože... poptávka převyšuje naši... nabídku, budeme se muset soustředit na oblasti, kde bude naše pomoc nejefektivnější co do vytváření politické a ekonomické stability, v zabezpečování osobní svobody a demokratických institucí, v podpoře volného trhu a posilování autority Spojených národů.“ V návaznosti na Marshallův rozhlasový projev po návratu z Moskvy Acheson ještě dodal: „Evropská obnova nemůže být úplná, aniž by různé části (Evropy)... pracovaly jako harmonický celek. Vybudování koordinované evropské ekonomiky zůstává základním cílem naší zahraniční politiky.“

Achesonův projev tak nastínil velmi důležité body později skutečně realizovaných opatření. Z jeho tezí vycházeli i mnozí ostatní a odvolával se na ně nejen Marshall při svém harvardském vystoupení, ale do značné míry se o ně opíral (byť v některých ohledech částečně kriticky) i George Kennan a jeho Úřad pro politické plánování při vypracovávání již zmíněných analýz. Clevelandský projev se stal s téměř měsíčním předstihem předobrazem většiny Marshallových konstatování a slibů. Evidentně tak šlo o zjišťování převládajícího mínění jak ve společnosti, tak ve vysokých politických kruzích, které mělo zároveň připravit půdu pro definitivní manifestaci změněného amerického přístupu a tím pádem i zabezpečit relativně klidné přijetí plánovaných Marshallových slov.

Claytonova memoranda

Studie připravené Kennanem a Achesonem byly doplněny několika analytickými pracemi a memorandy Williama L. Claytona, náměstka ministra zahraničí pověřeného ekonomickými záležitostmi, hlavního amerického vyjednavče v rámci GATT a ITO v Ženevě a zástupce USA v ECE. Clayton jako pověřenec americké vlády procestoval na počátku roku 1947 všechna důležitá hlavní města Evropy, kde se snažil získat maximum dostupných informací o skutečné hospodářské, sociální a zejména finanční situaci na kontinentu. Na jaře vypracoval dvě memoranda, která se co do významu vyrovnala pracím jeho kolegů z ministerstva zahraničí; bývá dokonce označován za „otce“ či „kmotra“ Marshallova plánu jako takového.⁵⁰

50) Wanner (1998), s. 304.

První Claytonovo memorandum je datováno 5. března 1947, tzn. stejný den, kdy Achesonem pověřený výbor svou práci teprve zahajoval. Marshallův náměstek v něm znovu upozorňuje na několik rysů situace v Evropě, kvůli nimž nelze s rozhodujícím krokem na cestě evropské obnovy otálet. Velká Británie podle jeho názoru rychle opouští postavení světové velmoci a nastalé vakuum mohou vyplnit pouze Sovětský svaz a Spojené státy. Pokud se uskuteční první alternativa, je nutné počítat s vypuknutím války. Proto musí světové vůdcovství převzít USA; to je však v podmínkách, za nichž funguje ve Spojených státech rozhodovací mechanismus, uskutečnitelné výhradně tehdy, když budou Američané vystaveni skutečnému šoku a okamžité hrozbě vlastní národní bezpečnosti. To by měl učinit prezident a to „pouhým“ zveřejněním kabelogramů, které dennodenně docházejí na ministerstvo zahraničí o narůstající síle Moskvy v různých částech světa. Řešením situace na poli mezinárodních vztahů by mělo být rozšíření finanční, technické a administrativní pomoci ohroženým národům. Clayton navrhoval, aby Kongres okamžitě vyčlenil pět miliard dolarů a vytvořil instituci, která by tyto prostředky spravovala a rozdělovala tak, jak to vyžadují životní zájmy Spojených států.

Přestože se Claytonovy návrhy v mnoha ohledech shodují s Kennanovými a Achesonovými, v jednom důležitém bodě se rozcházejí. Clayton označil situaci za tak kritickou, že nutně vyžadovala, aby se iniciativy chopila vláda Spojených států (tedy nikoli samy evropské státy) a přišla s konkrétními návrhy, jak co se týče množství a určení prostředků, tak i správy a kontroly jejich vydávání. Tímto důrazem na americké řízení potenciálního programu se Clayton dostal do opozice vůči návrhu Úřadu pro politické plánování a právě zde je nutno hledat kořeny pozdějších otevřených konfliktů uvnitř americké administrativy v létě a na podzim roku 1947.

Druhé Claytonovo memorandum bylo ještě důležitější a do značné míry se týkalo právě nutnosti postavení USA coby hlavního iniciátora celého projektu. Přesné datum vzniku memoranda je předmětem sporů, velice pravděpodobně se jednalo o poslední květnový týden. Bylo vypracováno pod dojmem další, šestitýdenní cesty po Evropě, během níž nabyt Clayton dojem, že evropské

hospodářství potřebuje okamžitou americkou pomoc⁵¹ a do značné míry je alternativou k návrhům Úřadu pro politické plánování z 23. května.⁵²

Claytonova vize Evropy byla skutečně velice chmurná, hospodářský kolaps byl podle něj na obzoru a za fakt považoval skutečnost, že USA značně podcenily zničení evropského hospodářství během války. Evropané podle jeho zprávy nedůvěřovali papírovým penězům, na trhu chybělo průmyslové zboží; lidé ve městech hladověli. (Claytonův pohled na situaci nebyl zřejmě úplně oproštěn od jeho postavení vlastníka jedné z největších světových bavlnářských firem. Také proto mělo jeho slovo značnou váhu v prostředí konzervativní koalice jižanských demokratů a republikánů, mající tehdy většinu v Senátu. V oblasti hospodářské politiky byl známý výrazně liberálními postoji a jeho apel na státě řízenou pomoc tak byl vnímán jako potvrzení neodkladnosti razantního řešení. V jeho slovech zazníval tradiční pragmatismus bývalého izolacionisty, i když v poněkud „modernizované“ podobě: „Připusťme rovnou, že náš program plyne z potřeb a zájmů lidu Spojených států. Potřebujeme trhy, velké trhy, kde bychom mohli prodávat a zase nakupovat.“⁵³)

Clayton navrhoval především masivní podporu evropského průmyslu v celkové hodnotě šesti až sedmi miliard USD v následujících třech letech, jež by měla podobu dodávek zboží, v převážné většině těch komodit, v jejichž produkci vytvářely Spojené státy přebytky.⁵⁴ Po prezidentovi a ministru zahraničí požadoval, aby přišli se „silným, duchovním apelem vůči Američanům, aby obětovali (Američané) část svého bohatství ... a tím zachránili Evropu od hladu a chaosu.“⁵⁵

Clayton oproti Kennanovi zdůrazňoval nutnost vůdčího postavení Spojených států; ty měly zachránit Evropu a tím zároveň uchránit samy sebe před pádem do ekonomických těžkostí ply-

51) Mayne (1973), s. 126.

52) Gimbel (1976), s. 14.

53) Jenkins (1996), s. 103.

54) Clayton navrhoval, aby tyto akce byly financovány z daní a nikoli prostřednictvím zvyšování rozpočtového deficitu (Acheson, Dean, *Present at the Creation: My Years in the State Department*, New York 1969, s. 231)

55) Jones (1964), s. 246–8.

noucích z případného drastického ochlazení evropské poptávky po americké produkci.

Další rozdíl ve srovnání s materiálem dodaným Úřadem pro politické plánování byla nedůvěra, jíž Clayton neskrýval, pokud šlo o Ekonomickou komisi pro Evropu (ECE) a její schopnosti vést a administrovat program evropské obnovy. ECE podle něj nebyla schopna takový projekt ani iniciovat a odstartovat, natož pak efektivním způsobem nakládat se svěřenými prostředky většího rozsahu. Podstatnějším zdrojem odporu vůči ECE (tedy prakticky OSN) byla nechuť opakovat program podobný Správě OSN pro obnovu a rozvoj, která nebyla plně pod dohledem americké vlády. Clayton navrhoval, aby si USA ponechaly co nejširší rozhodovací pravomoci, i kdyby to mělo znamenat – spíše teoreticky – větší zodpovědnost. Clayton tak pragmaticky považoval za vhodné spojit příjemné s užitečným – zajistit odbyt americkým podnikům a současně zbavit Evropu hospodářských těžkostí a tím i komunistického nebezpečí. Clayton ve svém elaborátu také navrhoval federalizaci části evropského kontinentu na ekonomickém základě.

Zájmy evropských zemí a Spojených států tak získaly hned několik společných jmenovatelů a hledání kompromisu přijatelného pro všechny strany tak podstatně snazší. Ještě zbývalo sdělit americké představy evropským partnerům. Bylo nutné učinit tak co nejpřijatelnější cestou, v níž by se podařilo skloubit rozhodnost a odhodlání s patřičně deklarovanou mírou altruismu a ochoty pomoci.

Přesvědčovací kampaň

George Marshall později v rozhovorech často uváděl, že konečné rozhodnutí o nezbytnosti okamžitého a zásadního řešení situace v Evropě učinil po krachu moskevské konference ministrů zahraničních věcí v dubnu 1947. Robert Murphy, americký diplomat pověřený kontaktem mezi okupační správou v Německu a státním departmentem, otevřeně prohlásil, že teprve moskevská konference doopravdy stáhla železnou oponu.⁵⁶ Významnou úlohu při dotváření Marshallova názoru v posledních týdnech před

56) Wanner (1998), s. 304

oficiálním vyhlášením programu pomoci Evropě sehrál velitel americké okupační zóny Lucius Clay, u něž se Marshall zastavil při zpáteční cestě z Moskvy a který ministra informoval o hrozivě vyhlížející situaci německého hospodářství a přímém nebezpečí sovětské infiltrace do západních zón prostřednictvím využití tíživé sociální a ekonomické situace tamního obyvatelstva. Marshall si od Claye vyžádal podrobnou informaci o konkrétních možnostech správy Bizonie jak tento stav řešit (přičemž kladl důraz na využití dohody, kterou v Moskvě uzavřel se svým britským partnerem Bevinem ohledně nových limitů pro německý průmysl s cílem zabezpečit postupné zvyšování soběstačnosti německých území).

Clay v součinnosti s armádními špičkami promptně zaslal Marshallovi memorandum, v němž mu opakovaně sdělil, že Německo je fakticky na prahu hospodářského bankrotu (časová a obsahová podobnost se zprávou Williama Claytona jistě nebyla náhodná, neboť oba byli zastánci postupu, jež prosazovalo již nejpozději od minulého roku ministerstvo obrany ve spolupráci armádním velením v Německu). Clay pochopitelně vedle vzletné ideologické argumentace v kennanovském stylu použil oblíbené tvrzení o nesmírné finanční náročnosti udržování současného statu quo pro americkou stranu: „Musíme si uvědomit, že to není Německo, kdo platí..., ale spíše američtí a britští daňoví poplatníci. Tohoto břemene je můžeme zbavit pouze tehdy, když umožníme Německu návrat k jeho dřívější obchodní síle...“⁵⁷

Vedení armády si uvědomovalo, že stávající úroveň německého průmyslu, spoutaného dohodami, které v období nástupu studenověčného konfliktu nejenže neplnily svou původní funkci, ale staly se přímou hrozbou stability regionu, je neudržitelná. Zároveň stále stoupal britský tlak (též motivovaný snahou omezit finanční náklady správy své zóny) na přijetí programu pro německý těžbařský a ocelářský průmysl a tím i potenciální riziko nastoupení trendu k socializaci německé ekonomiky. To by opět představovalo do budoucna nebezpečí ze strany Sovětského svazu, kterému by centralizace rozhodovacích pravomocí v německém hospodářství výrazně ulehčila snahu o maximálně možný export komunismu za západní hranice své zóny.

To vše bylo komplikováno francouzským postojem, v mnoha oblastech silněji protiněmeckým, než byl ruský, jehož výrazný a neskrývaný odpor vůči jakýmkoliv myšlenkám na rehabilitaci Německa neskýtal diplomacii Spojených států přílišný prostor pro hledání kompromisních řešení.

Postoje se vyostřily i na americké politické scéně, kde se stále častěji objevovaly disonantní prvky mezi představiteli silových resortů (konfrontovanými s každodenní německou a evropskou realitou) a státním departmentem, zachovávajícím si částečně modely chování zatížené zbytky přílišné váhavosti a neakceschopnosti z prvních poválečných měsíců.

Ministerstvo zahraničí však během jara roku 1947 svůj přístup poměrně razantně revidovalo a i ono se připojilo k jednoznačným odpůrcům socializace a centralizace německé ekonomiky. To byl jeden z důležitých příspěvků na cestě vytváření podmínek, které umožnily rychlejší shodu na nutnosti okamžitého řešení a tím pádem otevřely cestu k Marshallovu plánu a jeho co možná nejrychlejšímu naplňování.

Toto vše vytvářelo ovzduší, jež uvítalo na konci dubna Marshalla při jeho příletu z moskevské konference a krátké cesty po Evropě. Ministr zahraničí začal okamžitě vyvíjet horečnou aktivitu. Jeho spolupracovníci byli pověřeni přípravou podkladů pro konečné rozhodnutí. Sám ministr zahraničí pronesl 28. dubna, takřka okamžitě po příletu, důležitou řeč, v níž Američany prostřednictvím rozhlasu informoval o výsledcích svého pobytu v Moskvě a v Německu. Nezakrytě označil výsledek konference ministrů zahraničí za fiasko a důrazně varoval před pouhým přihlížením zhoršování hospodářské situace v německých okupačních zónách.

Upozornil, že rehabilitace německého průmyslu a zejména těžby uhlí je klíčem k hospodářskému růstu celého kontinentu. Dle jeho slov nebylo jiné cesty než umožnit Německu, aby rozhodující část svých potřeb zabezpečovalo z vlastních zdrojů a tím ulevilo daňovým poplatníkům v zemích, které doposud hradily ze svých zdrojů drtivou část nákladů spojených se zabezpečením holého přežití německého obyvatelstva. Uvedl, že nelze nadále ignorovat faktor času – ten hrál do karet silám, jež si zlepšení životní úrovně na okupovaných územích nepřály a pokračujícího strádání chtě-

57) FRUS:1947, II, s. 915–8

ly využít ve svůj politický a mocenský prospěch. Jakékoliv kroky vedoucí ke zlepšení situace tak měly být podniknuty bez sebe-menšího prodlení.

Marshall se tímto projevem připojil k mohutné přesvědčovací kampani, jež měla vyvolat v americké veřejnosti atmosféru, že Spojené státy svým angažovaným chováním vůči evropskému kontinentu chrání věc svobody a demokracie a tím i nejvládnější americké zájmy. Vedle toho se zaměřil i na diplomatické lobbování v republikánském Kongresu, neboť právě zde musel – podobně jako Truman před několika týdny – svěst rozhodující bitvu o uvolnění náležitého objemu finančních prostředků, bez nichž by sebelépe míněná snaha pomoci nebyla Evropě nic platná.

Jednou z dominantních postav osmdesátého Kongresu byl šéf zahraničního výboru Senátu Arthur Vandenberg. Právě na něj se soustředil Marshall při své kampani v Kongresu, spoléhaje při tom na Vandenbergovu politickou prozíravost a pragmatismus. Senátor si již dříve vyhradil – jako protiplatbu za svůj souhlas s některými zákony – právo osobního předběžného souhlasu s každým významným krokem legislativy.⁵⁸ Soustavným apelováním na národní jednotu a odpovědnost se Marshallovi a jeho spolupracovníkům do značné míry podařilo získat tohoto důležitého zákonodárce na svou stranu a vlastně už před hlasováním o konkrétních návrzích tak administrativa překonala jednu potenciálně velice náročnou překážku.

Ministr zahraničí i ostatní členové vlády mobilizovali veškeré své přesvědčovací schopnosti a možnosti, neboť bylo evidentní, že americká společnost a ani její zástupci v Kongresu ještě nejsou většinou rozhodnutí přijmout novou finanční zátěž, kterou by s sebou pomoc Evropě pochopitelně přinesla. Proto se ve svých projevech často soustředili vedle zdůraznění nezbytnosti americké asistence na faktickou ekonomickou výhodnost plánované akce pro hospodářství Spojených států.

Výstižně to později vyjádřil sám Truman, když upozornil na větší efektivitu prostředků vynakládaných na hospodářskou obnovu ve srovnání s vojenskými výdaji: „Co je pro zemi lepší – utratit

dvacet či třicet miliard (během příštích čtyř let) za udržení míru, nebo postupovat stejně, jako jsme to udělali v roce 1920 a pak vynaložit za čtyři roky sto miliard na vedení války?“⁵⁹ Argumentace, používající ekonomickou nezbytnost evropské rekonstrukce pro americké hospodářství, tak byla – v souladu s převažujícím míněním společnosti – takřka stejně důležitá jako apelování na nebezpečí komunismu pro ideály svobody a demokracie. Ve srovnání s vyhlášením Trumanovy doktríny tak byla kampaň před zveřejněním Marshallova plánu většinou výrazně méně ideologická.

Budoucnost Německa

Centrální otázkou se postupně stala hospodářská (v té době více než politická) budoucnost Německa. Marshall si velmi dobře uvědomoval, že v této oblasti se pohybuje na velice tenkém ledě a že se nachází ve dvojitém časovém presu. Pro některé země, zejména Francii, uběhla od války příliš krátká doba na to, aby se o něčem takovém jako byla rehabilitace a zrovnoprávnění Německa vůbec mohlo reálně uvažovat. Nejlépe o tom svědčila téměř hysterická reakce předních francouzských politiků na moskevskou dohodu mezi Marshallem a Bevinem, která šla přímo proti otevřeně deklarovaným zájmům a požadavkům země galského kohouta ohledně dalšího vývoje v okupačních zónách.

O postoji a reakcích Rusů, kteří ve své zóně jednoznačně razili vlastní politiku, nezávisle na ostatních mocnostech, nebylo možné mít nejmenší pochybnosti. Stejně vyhraněně protiněmecký postoj zastávala stále nemalá část americké politické reprezentace (např. bývalý Rooseveltův ministr financí Henry Morgenthau a Společnost za zabránění třetí světové válce), jejichž argumenty zněly na první poslech logicky a na něž slyšelo nemalé procento voličů.

Na druhou stranu byl na Marshalla vyvíjen silící nátlak, aby se přistoupilo k neodkladnému a principiálnímu vyřešení německého problému, neboť času již uběhlo příliš mnoho a prodlužování současného stavu bylo nadále nejen nežádoucí, ale i prakticky vyloučené. Tyto hlasy nejsilněji zaznívaly z kruhů tak či onak na-

58) Wanner (1998), s. 304.

59) Gaddis (1982), s. 62.

pojených na vedení armády, resp. lidí, majících přímou zkušenost s evropským poválečným vývojem či se záměry a plány Sovětského svazu. Mezi nejagilnější proponenty rehabilitace Německa patřili Kennan, Clayton a Clay, doplňovaní Achesonem z ministerstva zahraničí a expertem na sovětské záležitosti Charlesem Bohlenem (blízkým přítelem G. Kennana).

Dne 28. května, den po obdržení druhého Claytonova memoranda, svolal Marshall poradu na ministerstvo zahraničí, během níž mělo být dosaženo konsensu o dalším postupu a kde všichni, kteří se zabývali přípravou programu na obnovu Evropy, měli přednést svá stanoviska a pokusit se najít rozumný a pro všechny strany přijatelný kompromis. Porady se vedle ministra zúčastnili Acheson, Clayton, Kennan, Bohlen a Benjamin Cohen (poradce na ministerstvu zahraničních věcí). Na této schůzce bylo prakticky rozhodnuto o všech podstatných rysech projevu, s nímž měl Marshall v nejbližší době oficiálně vystoupit a seznámit tak světovou veřejnost se základními konturami plánu pomoci evropskému hospodářství.⁶⁰

Marshall i ostatní zúčastnění si byli dobře vědomi, že jednotlivé návrhy na výslednou podobu hospodářského programu nejsou ve všech směrech stoprocentně kompatibilní. Definitivní podoba celé iniciativy tak zůstala otázkou budoucích měsíců, během nichž se střetávaly různorodé koncepty a hledalo se nejpříjemnější řešení, přičemž jednání byla mnohdy vedena na ostří nože, zvláště poté, kdy do nich byly zapojeny evropské státy coby strana mající přijímat nabízené prostředky.

Na schůzce v Marshallově pracovně však byla učiněna zásadní koncepční rozhodnutí, která měla do značné míry předznamenat uspořádání evropského kontinentu na dlouhá léta dopředu. Nejdůležitější z nich se týkalo možné účasti zemí rodícího se sovětského bloku. Rozhodující představitelé americké vlády se již de facto shodovali v názoru, že by bylo hrubou taktickou chybou („kolosální“ chybou slovy Deana Achesona⁶¹) předem z programu vyloučit jakoukoliv evropskou zemi – to se v praxi týkalo Sovětského svazu a států jeho sféry vlivu – a tím se ocitnout v pozici toho, kdo způsobil konečné rozdělení Evropy na dva soupeřící bloky.

Plán tedy měl být koncipován jako celoevropský, včetně – spíše teoretické – eventuality, že Moskva projeví zájem o spoluúčast. Vyloučením Sovětského svazu by se vláda stala – jak varoval Acheson – snadným terčem útoků levicové části evropské veřejnosti (a de facto to byla právě ona, o jejíž přízeň program usiloval) a politických odpůrců doma. Slovy G. Kennana USA nesměly být tím, kdo povede dělicí čáru napříč Evropou.⁶²

Není těžké nabýt přesvědčení, že autoři plánu vycházeli z předpokladu, že Rusové program nepřijmou a nedovolí tak učinit ani svým satelitům. Administrativa vedená v tomto směru Marshalllem se však rozhodla riskovat; kdyby americký návrh přijali všichni oslovení, bylo velmi obtížné si představit, jak by se podařilo naplnit cíl propagované jednoty, který měl být základním principem celého projektu. Rozhodnutí porady z 28. května však bylo v tomto ohledu více než čitelné: riziko odmítnutí bylo přeneseno na vrcholné orgány Sovětského svazu.⁶³

Marshall vyslechl názory všech zúčastněných a schůzce se rozešla, aniž by on sám verbálně zaujal jednoznačné stanovisko; z jeho dalších kroků však bylo zřejmé, že prakticky přijal návrhy svých podřízených. Ještě ten samý den odpoledne se rozhodl, že plánovaný projev přednese na promoční slavnosti Harvardovy univerzity u příležitosti závěru akademického roku, kde mu měl být udělen čestný doktorát.

Na Harvardovu univerzitu byl zván již od konce války a právě v červnu shledal tamní akademickou půdu vhodnou k pronesení takto zásadního prohlášení, které mělo být faktickým naplněním nových představ o americké roli v poválečném světě. 29. května odeslal organizátorům slavnosti telegram se souhlasnou reakcí na jejich pozvání a současně požádal Bohlena, aby mu připravil text, s nímž by mohl za týden předstoupit před auditorium tvořené vlivnými absolventy slavné univerzity.

Bohlen měl při tvorbě textu vycházet zejména z Kennanových a Claytonových memorand a svůj úkol dokončil z kraje následujícího týdne. Text prošel oponenturou na ministerstvu, Acheson a Clayton s ním vyjádřili souhlas a po menších úpravách, jež usku-

60) Price (1955), s. 23–24.

61) Luňák (1997), s. 80.

62) Kennan (1968), s. 342.

63) Nálevka, V.: *Světová politika ve 20. století I*: Praha, Aleš Skřivan 2000, s. 212.

tečnil na poslední chvíli sám řečník, bylo vystoupení připraveno. Čekalo se na odpoledne 5. května.

Marshall očekával, že po oficiálním vyhlášení nové strategie bude muset čelit mnoha kritickým hlasům. Přestože v době projevu neměl více než vágní představu o koncepci předkládaného programu⁶⁴ a ten tak byl zatím pouze formou bez konkrétního obsahu, nepochyboval, že jeho slova vzbudí ostré a protichůdné reakce na všech stranách politického spektra, a to jak v Americe, tak i v Evropě a bezpochyby i v Sovětském svazu. Opomenout nemohl ani Organizaci spojených národů, neboť připravovaný projekt byl částečně vyjádřením opatrné kritiky a nespokojenosti ze strany Spojených států s její činností.

Mimořádná zodpovědnost

Marshallův plán měl být sérií pragmatických byrokratických rozhodnutí, manévrů a kompromisů, kterými se americká administrativa snažila reagovat na množství rozporuplných signálů vycházejících z různých částí poválečného světa. Vláda a Marshall osobně museli zvažovat velké množství okolností a podmínek, které si často zásadně odporovaly. Program musel být schválen Kongresem – ten však otevřeně vystupoval pro redukci domácích státních výdajů, natož pak zahraničních. Stejně tak titíž členové Kongresu, kteří v minulém volebním období kritizovali dřívější programy pomoci, jako byl Zákon o půjčce a pronájmu a Správa OSN pro obnovu a rozvoj, teď měli schválit plán, jenž nabízel pomoc i již nezastřeně nepřátelsky vystupujícímu Sovětskému svazu.

Zásadní a bez bolestných kompromisů téměř neřešitelné spory vyvolávalo klíčové téma vztahu obhajovaného programu a tzv. německé otázky. Spojené státy musely uspokojit francouzské požadavky na dodávky německého uhlí (vycházející z tzv. Monnetova plánu) a současně i volání americké a britské vojenské správy po umožnění vzniku hospodářsky soběstačného německého území, přičemž základem této soběstačnosti měly být právě zisky z prodeje uhlí sousedním státům.

Marshall a jeho spolupracovníci rozhodně nestáli před pouhým formálním informováním veřejnosti o svém rozhodnutí. Existova-

lo množství důvodů, proč měly být výsledné formulace co možná nejkonkrétnější; stejně tak maximálně možná vágnost a obecnost důležitých pasáží textu byla praktickou podmínkou jeho průchodnosti v Kongresu a obecné přijatelnosti vůbec. Současně v době konání harvardské slavnosti zdaleka nebylo jasné, jaké budou detaily budoucí pomoci, o jaké částky se bude jednat, kdo bude celý program řídit, jakým způsobem bude vyřešena otázka primární iniciativy, jaká bude skladba dodávek atd. Ze všech těchto důvodů muselo být každé slovo Marshallova projevu váženo na lékárenských vahách, neboť každá věta se mohla stát zdrojem budoucích problémů.

Nebylo nejmenších pochyb, že jde v americké zahraniční politice o výrazný krok vpřed. Z Harvardu měl zaznít signál dostatečně jasný pro ty, kdož chtěli slyšet, tak jako na druhé straně obecný a neurčitý pro uši těch, kteří navrhovali s definitivním rozhodnutím počkat. Vystoupení mělo dát americké vládě do rukou zbraň proti komunistické rozpínavosti v Evropě. Zároveň však každá nepřesná formulace byla potenciální zbraní v rukou ruských představitelů v boji o to, kdo získá označení mírotvorce a na koho padne vina za definitivní krok směrem k nepřátelství.

Dne 5. června ležela tedy na bedrech generála Marshalla mimořádná zodpovědnost. Musel se ve své řeči vypořádat s množstvím protivníků, proti nimž mohl použít pouze obecně formulované argumenty a několik desítek minut času. Někdejší vůdčí představitel armády hovořil o nutnosti všestranné pomoci zpustošenému hospodářství poválečné Evropy. Využil tradiční součást amerického národního charakteru – snahu o léčbu v situaci, kdy je tato léčba nutná a kdy je americká pomoc možná a žádoucí. Postavil Ameriku před úkol odstranit sociální a hospodářské podmínky, které vyvolávají pokušení k agresi.⁶⁵

Na začátku svého projevu vykreslil Marshall v neradostných barvách ekonomický a sociální vývoj Evropy v posledních dvou letech: „Evropská obchodní struktura se během války zcela rozpadla. Obnova byla vážně zbrzděna tím, že dva roky po skončení nepřátelství nebyly dojednány mírové smlouvy s Německem a Ra-

64) FRUS 1947, III, s. 370–90

65) Kissinger, H.: *Umění diplomacie*: Praha, Prostor 1996, s. 469.

kouskem.⁶⁶ Zejména druhá věta byla mimořádně důležitá. Jednak zde Marshall do jisté míry odhalil důležitý impuls, který jej vedl k rozhodnutí o vyhlášení programu, a to neúspěch moskevské konference ministrů zahraničí, resp. i všech předchozích pokusů o dohodu se Sovětským svazem ohledně vytvoření stabilního a udržitelného rámce v poválečné Evropě, jednak takřka explicitně zmínil ukončení nepřátelství z doby války. Tím znovu potvrdil americké rozhodnutí o konečném odklonu od politiky trestu k politice usmíření a rehabilitace.

Dále pokračoval: „Je pravdou, že evropské požadavky na nákup potravin a ostatních základních produktů – a to zejména ze Spojených států – budou v nejbližších třech nebo čtyřech letech přesahovat platební schopnost těchto zemí takovým způsobem, že jim musí být poskytnuta zásadní dodatečná pomoc, aby nebyly vystaveny zhoršující se ekonomické, sociální a politické situaci.“

Po tomto hrubém nastínění vývoje v posledních měsících se Marshall obrátil směrem k budoucnosti a americké úloze v ní: „...je třeba prolomit bludný kruh a obnovit důvěru Evropanů v budoucnost jejich zemí a Evropy jako celku... Je logické, že Spojené státy by měly učinit vše, co je v jejich silách, aby pomohly návratu k normálnímu, zdravému hospodářství, bez něhož nemůže existovat politická stabilita ani zaručený mír. Naše politika není zaměřena proti žádné zemi či doktríně, nýbrž proti hladu, bídě, zoufalství a chaosu. Jejím cílem má být obnovení fungující ekonomiky, která by umožnila vytvoření politických a sociálních podmínek, v nichž mohou existovat svobodné instituce.“

Politika zadržování

Marshall po dohodě se svými pracovníky považoval za velmi důležité přímo zmínit fakt, že program je otevřen vládám všech evropských zemí, aniž by kterákoliv byla předem vyloučena. Proto pokračoval: „Každá vláda, která je ochotna přistoupit k procesu obnovy, zajisté dostane pomoc od vlády Spojených států.“ Zároveň však stanovil sice obecný, ale jasný limit: „Vlády, které se bu-

dou snažit naše úsilí blokovat, s naší pomocí počítat nemohou... vlády, politické strany či skupiny, které se snaží o prodlužování lidské bídy do nekonečna, aby z ní politicky nebo jinak těžily, naráží na odpor Spojených států.“

Ministrova slova dále v souladu s dosavadními návrhy různých pracovních skupin zdůrazňovala nezbytnost vlastní evropské iniciativy a aktivity jakožto podmínky, která činila celý návrh výrazně akceptovatelnější pro Kongres. Ten se ostře stavěl proti pomoci poskytované na čistě bilaterálním základě: „Z hlediska této vlády by nebylo ani vhodné, ani účinné, kdyby (tato vláda) jednostranně koncipovala program směřující k tomu, aby se Evropa postavila na vlastní nohy. Iniciativa, jak se domnívám, musí přijít z Evropy. Role této země (Spojených států) je v poskytnutí přátelské pomoci při přípravě hospodářského programu a při jeho následném uvádění do praxe tak, aby to bylo pro nás přijatelné. Program by měl být společný, na němž se dohodne řada, když ne všechny, evropské národy.“

Důrazem na proklamovaný požadavek evropské jednoty vyjadřovala vláda USA vyjadřovala své přesvědčení, že pouze takto lze zabránit tomu, aby se národy Starého světa nadále chovaly jako nacionalisté a nikoli jako Evropané.⁶⁷ Později se ukázalo, že Marshallův plán sehrál skutečně nezastupitelnou úlohu při nastartování procesu evropské integrace, ačkoli vývoj se neubíral vždy směrem, který by si Američané přáli.

Projev byl viditelným kompromisem mezi různými přístupy k zahraniční politice a rovněž musel brát ohledy na politické rozvrstvení sil ve Spojených státech. Přesto v konečných formulacích převážila argumentace ve jménu tažení proti hladu a zoufalství, ve jménu ideálů svobody a demokracie, nad apely na bezprostřední sobecký zájem nebo mocenskou rovnováhu.⁶⁸ 5. červen nebyl dnem konečného rozhodnutí; byl spíše startovním výstřelem, jenž uvedl celou mašinérii demokratických mechanismů ve Spojených státech do chodu.

Marshallův projev z tohoto pohledu sehrál více než co jiného iniciační úlohu; prezentoval navenek více méně koherentní názo-

66) České citace viz např. Wanner (1998), s. 306–7; Kissinger (1996), s. 469; Luňák (1997), s. 81. Plné znění projevu viz v příloze, č. 1.

67) Kennan (1968), s. 337.

68) Kissinger (1996), s. 469.

ry americké vlády ohledně dalšího vývoje na evropském kontinentu, který dle již definitivně zvítězivší teorie zadržování přímo souvisel a ovlivňoval životní zájmy Spojených států. Že šlo od počátku o program vlády USA⁶⁹, se mělo při jeho konečném hodnocení ukázat jako mimořádně šťastné a správné rozhodnutí.

Studená válka

Poté, co Marshallův projev vešel ve všeobecnou známost, nebylo už nejmenších pochyb o tom, že tzv. studená válka je realitou. Realitou, s níž se – ať už dobrovolně či nikoliv – musí vyrovnat všichni hráči na geopolitické šachovnici a již musí přijmout jako status quo. Po celá následující čtyři desetiletí to byla právě ona, kdo stál v pozadí drtivé většiny kroků obou soupeřících velmocenských táborů.

Marshallův plán byl vedle Trumanovy doktríny a později založené Severoatlantické aliance jedním z pilířů systému, který dal vzniknout poválečnému uspořádání evropského prostoru. Byl výslednicí působení hegemonů světové politiky, kteří představovaly dva způsoby organizace společnosti, střetávající se od porážky společného nepřitele v polovině čtyřicátých let s narůstající intenzitou. Sovětským svazem a Spojenými státy zosobněné modely byly principiálně odlišné takřka ve všech oblastech a tak bylo pouze otázkou krátkodobého časového horizontu, kdy jejich nesourodé aspirace, motivace a cíle způsobí zásadní obrat v zatím křehkém spleť rodícího se systému mezinárodních vztahů.

Ministrem zahraničí Spojených států v červnu roku 1947 vyhlášený program americké pomoci při hospodářské a sociální obnově Evropy přímo navazoval na čistě politický závazek přednesený na zasedání Kongresu prezidentem Trumanem před necelými třemi měsíci a proto nebylo pochyb o tom, že i Marshallova slova byla vedena primárně politickými úvahami. Pomocí hospodářské pomoci mělo být dosaženo takřka shodných cílů jako v případě Řecka a Turecka, to jest praktického naplnění nové koncepce americké zahraniční politiky stojící na ideách obsažených v Kennanově tezi o nezbytnosti zadržování komunismu.

Evropa se tak měla stát prvním bojištěm, na němž obě ve válečných událostech zrozené světové supervelmoci neváhaly použít v boji proti sobě takřka veškerých prostředků s výjimkou přímého nasazení svých armád. Program obnovy Evropy tak byl v tomto pojetí především jedním z prostředků, jehož použití mělo zvrátit nepříznivě se vyvíjející stav na bojišti počínajícího studenoválečného konfliktu. Při jeho koncipování sehrály stěžejní úlohu cíle, kterých mělo být dosaženo, přičemž vše ostatní bylo sekundární.

Zároveň představitelé americké politiky hledali takový prostředek k dosažení těchto cílů, který by byl pro Spojené státy maximálně přijatelný z hlediska prostého porovnání nákladů a výnosů. Neexistovala alternativa, která by vedla ke změně poměru sil v Západní Evropě stejně efektivně a se srovnatelnou mírou rizika. Na misku vah bylo také nutno položit možné využití morálního rozměru masivní hospodářské pomoci, který hrál při prezentaci iniciativy na americké vnitropolitické scéně důležitou roli, stejně jako se jej podařilo využít i v soupeření o veřejné mínění v zemích, pro něž byla pomoc určena.

Spojené státy se tak i prostřednictvím Marshallova plánu definitivně pasovaly do role dominantního subjektu mezinárodní politiky, přičemž bylo prakticky vyloučeno stažení zpět do pozice pasivního přihlížitele na okolního dění. Pokud nechtěla být poražena, musela Amerika přijmout svou roli a aktivně využívat možností, které její výsadní postavení nabízelo. Z tohoto pohledu znamenala léta 1945–1947 skutečný převrat v americkém vnímání zahraniční politiky a tudíž i zásadní změnu oblasti mezinárodních vztahů jako takových. Trumanovou doktrínou a Marshallovým plánem opět vstoupil na scénu světové politiky hráč, který z ní nemohl (a nemůže) odejít jinak, než poražen.

Na Marshallův plán lze pohlížet v zásadě ze dvou zorných úhlů. Jeden z nich zdůrazňuje Program obnovy Evropy jako důsledek počínající studené války a jako symptom, který provázel postupné vzájemné odcizování zájmových sfér obou supervelmocí v Evropě. Marshallův plán tak byl obranou společenství západních demokracií (v pozdějším slova smyslu) proti nové hrozbě z Východu, která hodlala využít narušené politické a ekonomické stability většiny evropských států. Měl být pokusem o razant-

69) Acheson (1969), s. 233.

ní ekonomické zotavení, o znovuzavedení souladu mezi realitou a tím, co lidé v hospodářské a sociální sféře očekávají. Byl výsledkem zkušeností, které Amerika a její západoevropští spojenci získali v období mezi světovými válkami a které zaplatily pocitem přímého ohrožení vlastní existence a nejistotou ohledně charakteru dalšího vývoje v prvních poválečných letech.

Druhý – a spíše komplementární než nesouhlasný – pohled vidí iniciativu amerického ministra zahraničí jako silný impuls pro nastartování studenovělečného konfliktu, jímž Spojené státy do značné míry vědomě učinily poslední krok na cestě k nastolení bipolárního světového uspořádání a v praxi tak využily své pozice k dominanci v jednom ze soupeřících bloků. Sovětský svaz tedy reagoval na vyhlášení Marshallova plánu urychlením procesu nastolování komunistické kontroly ve východní Evropě. Marshallův plán nebyl z tohoto hlediska čistě reakcí na dosavadní vývoj, ale aktivním krokem, výzvou protivníkovi a gestem signalizujícím nástup nového politického myšlení a jeho okamžitého praktického naplňování.

Není možné zcela přijmout jeden pohled a zavrhnout druhý; oba se doplňují a nelze je od sebe oddělit. V každém případě mezinárodní politika po změnách proběhnuvších v druhé polovině čtyřicátých let vycházela z premis zásadně odlišných od těch, které dominovaly světu v první polovině století a jako takový se nový systém mezinárodních vztahů ukázal být stabilnějším a méně náchylným k projevům sebedestruktivních tendencí, které by zpochybnilly samotné principy jeho fungování. O tom, že i tzv. Marshallův plán k jeho formování přispěl výraznou měrou, nemůže být nejmenších pochyb.

Kořeny československé závislosti na SSSR

Vít Smetana

Ústav pro soudobé dějiny ČR

S koncem druhé světové války se Československo dostalo do hraničního postavení země, jejíž další osud a vývoj se nezdál být předem určen. Tvrzení, podle něhož byla ČSR západními mocnostmi už během války přiřčena do sovětské sféry vlivu, je pouhým zažitým mýtem, který nemá oporu v historické dokumentaci, ba dokonce je v přímém rozporu kupříkladu s interními dokumenty britské administrativy ze závěru války, jež existenci takové dohody jednoznačně vylučují.¹ Jistě, Československo se asi jen stěží mohlo začlenit koncem 40. let do západního bloku. Na to Stalin příliš usiloval o vznik nárazníkového pásu států na své západní hranici, přičemž československá diplomacie za války „uspěla“ ve snaze o dosažení společné hranice se SSSR. Alternativa finského či rakouského vývoje – tj. demokracie při zvláštním vztahu se Sovětským svazem – tu ale podle všeho byla.

Poddajnost sovětských přání

Problém ovšem představovalo pojetí politiky ze strany československých demokratických předáků v poválečných letech. Na jedné straně se snažili oponovat komunistům a brzdit jejich vliv a na straně druhé stoprocentně vycházeli vstříc veškerým sovětským přáním na mezinárodním poli – často i dříve, než byla vůbec vyslovena. Jakkoli mnozí z nich usilovali o to udržet přátelské kontakty i se Západem, poselství, jež vysílali do světa na mezinárodních konferencích i v tiskových prohlášeních, bylo zřejmé: bezvýhradná podpora sovětské politiky, doslova za každých okolností – i tehdy, když byla jednoznačně namířena proti Západu.

1) The National Archives, Londýn [dále TNA], Foreign Office [dále FO] 371/47121, N 4548/650/12, Sargentův dopis Ismayovi, 26. 4. 1945.

Tak například v srpnu 1946 členové československé delegace vedené ministrem zahraničí Janem Masarykem na pařížské mírové konferenci hlučně aplaudovali kritice „amerického dolarového imperialismu“ z úst Andreje Vyšinského. Toto představení neušlo pozornosti státního tajemníka Jamese Byrnesa a následky se brzy dostavily. Americká strana zastavila Československu čerpání úvěru ve výši 50 milionů dolarů od Export-Import Bank na nákup amerických vojenských přebytků a ukončila jednání o rekonstrukční půjčce, plánované ve stejné výši, na nákup amerických strojů a zařízení. Pokud se československá vláda obávala americké politické dominance v důsledku finanční pomoci, pak byl Byrnes odhodlán zbavit ji příčiny jejích obav...²

Maximální poddajnost sovětským přáním ostatně Jan Masaryk předvedl už na ustavující konferenci Organizace spojených národů v dubnu 1945 v San Francisku, kde se odevzdaně podřizoval písemným instrukcím lidového komisaře zahraničních věcí Vjačeslava Molotova, jak a kdy má vystoupit s jakým prohlášením, načež si západním diplomatům nad sklenkou whisky se sodou smutně stěžoval na svůj těžký úděl a ubezpečoval je, že v citlivých záležitostech mezinárodní politiky smýšlí jinak, než koná.³ Jeho osobní renomé pak klesalo úměrně tomuto trendu ochablého ustupování, jímž se v následujících třech letech na mezinárodní scéně prezentoval. Vážně nebylo bráno kupříkladu ani jeho ujišťování na mezinárodním fóru, že československý uran je využíván čistě pro mírové či zdravotní účely. Naopak, západní mocnosti byly dobře informovány o tom, že strategicky navýsost významné uranové doly v Jáchymově byly už od května 1945 tajně obsazeny sovětskými jednotkami a v desetidenních intervalech směřovaly na východ desetitunové vagóny naložené uranovou rudou, a to

i po oficiálním stažení veškerých sovětských a amerických vojsk z Československa k začátku prosince 1945.⁴

Odmítnutí Marshallova plánu byl jasný signál

Československá reakce na Marshallovu nabídku hospodářské pomoci Evropě z června 1947 představovala ovšem pro Západ nejvýraznější signál, kam země skutečně patří. Vláda se nejprve 4. července jednohlasně rozhodla vyslat na následnou pařížskou konferenci o distribuci této pomoci svou delegaci. Ovšem po cestě komunistického premiéra Klementa Gottwalda a ministrů J. Masaryka a Prokopa Drtiny do Moskvy stejně jednohlasně své stanovisko změnila a účast na konferenci odmítla. Stalin s Molotovem prezentovali při jednání v noci z 9. na 10. července celou záležitost jako „otázku přátelství“ (*vopros družby*) – s tím, že československá účast by podpořila údajnou západní snahu izolovat Sovětský svaz a pro sovětskou vládu i „lid“ byla nepřijatelná. Nato se Masaryk i Drtina jali ubezpečovat sovětského vůdce, že československá vláda rozhodně neučiní nic proti zájmu SSSR. Stalin trval na změně vládního stanoviska ještě téhož dne – 10. července. Vláda se ovšem na své mimořádné schůzi vůbec nezabývala otázkou, zda se nátlaku podvolit, nebo ne. Dlouhé jednání se soustředilo na problém, jak naformulovat vládní prohlášení, jež mělo československé veřejnosti a světu oznámit změnu stanoviska.⁵ Právý důvod obratu – zásah Kremlu – byl přítom veřejnosti i Západu tak jako tak zřejmý. V půli listopadu pak Masaryk ve Spojených státech vysvětloval v rozhovoru s Marshallem změnu československého stanoviska tím, že ČSR nemohla vždy zastávat takové stanovisko, jaké chtěla...⁶

2) Byrnes, J.: *Speaking Frankly*. New York, Harper & Bros. 1947, s. 143–4; Gormly, J. L.: *From Potsdam to the Cold War. Big Three Diplomacy 1945–1947*. Wilmington (Del.), SR Books 1990, s. 184; Michálek, S.: *Nádeje a vytriezvenia (Československo-americké hospodářské vztahy v letech 1945–1951)*. Bratislava, Veda 1995, s. 56–72.

3) Bohlen, Ch. E.: *Witness to History 1929–1969*. New York, Norton & Company 1973, s. 214; W. Averell Harriman and Eli Abel: *Special Envoy to Churchill and Stalin 1941–1946*. London, 1976, p. 454. Příslušná korespondence mezi Masarykem na jedné straně a Molotovem a Pavlovem na straně druhé je uložena v Archivu vněšněj politiky, Moskva [dále AVP], fond Sekretariát Molotova, opis 7, papka 51, dělo 820.

4) TNA, CAB 126/74, Taylor pro Foreign Office, 17. 9. 1945; Bamborough Nicholsovi, 4. 1. 1946; Shuckburg Butlerovi, 6. 2. a 16. 2. 1946; Military Attaché pro Foreign Office, 16. 5. 1946. Kosatík, P. – Kolář, M.: *Jan Masaryk. Pravdivý příběh*. Praha, Mladá fronta 2000, s. 238–239.

5) Kaplan, K. – Špiritová, A. (eds.): *ČSR a SSSR 1945–1948. Dokumenty mezivládních jednání*. Brno, Doplněk 1997, dok. č. 158, s. 360–362, dok. č. 160, s. 363–369, dok. č. 161, s. 369–388; Volokitina, T. V., et al. (eds.): *Sovětskij faktor v vostočnoj Evropě 1944–1953*, tom 1. – 1944–1948: Moskva Rosspen 1999, dok. č. 166, s. 462–466.

6) Michálek, S.: Odmítnutí Marshallova plánu. Československá politika mezi Východem a Západem: *Dějiny a současnost* 29 (2007), č. 7, s. 33–36, zde s. 36.

Přirozeně se nabízí otázka, zda právě v červenci 1947 nepromarnili demokraté největší šanci zvrátit dosavadní trend postupného přechodu do sovětského područí – mnohem nadějnější než v únoru 1948. Ve vládě měli proti komunistům a jejich spojencům většinu nejméně 14:12 (sociální demokrat Václav Majer se jako jediný člen vlády vyslovil – telegraficky z Paříže – proti tomu, aby bylo pozvání odmítnuto), navíc se pro přijetí Marshallova plánu mohl a měl vyjádřit prezident Beneš, jehož autorita převyšovala renomé kteréhokoli z ostatních politiků. Komunisté samozřejmě mohli reagovat pokusem o převrat. Ten ovšem nemusel uspět.

Jak už koncem 90. let upozornil Oldřich Tůma, střetnutí ohledně přijetí Marshallova plánu by jednak mělo svou mezinárodní dimenzi – a naděje na podporu proti sovětskému nátlaku by byla jistě větší než v únoru 1948, kdy již bylo Československo od Západu prakticky izolováno – a jednak by bylo československou veřejností vnímáno jako střetnutí o suverenitu státu a také o budoucí životní úroveň. Proruské sympatie byly více než kompenzovány obdivem k hospodářské síle USA, americké kultuře i životnímu stylu. Komunisté navíc ještě nebyli na rozhodující střetnutí připraveni, naopak demokraté dosud nebyli demoralizováni pozdější sérií ústupů a porážek, a ani veřejnost nebyla tak zastrašená.⁷

Poslušné ustoupení nátlaku

Postavit se na odpor však nikoho z československých představitelů (s výjimkou Majera) nejspíš ani nenapadlo. Klíčovou úlohu sehrával strach z budoucího silného Německa, jehož dokázala Moskva po řadu let mistrně využívat. Podle Drtinova svědectví oné osudné moskevské noci Stalin demonstroval československým představitelům na mapě Evropy, v jak nebezpečné strategické situaci se Československo nachází vůči Německu, které bude dříve či později jistě znovu pomýšlet na revanš. S tužkou v ruce naznačil obchvatný manévr, který Rudá armáda v takovém pří-

padě na obranu Československa provede.⁸ Sám Drtina ještě na vrcholu únorové politické krize – na posledním svobodném jednání ústředního výboru národně socialistické strany dne 24. února 1948 – opakoval, že „nejdůležitější záruka bezpečnosti a nejpevnější jistota spočívá v úzké spolupráci se SSSR“.⁹ A prezident Beneš věnoval svůj projev při oslavách 600. výročí založení Karlovy univerzity 7. dubna 1948 – vedle pohřbu Jana Masaryka jediné chvíli, kdy ze svého pounorového vnitřního exilu v Sezimově Ústí zavítal do Prahy – boji „o uhájení národních práv proti německému přívalu“ na příkladu nejstaršího českého vysokého učení.

V červenci 1947 to také nebylo poprvé, co českoslovenští představitelé poslušně ustoupili sovětskému nátlaku. Trend vždy bezvýhradně ustoupit sovětským přáním měl své kořeny v době válečné, resp. už pomnichovské, a osvobození většiny území ČSR Rudou armádou to jen posílilo. Určující úlohu sehrávalo přitom mnichovské trauma, jež prezident Beneš sdílel s řadou svých spolupracovníků.¹⁰ Obtíže, které musel Edvard Beneš překonávat v počátečním stádiu své odbojové akce, jej jen utvrzovaly v jeho přesvědčení o nutnosti změny zahraničněpolitické orientace. Na podzim 1939 – kdy sice SSSR stále intenzivněji spolupracoval s nacistickým Německem, ale zároveň se jen prohlubovala Benešova deziluze z politiky západních velmocí, od nichž se nemohl domoci uznání své exilové vlády – měl dva důležité rozhovory se sovětským velvyslancem v Londýně Ivanem Majským, jeden 22. září a druhý, po návratu z neúspěšné návštěvy Paříže, 21. listopadu.

Majského a Benešův záznam prvního z nich se výrazně liší. Obsah druhého známe ze zápisu v titulářově úředním deníku, zatímco český záznam s největší pravděpodobností neexistuje. Je jisté, že v září spolu hovořili o budoucím statutu Podkarpatské Rusi, ale není jasné, zda Beneš označil její poválečné přiřazení k Sovětskému svazu za nutnost, nebo pouhou možnost. Po mnichovské zkušenosti si také Beneš nepochybně přál, aby Českoslo-

7) Tůma, O.: Die Grenzen der tschechoslowakischen Außenpolitik nach dem Zweiten Weltkrieg am Beispiel des Marshallplans / Meze československé zahraniční politiky po druhé světové válce na příkladu Marshallova plánu, In: *An der Bruchlinie. Österreich und die Tschechoslowakei nach 1945, Innsbruck/Na rozhraní světů. Rakousko a Československo po 1945*, Wien, Studienverlag 1998, s. 17–26/389–398.

8) Drtina, P.: *Československo můj osud: kniha života českého demokrata 20. století*, sv. II, kniha 2: Praha, Melantrich 1992, s. 335.

9) Kaplan, K.: *Nekrvavá revoluce*: Praha, Mladá fronta 1993, s. 68.

10) Viz blíže Smetana, V.: *Ozvěny Mnichova v zahraničněpolitických jednáních za 2. světové války*. In: *Mnichov – cesta k destrukci demokracie v Evropě*: Praha, Karolinum 2004, s. 145–163.

vensko mělo po válce společnou hranici se SSSR, ale je otázkou, zda skutečně prohlásil, že „nemá námitky proti tomu, aby byl v Československu zaveden sovětský systém,“ když zdůrazňoval nutnost především osvobodit zemi od německého jha, a zda skutečně připouštěl „federativní pouto mezi svou zemí a Sovětským svazem“.¹¹

V březnu 1945, při Benešově třetí a poslední návštěvě Moskvy, každopádně využil Vjačeslav Molotov Majského záznamů, když sovětská strana naléhala na co nejrychlejší odstoupení Podkarpatské Rusi. Přitom lidový komisař zahraničních věcí utrousil, že otázka sovětizace není na pořadu dne. Beneš jen chabě namítal, že si už nepamatuje, co přesně před více než pěti lety Majskému řekl.¹² Ať už bylo přesné znění slov, která tehdy Beneš vyřkl před sovětským velvyslancem, jakékoli, je zřejmé, že dalekosáhlými nabídkami, jež nebyly v danou chvíli absolutně ničím kompenzovány, vážně podkopával nejen základy vlastní zahraniční politiky v letech války, ale i poválečné mezinárodní postavení Československa.

Orientace na Západ i na Východ v Benešově podání

Obdobně se Beneš zachoval v případě jednání o poválečné konfederaci s Polskem, jež nejdále dospěla v lednu 1942 deklarací o shodě dvou vlád v základních otázkách konfederace. Ze zdržlivých vyjádření sovětských diplomatů na téma konfederace a stále ostřejších útoků na polskou exilovou vládu v první polovině roku 1942 Beneš vytušil, že dříve či později bude postaven před dilema, zda dále jít se vždy trochu „feudálními“ Poláky, anebo nepochybně „progresivními“ (přinejmenším v sociální oblasti) Sověty. V souladu se svým světovým názorem i zahraničněpolitickými prioritami se pochopitelně rozhodl pro druhé. Ovšem iniciativ-

ně o tom sovětskou stranu ubezpečil už při Molotovově návštěvě Londýna v červnu 1942, a dobrovolně se tak vzdal bytí jen možnosti využít vlastního odstoupení od konfедераčního projektu coby ústupku, který by zužitkoval při dalších jednáních s Moskvou.

Jak čteme v sovětském záznamu jednání, Beneš „opakoval, že nepřistoupí na takovou polsko-československou konfederaci, která bude nepřátelská zájmům SSSR, a že pokud bude nucen vybírat mezi Polskem a SSSR, potom si nepochybně vybere SSSR“.¹³ O pět týdnů později skutečně přišlo první „sovětské veto“, jak bývá sovětský nesouhlas tlumočený vyslancem u exilových vlád v Londýně Alexandrem J. Bogomolovem nazýván. Když na podzim sovětská strana nesouhlasila ani s návrhem pouhé protiněmecky zaměřené československo-polské aliance, zaměřila se československá diplomacie na uzavření dvoustranné smlouvy se Sovětským svazem, byť s možností pozdějšího přistoupení Polska.

Edvard Beneš před svými spolupracovníky deklaroval, že jeho zahraničněpolitickou linií je orientace z padesáti procent na Západ a z padesáti na Východ.¹⁴ Ovšem složitá jednání, jež musel prakticky o každý ze svých základních cílů vést s úředníky britského Foreign Office – ve srovnání s lehkostí, s jakou získával od léta 1941 souhlas Moskvy se základními kameny programu „odčinění Mnichova“ – přivedly nakonec prezidenta k rozhodnutím, jež ve svém důsledku znamenala ještě dlouho před koncem války v podstatě jednoznačnou orientaci na SSSR. Prezident přitom věřil v platnost teorie konvergence, postupného sblížení politické a hospodářské demokracie, tj. demokratického a komunistického systému, jemuž SSSR neměl klást odpor – už proto, aby po válce neupadl do izolace, a nepřipravil se tak o potřebnou hospodářskou pomoc.¹⁵

11) *Dokumenty vnějškové politiky*, Moskva, Meždunarodnye otnošenija 1992, tom XXII (1939) – kniha 2, dok. č. 625, 802, s. 121–122, 326–237; Němeček, J. – Nováčková, H. – Štoviček, I. – Tejchman, M. (eds.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945, Dokumenty*, Díl I: Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1998, č. 26, s. 86–87.

12) Němeček – Nováčková – Štoviček – Tejchman (eds.): *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945, Dokumenty*, Díl II, Praha, Státní ústřední archiv v Praze 1999, č. 253, s. 520–523; Marjina, V. V.: Nejen o Podkarpatské Rusi. Jednání Beneš-Molotov v Moskvě v březnu 1945: *Dějiny a současnost* 1996, č. 4, s. 48–51.

13) Ržeševskij, O. A.: *Dokumenty, komentarii 1941–1942*: Moskva, Nauka 1997, dok. č. 118, s. 260, 9. 6. 1942. Benešův záznam z jednání, pořízený s nejméně dvoudenním zpožděním, a tudíž jen málo spolehlivý, tuto zmínku neobsahuje. Srv. *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, I, dok. č. 171, s. 348–351.

14) Otáhalová, L. – Červinková, M. (eds.): *Dokumenty z historie československé politiky 1939–1943*, díl I: Praha, Academia 1966 [dále *DHČSP*], dok. č. 298, s. 362.

15) Viz Brandes, D.: *Exil v Londýně 1939–1943. Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem*: Praha, Karolinum 2003, s. 130.

Snad nejoddaněji plnil a prosazoval sovětská přání staronový vyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger. O jeho protokolární návštěvě dne 19. srpna 1941 si Molotovův náměstek Vyšinskij zapsal: „...prosí, abychom ho považovali za svého člověka, který před námi nemá žádná tajemství. Ve své práci se bude snažit, aby nám byl nápomocen...“¹⁶ Fierlinger dokázal vyvést z míry i sovětské diplomaty, když kupříkladu v lednu 1942 v rozhovoru s vedoucím evropského odboru lidového komisariátu zahraničních věcí Nikolajem V. Novikovem zpochybňoval legitimitu československé vlády, referuje o ní opakovaně jako o vládě „takzvané“. Beneš si uvědomoval, že Fierlingera mají sovětské představitelé „otočeného kolem prstu“. Prezident však nikdy neměl odvahu jej z klíčového moskevského postu odvolat – ani v létě 1944, kdy k tomu byl vyzván československou vládou.¹⁸ Dobře si byl vědom, jak vysoko si Fierlingera v Moskvě cení. Na klíčovém postu tak setrval člověk, u něhož často nebylo jasné, zda je ve skutečnosti československým, anebo sovětským velvyslancem v Moskvě...

Přílišná horlivost

Prezident Beneš sám ovšem nezřídka nezůstával pozadu za svým moskevským velvyslancem. Při své návštěvě Moskvy v prosinci 1943, během níž byla podepsána československo-sovětská smlouva o přátelství, vzájemné pomoci a poválečné spolupráci, se Beneš s maximálním despektem vyjádřil o polské a jugoslávské exilové vládě, přičemž v případě té prvé Stalinovi s Molotovem dokonce předestřel alternativu v podobě vytvoření nové vlády na polském území (tuto vizi sovětské vlády naplnili v červenci 1944 vytvořením Polského výboru národního osvobození, tzv. „lublinského výboru“, který se záhy přerodil v prozatímní vládu). Dále Beneš požadoval poválečnou okupaci Maďarska Rudou armádou a při jednání s překvapeným Molotovem si dokonce

objednal sovětský nátlak na poválečnou československou vládu, aby přísně potrestala všechny „ty na Slovensku“, kteří se provinili „spoluprací s Němci na frontě a děláním koncesí“.

A tak na jedné straně Edvard Beneš do československo-sovětské smlouvy prosadil začlenění článku 4 o nezasahování do vnitřních záležitostí druhé smluvní strany (a opakovaně na něj poukazyval při obhajobě své politiky před hlasy skeptiků), na straně druhé však vzápětí požádal sovětskou vládu o první porušení této klauzule. Dále československá delegace předložila program těsné vojenské spolupráce ve vojenské oblasti, přizpůsobení československých plánů sovětským, normalizování zbraní a munice, jakož i spolupráce v letectvu včetně stavby a přípravy letišť. V jednom z rozhovorů s Molotovem se prezident také vyslovil pro „koordinaci“ zahraniční politiky obou zemí; přitom vzhledem k velikosti obou zemí byly úlohy koordinátora a koordinovaného předem dány. Pouze v hospodářské oblasti měla být dosažena Benešem původně deklarovaná rovnováha v podobě padesátiprocentní orientace na Východ i Západ.¹⁹

V červenci 1944 se Edvard Beneš zase rozpovídal před sovětským velvyslancem u exilových vlád Viktorem Z. Lebeděvem a průběh rozhovoru pak převyprávěl Hubertu Ripkovi, státnímu ministrovi v ministerstvu zahraničních věcí, včetně následující sentence: „Říkal Lebeděvovi, že Sověty budou muset přece jen dnes myslet již na příští válku, jako on (prezident) na ni myslí. Prezident se domnívá, že příští válka bude obrácena proti Sovětům a že Západ užije Německa proti nim. My v každém případě půjdeme se Sověty. Ripka sám se „úžasně divil“ prezidentovým slovům: „Kdyby se to Angličané nebo Američané dověděli, měli bychom z toho hroznou patálii.“ Benešovy výroky si vysvětloval tím, že „se prezident nechal unést, jak to někdy u něho bývá, průběhem diskuse, za níž se mu vynořují rychle nové a nové důvody“.²⁰

16) Marjina, V. V.: *Beneš, E.: Vtoroj vizit v Moskvu* (děkabr 1943 g.). In: *Vtoraja mirovaja vojna. Aktualnyje problemy. K 50-letiju Pobědy*: Moskva, Nauka 1995, s. 151–165, zde s. 164.

17) Prečan, V.: Dokumenty sovětské éry v ruských archivech – nový pramen k československým dějinám 1941–1945: *Soudobé dějiny* 2 (1995), č. 4, s. 609–628, zde s. 619.

18) *DHCSP*, dok. č. 324, s. 393–396; Němeček, J.: Edvard Beneš a Sovětský svaz 1939–1945: *Slovanský přehled* 87 (2001), č. 3, s. 313–343, zde s. 332–333.

19) *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, II, dok. č. 58–70, s. 121–189; AVP, fond 06, opis 5, papka 33, dělo 401.

20) *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, II, dok. č. 98, s. 265–267. Není bez zajímavosti, že stejně jako v případě jeho rozhovoru s Majským 22. 11. 1939 nebyl ani v případě tohoto rozhovoru s Lebeděvem Benešův vlastní záznam nalezen.

Prezident se ovšem v přítomnosti sovětských představitelů nechával unášet často. V březnu 1945 se před Molotovem vyjádřil obdobně: Dal najevo uspokojení nad tím, že „SSSR bude na druhé straně Karpat a stane se sousedem Maďarska. Za deset až patnáct let může Západ stát proti SSSR a je třeba se na to připravit.“ Dotazován Molotovem, zda „jsou nálady ve prospěch uchování dlouhodobého míru a spolupráce se SSSR v Anglii míněny vážně“, Beneš odpověděl, že Churchill „za tím stojí bezpodmínečně, ale že je těžké říci, co bude po Churchillovi“.²¹

Podobnými výroky Beneš jen posiloval paranoidní Stalinův pocit ohrožení ze strany Západu a současně podemlával samotné základy vlastních politických koncepcí – v tomto případě poválečnou spolupráci velmocí coby nezbytnou podmínku existence skutečně nezávislého, demokratického Československa.

Loajalita k východnímu spojenci

Rozdíl v Benešově přístupu vůči představitelům Sovětského svazu, na který hodlal do budoucna spoléhat v otázkách bezpečnosti i zahraniční politiky ČSR, a Velké Británie, na jejíž půdě fakticky po pět let existovalo svobodné Československo, lze shrnout následovně: Zatímco těm prvním opakovaně zdůrazňoval, že v každém případě půjde s nimi a bude s nimi koordinovat svou zahraniční politiku, druhé jen ubezpečoval, že je vždy o všech svých krocích na mezinárodním poli informuje. Ani to nebyla pravda: Beneš se pochopitelně nikdy nesvěřil britským politikům či diplomatům s tím, jak pln obav varuje jejich sovětské kolegy před potenciálním nebezpečím útoku Západu s německou pomocí na SSSR, ani že v případě konfliktu mezi Západem a Východem půjde Československo v jednom šiku se svým východním spojencem.

Teprve v červenci 1946 britská diplomacie zaznamenala Benešův projev v Kroměříži, v němž redefinoval československou pozici jako nikoli mezi Východem a Západem, nýbrž mezi Sovětským svazem a Německem. Deklaroval při tom, že v případě konfliktu půjde pak Československo se svým spojencem.²² Toto prohlášení

bylo také jedním z důvodů, proč se Foreign Office rozhodl odmítnout případnou iniciativu k zahájení jednání o uzavření československo-britské spojenecké smlouvy, s kteroužto ideou přišli mladí lidovečtí politikové v čele s Pavlem Tigridem.²³ A stoprocentní československá loajalita vůči východnímu spojenci byla také hlavním důvodem, proč se britská diplomacie rozhodla rozmlouvat francouzské vládě uzavření spojenecké smlouvy s Československem. Whitehall v ní spatřoval především past nachystanou na Francii, aby se začlenila do východního aliančního systému a se svou silnou komunistickou stranou pak snáz kráčela vstříc „světovým zítřkům“. Ostatně, právě s tímto záměrem českoslovenští komunisté návrh podpořili.²⁴

Německo bylo v letech války i krátce po ní přirozeně vnímáno jako ústřední, klíčová hrozba pro ČSR. Ze zkušenosti Mnichova pak Edvard Beneš a ti, kteří obsadili vládní posty ve třetí československé republice, vyvodili závěr, že jedinou záštitu skýtá do budoucna Sovětský svaz. Německo bylo považováno za jediný zdroj ohrožení i tehdy, pokud by na jeho straně stál demokratický Západ. Československo bylo v takovém případě odhodláno stát v boji proti němu na straně komunistické východní mocnosti.

Alternativa existovala

Benešova pozice ve vztahu k SSSR bývá zpravidla vnímána poněkud fatalisticky: Buď mohl postupovat stejně nekompromisně jako polští představitelé a pak by se téměř jistě nebyl vrátil do vlasti jako prezident, zatímco Moskva by byla i v Československu dosadila jí sestavenou vládu. Anebo mu nezbývalo než postupovat právě tak, jak činil, přičemž odměnou jemu a celému Česko-

23) TNA, FO 371/56060, N 9319/3401/12, Sargentův záznam, 5. 8. 1946, Hankey britskému velvyslanectví v Praze, 20. 8. 1946. Tigridův článek „Věčná otázka našich dějin“ (Lidová demokracie 14. 7. 1946) je otištěn v: Drápala, M.: *Na ztracené vartě Západu*: Praha, Prostor 2000, s. 216–220. S konkrétní politickou iniciativou k uzavření smlouvy s Velkou Británií však lidovci přišli až o rok později.

24) Kamiński, M. K.: Velká Británie a československé pokusy o 'most mezi Východem a Západem' 1945–1948: *Svědectví* 1987, č. 82, s. 445–463; Young, J. W.: *France, the Cold War and the Western Alliance. 1944–1949 – French Foreign Policy and Post War Europe*: Leicester-London, Leicester University Press 1990, s. 124, 148–149.

21) MARJINA (1995), s. 50.

22) TNA, FO 371/56004, N 9442/94/12, Nichols Bevinovi, 20. 7. 1946.

slovenska prý byla alespoň skutečnost, že země byla na tři roky ušetřena neředěného stalinismu.²⁵ Připusťme ovšem, že existovala ještě třetí cesta – kdesi uprostřed: Prezident mohl zariskovat a nehrát úlohu toho, jenž se se Sověty nakonec *vždy* domluví – tím, že jim pokaždé ustoupí. Nemusel sovětské představitele opakovaně ubezpečovat o své bezmezné loajalitě, o odhodlání jednat vždy v souladu se sovětskými přáními a podřídit československou zahraniční politiku sovětské. A zcela určitě nemusel posilovat Stalinovu podezřívavost výroky o budoucím útoku Západu na SSSR, ani se snažit plnit sovětská přání ještě dříve, než byla vyslovena.

Právě Benešova politika bezvýhradného přátelství a spojenectví Stalinovi a jeho propagandistické mašinérii usnadňovala pozici při poukazování na proradnost, reakčnost a údajnou nereprezentativnost polské a postupně také jugoslávské vlády: vždyť s československými představiteli se sovětská strana nakonec vždy dohodne; je tedy zřejmé, že v případě konfliktů s Poláky, Jihoslovany atd. netkví problém v sovětské neústupnosti... Západ – zejména americká diplomacie – tuto československou roli nakonec přijal. Československo se proměnilo v lakmusový papírek, barometr či „*test case*“ upřímnosti sovětských záměrů.²⁶

Případný konflikt, v nějž sebevědomější politika vůči SSSR mohla (ale také nemusela) vyústit, a jeho možné důsledky by v globálním měřítku alespoň odhalily sovětskou neochotu spolupracovat v zemích střední a východní Evropy s *kýmkoli*, koho Moskva sama nedosadila. Srovnání s osudem polské exilové vlády navíc není na místě: na horizontu československo-sovětských vztahů se ani nerýsoval konflikt podobný těm, jež určovaly sovětské vztahy s Polskem – ani územní spor o mnoho desítek tisíc kilometrů čtverečních, ani odhalení nějakého masakru tisíců československých občanů jako v případě katyňského nálezu masových hrobů polských důstojníků postřílených jednotkami NKVD. Smutný osud polské vlády z let 1943–45 proto nemůže sloužit

jako doklad, že Beneš neměl v zahraniční politice možnost volby. Naopak, polský vývoj československé exilové vládě reálně nehrozil ani v případě sebevědomější politiky vůči Moskvě.

Československo však nakonec svou pozitivní úlohu z globálního hlediska přece jen sehrálo, když komunistický převrat v zemi nejvěrnějšího spojence SSSR, navíc umocněný tragickou smrtí Jana Masaryka dva týdny nato, vyvolal na Západě silnou válečnou psychózu. Pod dojmem dramatických událostí v Československu, jež se zdály být předzvěstí další komunistické expanze, opustily vlády v Londýně i Paříži své původní představy o vytvoření sítě bilaterálních smluv mezi západoevropskými zeměmi a urychleně přijaly za svou ideu multilaterální smlouvy o kolektivní bezpečnosti.²⁷ Bruselský pakt byl podepsán 17. března a už krátce před tím zahájil britský ministr zahraničí Ernest Bevin sondáže směřující k zapojení USA a Kanady do evropského bezpečnostního systému.

Trvalo sice ještě rok, než byla podepsána Washingtonská smlouva, ježto Trumanova administrativa musela překonat řadu vnitřních překážek. O to větší pozornost však věnovala nadcházejícím italským volbám a československý převrat jí poskytl cenný argument v propagandistické kampani, již odstartovala s cílem zamezit komunistickému ovládnutí strategicky významné středomořské země.²⁸ Tragédie Československa spočívá v tom, že podobně jako v letech 1938–39 sice sehrál jeho osud úlohu katalyzátoru v procesu změny politiky a strategie západních mocností, malá středoevropská země však nepředstavovala objekt jejich prvořadého zájmu. „Českoslovenští demokraté“ ovšem svým vystupováním na mezinárodní scéně v závěru války a v krátkém poválečném období jen stěží signalizovali, že má vůbec smysl, aby se Západ za československý osud výrazněji zasazoval.

27) Viz blíže Smetana, V.: Old Wine in New Bottles? British Policy towards Czechoslovakia, 1938–39 and 1947–48, In: *Czechoslovakia in a Nationalist and Fascist Europe 1918–1948*, eds. M. Cornwall – R.J.W. Evans, Proceedings of the British Academy No. 140, Oxford – New York, Oxford University Press 2007, s. 143–167.

28) Mastný, V.: Pražský puč v únoru 1948 a počátky Severoatlantického paktu: *Soudobé dějiny* 5 (1998), s. 247–256; Miller, J. E.: Taking off the Gloves. The United States and the Italian Elections of 1948: *Diplomatic History* 1983, č. 7, s. 35–55.

25) Viz např. Bruegel, J. W.: Na okraj Mastného knihy o vzniku studené války: *Svědectví* 1981, č. 64, s. 840; viz též Úvod k: *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945*, II, s. 13.

26) Archiv Ústavu T. G. Masaryka, fond EB – V, k. 153, Benešův záznam o rozhovoru s Harrimanem, 27. 5. 1944; Mareš, P.: Čekání na Godota. Americká politika a volby v Československu v květnu 1946: *Soudobé dějiny* 4 (1997), č. 1, s. 7–25, zde s. 7–8.

Finská cesta

Potenciálně dosažitelnou alternativou byla přitom finská cesta. Země tisíce jezer sice neležela na hlavním strategickém směru do Německa, zato však byla až do první světové války součástí carské říše, se SSSR měla třináct set kilometrů dlouhou hranici, nyní byla poražená a v první etapě spravovaná spojeneckou kontrolní komisí v čele s panovačným Andrejem A. Ždanovem. Přesto dokázali finští politikové úspěšně hrát úlohu „loajálního poraženého“, plnit své reparační závazky a současně nepřipustit výraznější zásahy do vnitřního uspořádání. Prezident Juho Kusti Paasikivi – ač nestižen mrtvicí jako Beneš v březnu 1945 – odmítl v únoru 1948 Stalinovo pozvání do Moskvy s odkazem na vysoký věk (jenž mu ovšem nebránil setrvat v úřadu dalších osm let).

Spojenecká smlouva z 6. dubna 1948 byla pak ve finském případě vrcholem, nikoli úvodním signálem loajality malé země vůči sousední velmoci. Finsko mělo podle ní „věrně dostát svým závazkům nezávislého státu“, „bránit svou integritu všemi silami, které má k dispozici“, ale „s pomocí nebo společně se SSSR“ pouze v případě, „bude-li to nevyhnutelné“. Když se finští komunisté o dva týdny později radikalizovali, nařídil náčelník generálního štábu Aarne Sihvo po dohodě s Paasikivim zvýšenou bojovou pohotovost, nechal odzbrojit komunistickou mobilní policii, posílil vojenskou přítomnost v Helsinkách a poskytl zvláštní ochranu prezidentskému paláci. K převratu nedošlo a Stalin si ho raději ani nepřál.²⁹

Sovětský vůdce se většinou zastavil tam, kde ucítil rezolutní odpor. V tom případě byl ochoten spokojit se s kompromisem zajišťujícím strategické priority. Smlouva s Finskem byla pro něj uspokojivým výsledkem – zvláště při vzpomínce na 140 tisíc padlých sovětských vojáků v „zimní válce“ 1939–40. Podobně se v kritických chvílích roku 1948 zastavil v případě Jugoslávie a konečniců i Berlína. Naopak Československo, jsouc v podobném strategickém postavení jako Rakousko, a od prosince 1945 dokonce ušetřené – na rozdíl od všech okolních států – trvalé přítomnosti

sovětských jednotek na svém území, se z vlastní vůle natolik integrovalo do vznikajícího sovětského bloku, že si možnost nezávislejšího postavení prakticky samo uzavřelo. Průběh a výsledek debaty o Marshallovu plánu to jen potvrdil.

---

29) Durman, K.: *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*, díl I., *Světová válka a nukleární mír 1938–1964*, s. 237–244.

C.

Přílohy

Ohrožení svobody je katastrofou pro svět*

Harry Truman

prezident Spojených států amerických

Ve vážné situaci, v níž se dnes svět nachází, považuji za nutné vystoupit na společném zasedání Kongresu. Současná mezinárodní situace se dotýká naší zahraniční politiky a národní bezpečnosti. K úvaze a rozhodnutí vám chci nyní předložit otázku Řecka a Turecka.

Pomozme Řecku

Řecká vláda se obrátila na Spojené státy s naléhavou žádostí o finanční a hospodářskou pomoc. První zprávy americké hospodářské komise, která nyní v Řecku působí, a zprávy našeho velvyslance potvrzují tvrzení řecké vlády, že naše pomoc je nutná, má-li Řecko i nadále zůstat svobodnou zemí.

Nevěřím, že by americký lid a Kongres toto volání o pomoc nevyšlyšeli. Řecko je chudá země. Nedostatek potřebných přírodních zdrojů odedávna nutil řecký lid tvrdě pracovat, aby se uživil. Od roku 1940 tento pracovitý a mírumilovný národ zažil nepřátelskou invazi, čtyři těžké roky okupace a období ostrých mezinárodních sporů.

Osvobozené síly při vstupu do země zjistily, že ustupující Němci zničili prakticky veškeré spoje, železniční tratě, silnice, přístaviště a obchodní loďstvo. Bylo vypáleno více než tisíc vesnic. 85 procent dětí bylo postiženo tuberkulózou. Země se potýkala s nedostatkem dobytka, drůbeže a tažných zvířat. Prakticky veškeré úspory zničila inflace.

---

* Žádost o schválení podpory Řecku a Turecku, Kongres USA, 12. března 1947. Titulek a mezititulky redakční.

V této situaci radikální menšina zneužila bídy a utrpení a rozvrátila politickou situaci natolik, že to až dosud znemožňuje hospodářské zotavení. Řecko nyní nemá prostředky na dovoz zboží, jež potřebuje. Za těchto okolností řecký lid nemůže pokročit při řešení problémů spojených s hospodářskou obnovou.

Řecko zoufale potřebuje finanční a hospodářskou podporu, která mu umožní znovu nakoupit potraviny, oblečení, paliva a osivo. To vše je nezbytné pro holé přežití obyvatel a lze to získat pouze ze zahraničí. Řecko musí dostat podporu, aby mohlo dovézt zboží, které nutně potřebuje pro znovuobnovení vnitřního řádu, pořádku a bezpečnosti, jež jsou podmínkou pro hospodářské a politické zotavení.

Řecká vláda taktéž požádala o vyslání zkušených amerických administrátorů, ekonomů a techniků, aby zajistili, že poskytnutá pomoc bude efektivně využita při vytváření stabilní a soběstačné ekonomiky a při zdokonalení veřejné správy.

Samotná existence řeckého státu je dnes ohrožena teroristickými aktivitami několika tisíc ozbrojených mužů v čele s komunisty, kteří vzdorují vládní autoritě v řadě oblastí, zejména podél severní hranice. Komise ustavená Bezpečnostní radou Spojených států nyní zkoumá rozjitřenou situaci na severu Řecka a údajné narušení hranic mezi Řeckem na jedné a Albánií, Bulharskem a Jugoslávií na druhé straně.

V současnosti není řecká vláda schopna se se situací vypořádat sama. Její armáda je málo početná a nedostatečně vybavená. Potřebuje dodávky potravin, výstroje a výzbroje, má-li vláda znovu získat kontrolu nad celým řeckým územím.

Řecko musí obdržet zahraniční pomoc, má-li se stát skutečnou nezávislou demokracií. A tuto pomoc musí poskytnout Spojené státy. Již jsme Řecku určitou podporu poskytli, ale ne dostatečnou. Neexistuje žádná jiná země, na niž by se demokratické Řecko mohlo obrátit. A žádná jiná země není ochotna ani schopna demokratické řecké vládě potřebnou pomoc poskytnout.

Britská vláda Řecko podporovala, ale po 31. březnu již nemůže žádnou finanční ani hospodářskou pomoc poskytnout. Velká Británie shledala nezbytným omezit či ukončit své závazky v různých částech světa, včetně Řecka. Zvažovali jsme, jak by se v této krizi

mohla angažovat OSN. Ovšem situace je velice naléhavá, vyžaduje bezodkladné jednání a Spojené národy a jejich organizace nejsou s to poskytnout tu pomoc, jaká je zde třeba.

Je nutno zdůraznit, že řecká vláda požádala o naši pomoc za podmínky efektivního využívání prostředků, jež bychom jí poskytli, a při zdokonalení veřejné správy. Je nanejvýš důležité, abychom my sami dohlédli na užití jakýchkoli fondů poskytnutých Řecku, takže každý jednotlivý dolar přispěje k řecké soběstačnosti a pomůže vybudovat hospodářství, v němž může zdárně fungovat řádná demokracie.

Vláda žádné země není dokonalá. Jednou z hlavních předností demokracie je však to, že jsou její nedostatky dobře viditelné, lze na ně demokratickým procesem poukázat a napravit je. Řecká vláda není dokonalá. Nicméně reprezentuje 85 procent členů řeckého parlamentu, jenž vzešel z loňských voleb. Zahraniční pozorovatelé, včetně 692 Američanů, označili tyto volby za spolehlivé vyjádření názoru řecké veřejnosti.

Řecká vláda pracovala v zmatených a bouřlivých poměrech. Udělala chyby. Rozšíření naší podpory neznámá, že Spojené státy schvalují vše, co řecká vláda udělala či udělá. Již v minulosti jsme odsoudili radikální kroky pravice či levice a odsuzujeme je i nyní. Doporučovali jsme smířlivost a doporučujeme ji i nyní.

Pomozme Turecku

Naši pozornost si zaslouží i sousední Turecko. Budoucnost Turecka jako nezávislé a hospodářsky zdravé země není pro svobodmilovné lidi celého světa o nic méně důležitá než budoucnost Řecka. Situace, v níž se nachází Turecko, se od řecké dost liší. Turecko bylo ušetřeno těch katastrof, jež potkaly Řecko, a bylo během války podporováno Spojenými státy a Velkou Británií. Nicméně nyní i Turecko potřebuje naši pomoc.

Po válce žádalo Turecko Velkou Británii a Spojené státy o pomoc, aby zajistilo modernizaci nutnou pro udržení své národní integrity. Suverenita Turecka je nezbytně nutná pro zachování míru na Blízkém východě. Britská vláda nás informovala, že vzhledem ke svým vlastním problémům není nadále schopna poskytovat Turecku finanční a materiální pomoc.

Stejně jako v případě Řecka, má-li Turecko dostat potřebnou podporu, musí ji poskytnout Spojené státy. Jsme jedinou zemí schopnou takovou pomoc poskytnout. Jsem si plně vědom dalekosáhlých souvislostí, pokud Spojené státy Řecko a Turecko podpoří, a chci je nyní zvážit společně s vámi.

Jedním z hlavních cílů zahraniční politiky Spojených států je vytvoření takových podmínek, za jakých můžeme my i ostatní národy upevňovat život bez násilí a nátlaku. Toto byl ústřední bod války s Německem a Japonskem. Naše vítězství bylo vítězstvím nad zeměmi, jež chtěly vnutit svou vůli a způsob života jiným národům.

Spojené státy hrály vedoucí úlohu při ustavení OSN, aby zajistily národům život v míru, bez nátlaku a násilí. Spojené národy mají umožnit trvalou svobodu a nezávislost všech svých členů. Tyto cíle však nemůžeme uskutečnit, nejsme-li ochotni pomoci svobodným národům ubránit jejich nezávislé instituce a jejich národní svébytnost proti agresivním silám, jež jim chtějí vnutit totalitní režim. Není víc než prostým konstatováním, že totalitní režim uvalený na svobodný lid, přímou či nepřímou agresí, podkopává základy mezinárodního míru a tudíž i bezpečnost Spojených států.

Občanům mnoha zemí byl nedávno proti jejich vůli vnucen totalitní režim. Vláda Spojených států často protestovala proti nátlaku a zastrasování při porušování jaltské dohody v Polsku, Rumunsku a Bulharsku. A musím dodat, že k podobnému vývoji došlo i v řadě dalších zemí. V tomto momentu světové historie téměř každý národ musí zvolit mezi dvěma cestami. Tato volba často není volbou svobodnou.

Jedna cesta je založena na vůli většiny a vyznačuje se nezávislými institucemi, zastupitelskou vládou, svobodnými volbami, zárukou osobní svobody, svobodou projevu a náboženství a neexistencí politického útlaku. Druhá cesta spočívá ve vůli menšiny, jež je násilně vnucena většině. Spoléhá na teror a útisk, kontrolu tisku a rozhlasu, nesvobodné volby a potlačování osobní svobody.

Věřím, že politikou Spojených států musí být podpora svobodných národů, jež čelí hrozbě ovládnutí ozbrojenou menšinou nebo vnějším nátlakem. Věřím, že musíme pomoci nezávislým

zemím, aby si mohly samy zvolit svůj osud. Věřím, že naše pomoc má být především materiální a finanční, neboť hospodářská stabilita je nutná pro stabilitu politickou.

Svět je dynamický a současný status quo není provždy. Ale nesmíme dovolit, aby došlo ke změnám statu quo porušováním Charty OSN nátlakem nebo úskoky, jako například politickou infiltrací. Americká pomoc svobodným a nezávislým státům při udržení jejich svébytnosti uvede v platnost principy Charty OSN.

Zastavme zhroucení svobodných institucí

Letným pohledem na mapu zjistíme, že přežití a suverenita řeckého národa je velmi významná v mnohem širších souvislostech. Pokud by Řecko padlo do rukou ozbrojených skupin, ovlivnilo by to bezprostředně a významně i sousední Turecko. Zmatek a rozvrat se mohou rozšířit po celém Blízkém východě.

Navíc, ztratí-li Řecko svou suverenitu, ovlivní to silně ty evropské země, jejichž obyvatelé s velkými těžkostmi bojují za udržení své svobody a nezávislosti v době, kdy odstraňují válečné škody. Bylo by nepopsatelnou tragédií, kdyby tyto země, jež tak dlouho bojovaly proti přesile, měly podlehnout a ztratit vítězství, pro něž tolik obětovali. Zhroucení svobodných institucí a ztráta nezávislosti by byla katastrofální nejen pro ně samotné, ale pro celý svět. Ztráta odvahy a případný pád by rychle postihly sousední národy, bojující za udržení vlastní svobody a nezávislosti.

Pokud v této rozhodující chvíli odmítneme Řecko a Turecko pomoci, ponесou rozsáhlé následky jak západ, tak východ. Musíme jednat okamžitě a rozhodně. Proto žádám Kongres, aby schválil podporu Řecku a Turecku ve výši 400 milionů dolarů ke 30. červnu 1948. V případě Řecka jsem již vzal v úvahu prostředky zahrnuté v 350 milionech dolarů, o něž jsem nedávno žádal Kongres na prevenci hladomoru a bídy ve válkou zničených zemích.

Dále žádám Kongres, aby schválil vyslání amerických civilních a armádních pracovníků do Řecka a Turecka, aby byli dle jejich požadavku nápomocni při poválečné obnově a aby dohlíželi na využití poskytnutých prostředků. To zahrnuje i školení a výcvik zvolených řeckých a tureckých pracovníků.

Konečně žádám Kongres o udělení pravomoci poskytnuté prostředky co nejrychleji a nejefektivněji využít na nákup potřebného zboží, zásob a zařízení. Pokud by pro zde uvedené účely byly třeba další finanční prostředky či pravomoci, nebudu váhat předstoupit před Kongres znovu. V této věci musí exekutiva a legislativa spolupracovat.

Vydáváme se na dlouhou a těžkou cestu. Nebyl bych to prosazoval, nebýt toho, že alternativa je mnohem nebezpečnější. Spojené státy vynaložily 341 miliard dolarů na vítězství ve druhé světové válce. Byla to investice do svobody a světového míru. Prostředky, o něž žádám pro Řecko a Turecko, tvoří o málo více než jednu desetinu procenta této investice. Zdravý rozum nám říká, že musíme na tuto investici dohlížet a ujistit se, že nebyla vynaložena nadarmo.

Sémě totalitních režimů je živeno utrpením a nouzí. Šíří se a sílí na půdě chudoby a sváru. Dosahuje plného růstu, když lidé ztratí naději v lepší život. Tuto naději musíme držet při životě. Nezávislé národy světa u nás hledají podporu při svém boji za svobodu. Pokud v této své vedoucí úloze zaváháme, můžeme ohrozit světový mír – a ohrozíme nepochybně i zájem vlastního národa. V rychlém sledu událostí nám připadla velká odpovědnost. Věřím, že se Kongres této odpovědnosti postaví čelem.

Pramen: Truman, H.: *Recommendation for assistance to Greece and Turkey. Address of the President of the United States delivered before a joint session of the Senate and the House of representatives, recommending assistance to Greece and Turkey: Washington, U. S. Govt. print. off., 1947.*

Evropa se musí hospodářsky postavit na nohy*

George Marshall

státní sekretář Spojených států 1947–48

Nemusím zdůrazňovat, že světová situace je velmi vážná. To musí být zjevné všem inteligentním lidem. Potíž spočívá v tom, že problém je tak enormně složitý, že pouhá masa faktů sdělovaná veřejnosti tiskem a rozhlasem činí pro řadové lidi složitým učinit si jasný obraz situace. Lidé v této zemi jsou navíc vzdáleni od sužovaných oblastí světa a je pro ně komplikované si představit neutěšenou situaci a následné reakce dlouho trpících lidí, a také vliv těchto reakcí na jejich vlády ve spojení s naší snahou o zachování míru ve světě.

Při zvažování požadavků na obnovu Evropy byly posuzovány fyzické ztráty na životech, viditelné destrukce měst, továren, dolů a železnic. V minulých měsících se však ukázalo, že tyto viditelné škody byly možná méně vážné než narušení celých odvětví evropské ekonomiky. V minulých deseti letech panovaly zcela abnormální podmínky. Horečná příprava na válku a ještě horečnější realizace válečného úsilí pohlcovaly všechny aspekty národních ekonomik. Strojní vybavení bylo nenapravitelně poškozeno, nebo je zcela zastaralé. Pod destruktivní nadvládou nacistů byly veškeré podniky orientovány na německou válečnou mašinerii. Letité obchodní vazby, soukromé instituce, banky, pojišťovny a loďářské společnosti zmizely, neboť pozbyly kapitál, byly absorbovány nacionalizací nebo byly prostě zničeny. V mnoha zemích byla vážně otřesena důvěra v místní měnu. V průběhu války se úplně rozložila obchodní struktura Evropy. Obnova se vážně opozdila v důsledku toho, že dva roky po skončení nepřátelství dosud nebylo dohodnuto mírové uspořádání s Německem a Rakouskem.

* Projev státního sekretáře USA osvětlující ekonomické a sociální problémy Evropy a zamýšlející se nad možnostmi pomoci ze strany USA, 5. června 1947, Harvard.

I kdyby však tyto problémy byly vyřešeny, obnova celé evropské hospodářské struktury bude zcela evidentně vyžadovat mnohem více času a mnohem více úsilí, než bylo původně předvídáno.

Nyní jsme ve fázi tohoto problému, která je zajímavá a vážná současně. Zemědělci vždy vyráběli potraviny, aby je mohli směnít s obyvateli měst za jiné náležitosti potřebné k životu životní nezbytnosti. Tato dělba práce je základem moderní civilizace. V současné době však hrozí její zhroucení. Město a městský průmysl nevyrobí dostatek zboží, jež by bylo možné měnit se zemědělci. Je nedostatek zásob surovin a paliv. Mechanizace buď chybí, nebo je opotřebena. Rolník nebo venkovan nenachází zboží, jež by chtěl nakoupit. Prodej produktů jeho farmy za peníze, které nemůže využít, se mu tedy jeví jako nevýnosné transakce. Proto přestal osévat mnoho svých polí, které využívá jen jako pastviny. Mnohem více zrna může využít jako krmiva a má tedy i se svojí rodinou hojnost potravin, zároveň se mu však nedostává oblečení a dalších vymožeností civilizace. Lidé ve městech mají zatím nedostatek potravin a paliv. Vlády jsou v důsledku toho nuceny užívat svých deviz a úvěrů, aby tyto nedostatky odstraňovaly nákupy v zahraničí. Takový proces ovšem vyčerpává fondy, kterých je urgentně třeba na rekonstrukci. Velmi rychle vzniká vážná situace, která pro svět nevěstí nic dobrého. Moderní systém dělby práce, na němž je založena směna produktů, se může zhroutit.

Zůstává skutečností, že požadavky Evropy na zahraniční potraviny a jiné důležité výrobky – zejména z Ameriky – jsou pro nejbližší tři až čtyři roky mnohem větší, než schopnost Evropy platit. Proto Evropa potřebuje podstatnou dodatečnou pomoc, jinak bude muset čelit vážnému zhoršení ekonomické, sociální a politické situace. Léčba spočívá v prolomení začarovaného kruhu a v obnově důvěry samotných Evropanů v hospodářskou budoucnost jejich zemí i Evropy jako celku. Výrobci i rolníci musí být v celé zemi schopni a ochotni své výrobky směňovat za měnu trvalé hodnoty, jež nebude zpochybňována.

Kromě demoralizujícího vlivu na celý svět a možnost vzniku nepokojů, plynoucích ze zoufalství dotčených lidí, musí být všem zjevné i důsledky na ekonomiku Spojených států. Je logické, že by Spojené státy měly učinit vše, co umožní návrat k hospodářskému ozdravení ve světě, bez něhož nemůže být dosaženo politické

stability a zajištění míru. Naše politika není zaměřena proti žádné zemi ani doktríně, ale proti hladu, chudobě, zoufalství a chaosu. Jejím cílem by měla být obnova fungující světové ekonomiky, která vytvoří politické a sociální podmínky, v nichž mohou existovat svobodné instituce. Jsem přesvědčen, že tato pomoc nemůže být založena pouze na dílčí bázi, v souvislosti s vývojem krize. Každá pomoc, kterou může tato vláda v budoucnu nabídnout, by se měla postarat spíše o léčbu než pouhé utišení obtíží. Jsem si jist, že každá vláda, která je ochotna pomáhat při naplňování programu obnovy, nalezne podporu vlády Spojených států. Pomoc od nás však nemůže očekávat žádná vláda, která chce blokovat proces obnovy jiných zemí. Navíc vlády, politické strany a politická seskupení, které se snaží udržovat lidskou bídu, aby z toho mohly politicky či jinak těžit, narazí na odpor Spojených států.

Je zřejmé, že předtím, než bude vláda Spojených států moci pokračovat ve svém úsilí ulehčit situaci a začít pomáhat evropskému světu v jeho obnově, musí být nějaká dohoda mezi zeměmi Evropy, pokud jde o jejich požadavky. Část těchto zemí se sama musí postarat, aby jakákoliv pomoc poskytnutá touto vládou měla náležitý efekt. Neslušelo by se, ani by nebylo účinné, kdyby se tato vláda jednostranně pokoušela sestavit program, který by měl Evropu postavit hospodářsky na nohy. To je úkol Evropanů. Iniciativa musí přijít z Evropy. Role této země by měla spočívat v přátelské pomoci takový program navrhnout a později podporovat tak, aby byl pro nás proveditelný. Tento program by měl být jednotný, a schválený určitým počtem, ne-li všemi evropskými národy.

Zásadní částí jakékoliv úspěšné akce ze strany Spojených států je, aby Američané porozuměli charakteru problému a způsobu řešení, který má být uplatněn. Politické vášně a předsudky musí jít stranou. Díky předvídavosti a ochotě ze strany našich občanů převzít zodpovědnost, kterou historie na naši zemi položila, obtíže mohou být a budou překonány.

Pramen: Barck, O. T. (ed.): *America in The World. Twentieth-Century History in Documents: Ohio 1961. Z angličtiny přeložil J. Dejmek.*

Memorandum zdůvodňující účast Československa na Marshallově iniciativě

Edvard Beneš

prezident Československé republiky

Ohledně tzv. plánu Marshallova jest mé stanovisko toto: pokládám souhlas naší vlády s naší účastí na jednání v Paříži, na něž jsme byli od vlády britské i francouzské pozváni, za samozřejmé a nutné z těchto důvodů:

1. Hospodářská situace našeho státu s celou jeho činností závisí nejméně mezi 60–80% na pomoci se strany západních států a od vzájemné součinnosti a hospodářské spolupráce s těmito státy.

2. Věřím, že v té či oné formě a dříve nebo později i Sověty budou postupovat tak, aby se do této spolupráce mohly zapojit. Kdybychom se my z toho zapojení hned na počátku a dobrovolně vyřadili, budou nakonec Francie, Anglie a Amerika spolupracovat samy a docela určitě přijmou do té spolupráce také Německo ve formě, kterou oni uznají za vhodnou a do níž my nebudeme moci zasáhnout. Je pro nás nezbytné, abychom nenechali za těchto okolností pomáhat Německu bez nás a bez Polska a bez řady ostatních států evropských.

3. V dopise ze dne 5. července, zaslaném našemu ministerstvu zahraničí uvádí velvyslanec Nichols výslovně, že v návratu francouzsko-britském není ani stínu toho, že by tato spolupráce se strany československé mohla involvovat jakékoliv se dotčení nebo porušení naší státní suverenity. Mají se jen probrat možnosti, do jaké míry a v jaké formě vedle pomoci nám by i vlastní naše prostředky mohly přispět ve vzájemné spolupráci se státy jinými, bez jakéhokoliv tlaku a pod naší vlastní zodpovědností. Je to tudíž všechno úplně v naší moci, jak o své spolupráci rozhodneme. Ostatně takovou pomoc my jsme už ostatním státům nabídli (Polsko, Jugoslávie, Rumunsko, Belgie, Holandsko atd.). Přitom se výslovně zdůrazňuje, že nám nebudou kladeny žádné podmínky nebo omezení v našich dosavadních obchodních smlouvách

a v našich dohodách bilaterálních nebudou vyžadovány žádné derogace (např. v našich dohodách s Polskem, s Jugoslávií nebo Bulharskem atd.) – což všechno má pro nás fundamentální význam nejen hospodářsky, nýbrž i politicky.

4. Pokládal bych tudíž za zásadní chybu, kdybychom nešli na schůzi do Paříže a přímo nevyslechli všechny nabídky nebo plány o vzájemné pomoci jednotlivým státům a o vzájemném příspěví jich samých mezi sebou. Zůstáváme přitom naprosto volní o nabídkách a plánech sami uvážít a pak se eventuálně rozhodnout.

5. Ve sdělení Sovětského svazu našemu ministerstvu je jen odůvodnění, pro Molotov nepřijal v Paříži návrh francouzsko-britský na spolupráci Sovětů. Není tam ani jediného nepříznivého slova o tom, jak se dívá Sovětský svaz na účast naší nebo Polsku v rámci vzájemné hospodářské pomoci a spolupráce asi 18–20 států.

Není tím tak nijak řečeno, že návrh, který bude vypracován v Paříži na schůzi nové, bude slepě od 18 států přijat s nějakými politickými nebo jinými podmínkami a že my se mu musíme podřídit. O tom rozhodne naše vláda sama až jí plán, v Paříži vypracovaný, bude předložen.

6. Vše mluví tudíž proto, abychom se my schůze pařížské účastnili a pak dle další diskuse a jejích závěrů rozhodli. Tak dle referátu ministra Masaryka po jeho rozhovoru se zástupcem sovětské vlády při předávání nóty Sovětského svazu vládě československé, jeho závěry byly takové.

Já sám bych v každém případě souhlasil s tím, aby vláda v tom smyslu se rozhodla.

*Dr. E. Beneš
Praha, počátek července 1947*

Otištěno podle archivního dokumentu: Archiv AV ČR Praha, ÚTGM, EB, III. republika, kart. P 38/1.

Marshallův plán bychom měli přijmout*

Leopolda Chmela

vrchní ředitel Národní banky Československé

Situace zahraničního obchodu Československa v období leden – květen 1947: Československo se intenzivněji zapojuje do mezinárodního obchodu překonávajíc řadu překážek dopravních, surovinových (alokační řízení v USA), celních a valutových.

Dovoz zahraničního zboží, hlavně surovin, vykazuje jmenovitě v jarních měsících pozoruhodný vzestup a vydávaná povolení berou v první řadě ohled na potřeby stanovené dovozním plánem. Rozsah dovozu je menší než bylo předpokládáno, hlavně z toho důvodu, že není možno obdržeti jak z SSSR, tak i ze států jihovýchodní Evropy ono množství surovin a polotovarů, se kterým bylo počítáno. Tento pokles se vyvažuje dovozem ze států západní Evropy a ze států zámořských, pokud jsou k tomu prostředky.

Vývoz do zahraničí zůstává bohužel značně za předpokládaným vývozem. To platí hlavně o vývozech do oblastí volných deviz, v první řadě do států platících v amerických dolarech a librách šterlinků. Klesající nebo malý vývoz do této oblasti vede pak nutně – při nedostatku konvertibility – k pečlivému zkoumání a bedlivějšímu třídění dovozních žádostí.

V této souvislosti byla založena široká akce, jejímž cílem je usměrnit vývoz především do těch oblastí, které nám mohou poskytnouti potřebné statky ať již provozní (bavlna, vlna, kaučuk, pestré kovy, pomocné látky chemické, tuky pro výživu a průmysl, obilí, píce apod.) nebo statky kapitálové (stroje, zařízení, investiční vybavení). Do tohoto rámce spadá snaha po vývozu váleného materiálu, který zůstává nevyužit v důsledku neplnění stavebního

* Rozklad o zahraničním obchodu Československa v prvním pololetí roku 1947 a o problémech případné participace republiky na Marshallově plánu, datovaný k 20. červnu 1947.

programu, zintenzivnění vývozu dřeva, zvětšení vývozu papíru v důsledku přidělu polského uhlí, větší vývoz cementu a konečně úspory, kterých se má docílit i v sektoru výživy větším výnosem sladu i za cenu snížení stupňovitosti piva, vývozem cukru apod.

Vývoj zaslouží si větší pozornosti již také proto, že nutno počítati s jistým schodkem v obilovinách v důsledku menší úrody zavíněné suchem. Tento schodek by se mohl projevit nejvíce v polovině příštího roku, v době sokolského sletu a neprospěl by dobremu jménu celého státu.

Vylíčená situace vyžaduje, aby při přidělu deviz byla zkoumána možnost nejen tuzemské výroby, ale také odběru v těch státech, kde jsou dostatečné platební prostředky k dispozici (Švédsko, Švýcarsko). Průmysl je veden nyní snahou po nejlevnějších nákupech a tu se opět vynořuje známá zkušenost z doby předválečné, že nejlevněji lze nakupovati v oblasti volných deviz, hlavně za americké dolary.

Tímto způsobem stoupají dále požadavky po těchto devizách i na takové zboží, které je možno získati jinde za ceny vyšší. Z téže příčiny se však při vývozu nedociluje takových cen jako při vývozu do měnových oblastí vázanějších.

Proto nelze obchodní bilanci posuzovati v celku, nýbrž podle jednotlivých měnových oblastí, ježto každá z nich má své charakteristické rysy a z toho vznikající problematiku. Vývoj obchodní a finanční bilance za prvních pět měsíců letošního roku – podle jednotlivých měnových oblastí – byl následující:

V milionech Kč	Saldo obch. bilance	Saldo fin. bilance	Platební bilance
I. SSSR	+ 760,9	- 28,0	+ 732,9
II. Střed. a jihových. Evropa	+ 160,6	- 22,6	+ 138,0
III. Ostatní kont. Evropa	+ 366,1	- 328,9	+ 37,2
IV. Oblast \$ a LgSt.	-1234,8	+ 44,2	- 1 190,6
Celkem	+ 52,8	- 335,3	- 282,5

Je tedy obchodní bilance ve svém úhrnu vyrovnaná, nikoliv však v jednotlivých měnových oblastech, což způsobuje poruchy známé z bilaterálních styků.

Rušivým prvkem ve vývoji zahraničního obchodu jsou stále se udržující pověsti o nových měnových opatřeních a jistá nedůvěra zahraničních dodavatelů, která se projevuje v tom, že žádají zpravidla úhrady značně dříve, než splní ze své strany a naopak při odběrech našeho zboží požadují odklad platů, odvolávající se na soutěž jiných států. Ve vývoze podařilo se v celku tyto snahy zameziti, vývozní pohledávky nevykazují – při větších vývozech – podstatnější vzestup. V dovozu však má Československo stále větší pohledávky, které lze odhadnuti na částku přesahující 10 miliard Kč.

Kladným momentem jest na druhé straně, že informovaní zahraniční jednotlivci v poslední době počínají nabízet obchodní úvěry ne vždy krátkodobé, ale i střední (5 let apod.). Závěrem lze říci, že podaří-li se vyrovnat schodek obchodní bilance ve volných devizách, jednak zvýšením vývozem, jednak vnitřními úsporami, budou vytvořeny předpoklady pro získání dlouhodobých konsolidačních úvěrů.

Stanovisko k Marshallovu plánu

Východisko: Rozbití moskevské konference – důvod: reparace Německa. SSSR žádá reparace z běžné produkce, spojenci mají zájem na soběstačnosti Německa a nechtějí povolit reparace neboť takto by reparace platili sami.

Americká krize: SSSR počítá s krizí v USA letos na podzim- Amerika cítí, že stahování dolarů z Evropy a světového hospodářství žene její hospodářství do odbytových potíží. K zmírnění tohoto nebezpečí a k oddálení krize hledá východisko v úvěrové politice.

Spojení úvěrů s politickým vlivem: přijme-li Evropa tuto pomoc, dostane se případně podle podmínek pomoci s výjimkou pomoci pro SSSR do politického područí USA. Formulace pomoci pro státy válkou poškozené – ruská teze o krizi v USA se oslabuje. Ruské úsilí o dohnání USA do krize negativním postojem k americkému plánu ve státech, na něž má vliv.

Důsledek toho by byl, že západní Evropa, která by požívala výhod pomoci, by se modernizovala a eventuálně by ovládla východoevropské trhy; východní státy bez této pomoci by nemohly provést dostatečně rychle industrializaci, což by se projevilo a la longe v poklesu jejich životní míry.

Stanovisko ČSR: a) politicky: ČSR vázáno politicky a vojensky na SSSR, má však hospodářskou volnost a potřebuje pomoc západních států. ČSR má za souseda Německo – západní Německo může mít výhody úvěru a ovládne s jeho pomocí Balkán, který byl jeho tradičním odbytíštěm. Je-li přímá spolupráce s Balkánem pro USA politicky neúnosná, může ČSR, aniž porušilo přátelství k Rusku, být nositelem pomoci i pro tyto země. Tím by ČSR zabránila vzniku dvou bloků v Evropě, což by bylo zvláště nebezpečné v případě vzkříšení Německa, k němuž v té či oné formě dojde.

b) hospodářsky: ČSR tvořilo hospodářský most mezi západem a východem (industrialisace Jugoslávie, Bulharska, Polska, Rumunska, a eventuálně Rakouska a Maďarska možná jen s pomocí buď ČSR nebo Západu). Pro nejbližší léta nelze počítat s pomocí SSSR, který musí provést obnovu své industrie. Tato funkce ČSR nejen zdvihá životní míru doma, ale i ve všech slovanských státech a pomáhá i SSSR (branný potenciál).

Československý zájem účastnit se prací na plánu a podporovat Velkou Británii, která by měla mít iniciativu celkovou a ČSR iniciativu středo- a jihovýchodo-evropskou (informovat Masaryka, Ripku, Dolanského).

Lhůta: Evropský plán Marshallův potřebuje schválen kongresu, který se sejde na podzim. Zbývají proto k jeho vypracování cca tři měsíce.

V Praze, 20. června 1947

Pramen: *Archiv AV ČR, ÚTGM, Archiv EB, III. rep., kart. 37.*

Pozvání ČSR na konferenci o americké hospodářské pomoci v Paříži*

Philip Nichols

britský velvyslanec v ČSR

Pane ministře, je mi ctí učiniti Vám toto sdělení podle pokynů, kterých se mi dostalo od mé vlády.

Vláda Jeho Veličenstva Spojeného království a francouzská vláda prozkoumaly návrhy, jež byly obsaženy v řeči, kterou pronesl ministr zahraničních věcí Spojených států na Harvardské univerzitě dne 5. června. Obě vlády uznávají, že Evropa se musí chopit iniciativy ve věci rekonstrukce, a že za tímto účelem je nezbytně nutné vypracovat jak možno nejrychleji program, který by obsahoval jak zdroje, tak potřeby Evropy. Podle názoru obou vlád musí být vybudována dočasná organizace za tím účelem, aby snesla potřebná data, o něž se takový program bude opírat.

Všechny evropské státy s dočasnou výjimkou Španělska se současně zvou ke spolupráci podle jejich svobodné vůle ke práci, jež má být takto podniknuta. Tato organizace má sestávat z Výboru osmnácti, který by usměrňoval práci zvláštních podvýborů, které se mají obírat některými zjevny nebo úseky hospodářské činnosti. Výbor pro spolupráci skládal by se ze zástupců Spojeného království, Francie a některých jiných evropských států. Tento výbor by měl, jak navrhl sám americký ministr zahraničních věcí, vyhledat přátelskou podporu Spojených států při vypracování tohoto programu.

Aby se usnadnila práce výboru pro spolupráci, byly zřízeny čtyři podvýbory, zabývající se těmito záležitostmi: I. Výživa a zemědělství; II. Palivo a energie; III. Železo a ocel; IV. Doprava. Podvýbory by se skládaly ze zástupců některých z těch evropských států, jichž se nejvíce týkají shora uvedené obory.

---

* Dopis britského velvyslance ministru zahraničí ČSR Janu Masarykovi, 4. července 1947.

Vláda Jeho Veličenstva a francouzská vláda pozvou zástupce jmenované zeměmi, které souhlasí se spoluúčastí, ke schůzce v Paříži dne 12. července, za účelem vyřešení otázky složení Výboru pro spolupráci a podvýborů. Tento výbor pro spolupráci a zvláštní podvýbory sešly by se v Paříži a započaly svou práci dne 15. července. Zpráva Výboru pro spolupráci měla by být sestavena včas, aby byla předložena vládě Spojených států nejpozději 1. září 1947.

Hospodářská komise pro Evropu by byla informována při příští schůzi o zřízení této organizace. Výbory a podvýbory byly by ve styku se Spojenými národy a jejich zvláštními orgány a stávajícími mezivládními organizacemi.

Jsouce přesvědčeny, že návrhy pana Marshalla jsou v zájmu Evropy jako celku, že dílu evropské rekonstrukce by se dostalo podstatné pomoci ze strany Spojených států amerických, že tato pomoc závisí od úsilí, které vyvinou evropské národy, aby spolupracovaly a pomáhaly jeden druhému, vláda Jeho Veličenstva a francouzská vláda mají čest pozvati vládu Československa k účasti na administrativním zřízení, které by si přály viděti uskutečněné. Za těchto okolností obě vlády si obzvláště přejí znáti, je-li možno před 10. červencem, odpověď vlády Československa.

Návrh zřízení, které má býti ustaveno, jest uveden v příloze k této nótě. Používám této příležitosti, abych opětovně ujistil Vaši excelenci o své hluboké úctě.

Philip Nichols
Praha, 4. července 1947

Pramen: K. Kaplan, R. Jičín, K. Krátký a J. Šilar (eds.): *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů*: Praha, ÚSD 1992, s. 25–26.

Oznámení o rozhodnutí vlády ČSR zúčastnit se pařížské konference*

Jan Masaryk

ministr zahraničí ČSR

Pane velvyslanče,

děkuji Vám za Váš dopis, který jste mě i s přílohou odevzdal dne 4. července t.r. ve věci pařížské konference, svolané na den 12. t.m. Dovoluji si Vám sdělit, že předsednictvo vlády československé se rozhodlo, aby Československo se zúčastnilo této konference, a to se svým velvyslancem v Paříži dr. Jindřichem Noskem. O dalším svém postupu rozhodne čs. vláda, jakmile se jí od jejího delegáta dostane bližších informací o podstatě Marshallova námětu, jakož i o programu, který má býti vypracován jako předpoklad pro uskutečnění americké hospodářské pomoci.

Prosím pane velvyslanče, abyste přijal ujištění mé dokonalé úcty.

Jan Masaryk v.r.
V Praze, 7. července 1947

Pramen: K. Kaplan, R. Jičín, K. Krátký a J. Šilar (eds.): *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů*. Praha, ÚSD 1992, s. 50.

---

* Dopis ministra zahraničí J. Masaryka francouzskému a britskému velvyslanci v Praze. Dopis byl adresován Velvyslanci Francie, Maurice Dejeanovi, a velvyslanci Velké Británie, siru Philipu B. Nicholsovi.

Telegram o obsahu jednání delegace vlády Československa s J. V. Stalinem*

Klement Gottwald

předseda vlády ČSR

Byl jsem přijat dvakrát generalissimem Stalinem. Po prvé krátce po příjezdu, podruhé ve 23 hodin. Při druhé návštěvě byli přítomni z čs. strany ještě Masaryk, Drtina, Horák, Heidrich a ze sovětské strany Molotov a Bodrov.

Jednalo se o účasti na pařížské konferenci, hlavně. Stalin se nejdříve zmínil o dotazech, které před svými rozhodnutími učinily v Moskvě vlády jihoslovanská, polská a rumunská. Stalin i Molotov neskrývali, že byli překvapeni rozhodnutím čs. vlády přijmout pozvání do Paříže. Zdůraznili, že podle jejich přesvědčení pravým účelem Marshallova námětu a pařížské konference je vytvořit západní blok a izolovat Sovětský svaz vidinou úvěrů, které svolavatelé této konference poskytnuty vůbec být nemohou, a které i kdyby snad v budoucnu mohly být poskytnuty Amerikou, nemohly by zůstat bez závazných vlivů na politickou a hospodářskou nezávislost percipientů.

Vzhledem k této situaci by Sovětský svaz považoval naši účast za průlom fronty slovanských států a za čin namířený proti SSSR. Stalin prohlásil, že zde jde o otázku, na níž závisí naše přátelství s SSSR. V sovětské vládě není nikoho, kdo by pochyboval o našem přátelství k Sovětům, avšak naše účast v Paříži by národům SSSR dokázala skutkem, že jsme se dali neužít za nástroj proti SSSR, což by ani sovětská veřejnost, ani sovětská vláda nesnesly. Proto soudí Stalin, že bychom měli naši účast odvolat. Domnívá se, že bychom to mohli odůvodnit poukazem na to že se neúčastí ostatních slovanských národů a jiných východoevropských států vytvořila

---

* Telegram vládní delegace v čele ministerským předsedou K. Gottwadem pro prezidenta E. Beneše, místopředsedu vlády V. Širokého a státního tajemníka MZV V. Clementise, oznamující obsah jednání delegace s J. V. Stalinem a požadující odvolání účasti ČSR na pařížské konferenci.

nová situace, při níž by naše účast mohla být snadno namířena proti přátelství se Sovětským svazem a ostatními našimi spojenci.

Svolejte proto ihned všechny dosažitelné členy vlády a seznamte je s obsahem našeho rozhovoru se Stalinem a Molotovem. Považujeme za nezbytné, abyste se usnesli na odvolání naší účasti v Paříži a oznámili je tak, aby zde bylo oficiálně do čtvrtka odpoledne. Krom toho nám okamžitě telefonicky oznamte své rozhodnutí. Podrobný záznam rozhovoru přivezeme s sebou.

*Gottwald, Masaryk, Drtina
Moskva, 10. července*

Archiv MZV Praha, Telegramy došlé 1947, č. 1856/47. Strojopisný přepis došlého telegramu.

Komuniké vlády ČSR o změně rozhodnutí ve věci účasti delegáta ČSR na konferenci o americké hospodářské pomoci v Paříži

Dne 10. července 1947 konala se mimořádná schůze vlády, která se znovu zabývala účastí Československa na pařížské konferenci o Marshallově podnětu. Bylo zjištěno, že pozvání k účasti na této konferenci nevyhověla řada států, zejména všechny státy slovanské a jiné státy střední a východní Evropy. Konference se tedy nezúčastní státy, s nimiž je Československá republika v úzkých hospodářských a politických stycích, spočívajících na smluvních závazcích. Za této situace byla by československá účast vykládána jako akt směřující proti přátelství se Sovětským svazem a ostatními našimi spojenci. Proto vláda jednomyslně rozhodla, že se této konference nezúčastní.

Státní tajemník v ministerstvu zahraničí dr. V. Clementis přijal ve 21.30. hod britského velvyslance Ph. Nicholse a francouzského velvyslance M. Dejeana a informoval je o tomto rozhodnutí československé vlády.

Praha, 10. července 1947.

Pramen: K. Kaplan, R. Jičín, K. Krátký a J. Šilar (eds.): *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů: Praha, ÚSD 1992, s. 88–89.*

Dopis předsednictva vlády ČSR velvyslancům Francie a Velké Británie změně rozhodnutí československé vlády k účasti na pařížské konferenci*

Pane velvyslanče,

Navazuje na nótu ze dne 7. července, kterou Vám pan ministr zahraničních věcí oznámil usnesení předsednictva československé vlády o účasti Československé vlády na pařížské konferenci pro evropskou hospodářskou součinnost, kladu si za čest oznámit Vám toto:

Skutečnost, že řada států, s nimiž je Československá republika v úzkých hospodářských a politických stycích, spočívajících na smluvních závazcích, jakož i téměř všechny státy střední a východní Evropy se pařížské konference nezúčastní, vytvořila novou situaci, která vedla československou vládu k tomu, aby se touto otázkou znovu zabývala ve schůzi konané dnešního dne, na níž revidovala své původní usnesení a rozhodla, že se Československo zmíněné konference nezúčastní.

Račte přijmout, pane velvyslanče, ujištění mé nejhlubší úcty.

Praha, 10. července

Pramen: K. Kaplan, R. Jičín, K. Krátký a J. Šilar (eds.): *Československo a Marshallův plán. Sborník dokumentů: Praha, ÚSD 1992, s. 89.*

---

* Dopis byl ve formě nóty adresován velvyslancům Francie a Velké Británie v Praze Maurici Dejeanovi a siru Philipu Nicolsovi.

Nejdůležitější událost od konce druhé světové války*

Pavel Tigríd

Pisatel této úvahy se přiznává, že už dlouho nezasedl ke stolu, aby napsal článek pro tento list, s takovými obavami, s tak neklidnou myslí a s tak velkým pocitem odpovědnosti jako tentokrát. Jeho úkolem je napsat epilog, či spíše nekrolog k pařížskému jednání evropské Velké trojky o tzv. návrhu Marshallově na hospodářskou pomoc evropským státům. Byli jsme jediným čs. týdníkem, který včas a soustavně poukazoval na význam pařížských porad, který řekl jasně, že výsledek jednání rozhodne s konečnou platností o tom, zda svět bude politicky, hospodářsky i kulturně nedílným, nebo zda bude rozdělen do dvou nepřátelských bloků. A nastínili jsme také svůj názor na to, jakou politiku v této souvislosti by měl dělat Černínský palác v Praze. A domníváme se skromně, že budeme opět jedním z mála našich listů, který sdělí svým čtenářům pravdu o celkové situaci ve světě a v Evropě, jak se vytvořila bezprostředně po rozbití pařížských porad.

Co se stalo?

Pokusme se několika větami přehlédnout celý vývoj událostí posledních týdnů, pokud se týká Marshallova plánu. 5. června 1947 promluvil americký ministr zahraničních věcí Marshall na Harvardské univerzitě a učinil jménem vlády Spojených států nezávaznou nabídku hospodářské pomoci všem evropským státům bez rozdílu, tedy včetně Sovětského svazu. Americký ministr prohlásil, že Amerika, která je si vědoma katastrofální situace evropského hospodářství, je ochotna pomoci v rámci svých možností evropským státům. Jde o to, pravil tehdy Marshall, aby před-

---

* Komentář Pavla Tigrída, který pod názvem „A co teď?“ uveřejnil politický týdeník lidové strany Vývoj, roč. 2, 9. července 1947, č. 26.

stavitelé evropských států se sami dohodli na možné spolupráci a vypracovali jakousi listinu svých potřeb a požadavků. Spojené státy by pak tento evropský program hospodářské obnovy uvážily a rozhodly o způsobu hospodářské pomoci.

Téměř ihned po zveřejnění Marshallovy řeči ujal se iniciativy britský ministr zahraničních věcí Bevin a odjel do Paříže, aby se s druhým největším státem evropské pevniny poradil o potřebných krocích, které by vedly k uskutečnění Marshallova plánu. Zároveň Britové i Francouzi poslali obšírnou zprávu sovětské vládě; v této zprávě byl tlumočen zájem, který obě země mají na americké nabídce. Z porad britsko-francouzských vyšlo pozvání sovětské vládě, aby se zúčastnila konference evropské trojky, která by urychleně projednala možnosti a případně vypracovala plán, podle něhož by bylo možno v co nejkratší době přijmout Marshallovu nabídku.

Porada Velké trojky byla svolána do Paříže na 23. června a Sovětský svaz přislíbil účast. Tím byl splněn americký požadavek, aby evropské státy samy se shodly na postupu a aby tak nikdo nemohl obviňovat vládu Spojených států ze sobeckých či imperialistických zásahů. Po příjezdu Molotova do Paříže tyto porady byly zahájeny a skončily naprostým nezdarem 2. července. Sedmdesát odborníků, které si ministr Molotov přivezl do Paříže k poradám, se vůbec nedostalo ke slovu, poněvadž slovo měli jen tři ministři, a bylo to slovo nedůtklivé a vzájemné dorozumění dokonale podkopávající.

Neshody

Hned v prvních dnech jednání byly zjištěny nepřeklenutelné rozdíly v názoru britských a francouzských mluvčích na straně jedné a sovětských na straně druhé. Stanovisko sovětské tlumočil ministr Molotov těmito slovy: „Ačkoli si sovětská vláda přeje rozvoj mezinárodní spolupráce na základě rovnoprávnosti a při vzájemném respektování zájmů smluvních stran, nemůže nikomu poskytnouti svou podporu při uspořádání jeho záležitostí na úkor jiných států, slabších nebo menších. To nemá nic společného se spoluprací mezi státy. Sovětská vláda zastává názor, že anglo-francouzský plán na vytvoření zvláštní organizace pro koordinaci hospodářství evropských států by vedl k vměšování do vnitř-

ních záležitostí evropských států. Sovětská vláda odmítá tento plán jako naprosto neuspokojivý a neschopný poskytnout kladné výsledky.“

Molotov kritizuje ty části francouzsko-britského plánu, v nichž je řeč o Německu. Tvrdí, že „těm spojeneckým státům, které nejvíce utrpěly německou útočností“, jsou odpírány oprávněné reparace. V prohlášení vytýká Molotov francouzskému plánu dvě další chyby. První, že Francie a Velká Británie chtějí vytvořit mocenskou skupinu v evropském řídicím výboru, o němž francouzsko-britský plán hovoří. Druhou chybou plánu podle Molotova je, že nebyl učiněn žádný pokus o vytvoření vlády pro celé Německo a že se pomýšlí na ještě důkladnější rozdělení západního Německa. Při rozdělování německých reparací plán vůbec nebere zřetel na země, které za války přinesly největší oběti pro spojenecké vítězství.

Molotov pravil dále, že navrhovaný plán předpokládá založení nové organizace, která by stála nad jednotlivými státy a vměšovala by se do jejich vnitřních záležitostí do té míry, že by dokonce stanovila rozvoj hlavních průmyslových odvětví těchto zemí. Nad tím vším by byla pak americká kontrola. „Již dnes se naznačuje,“ pravil Molotov, „že možnost získání americké pomoci pro ten či onen stát je podmíněna poslušným postojem žadatele k shora uvedené organizaci a k jejímu řídicímu výboru. Kam by to asi vedlo? Dnes by mohl být učiněn nátlak na Polsko, aby vyrábělo více, byť by to bylo i ke škodě některých odvětví polského hospodářství, protože by to bylo v zájmu jistých evropských států. Zítřka se řekne, že Československo musí zvýšit svou zemědělskou produkci a redukovat strojírenský průmysl, a navrhne se, aby Československo dostávalo stroje z jiných evropských států, které chtějí stroje prodávat za vyšší ceny. Nebo, jak nedávno psaly noviny, bude Norsko donuceno ustati v rozvoji svého ocelářství, neboť to by se lépe hodilo jistým zahraničním ocelářským korporacím, atd. Za těchto podmínek mohly by menší státy – a obecně řečeno slabší státy – zabezpečit své národní hospodářství a svou nezávislost?“

Uskutečnění francouzsko-britských návrhů by podle Molotova vedlo k tomu, že Anglie, Francie a „ona skupina států, která je následuje“, by se odloučily od ostatních evropských států a vyvolaly nové potíže v jejich vzájemných vztazích. „V tomto případě

by americký úvěr neposloužil k usnadnění hospodářské rehabilitace Evropy, nýbrž vedl by k využívání některých evropských států proti jiným evropským státům takovým způsobem, jaký by se zdál výhodným jistým silným mocnostem, snažícím se uplatňovat svou nadvládu.“

Britský a francouzský názor

Toto Molotovovo prohlášení bylo od počátku až do konce ostře napadeno britským ministrem zahraničí, který řekl doslova: „Nevím, zda Molotov úmyslně opakuje falešný výklad celé záležitosti v naději, že mu lidé uvěří.“ Francouzský ministr pak pravil: „Svět je svědkem toho, že Francie učinila vše, co mohla, aby zabránila rozdělení Evropy na dva tábory. Francie slavnostně odmítá odpovědnost za následky rozhodnutí, jemuž chtěla vši silou zabránit.“ A později ministr Bidault dodal ve velmi vzrušeném projevu: „Skutečnou nezávislost nelze vybudovat na bídě a hladu, nýbrž tato nezávislost musí být potvrzena spoluprací a blahobyttem.“

Je jistě neobyčejně nesnadné pro novináře zhodnotit skutečný stav věci, když sami hlavní účastníci jednání si ve svých zprávách o jejich bezvyslednosti tak dokonale odporují. Znajíce však vlastní povahu velmocenského boje a obavy i tužby jednotlivých mocností můžeme s jistou pravděpodobností hádat na pravé důvody této nové neshody mezi Západem a Východem. Přijetí Marshallova plánu a vytvoření zvláštní instituce mimo hospodářskou komisi OSN, která by vypracovala plán hospodářské rekonstrukce, by znamenalo zmezinárodnění evropského hospodářství – aspoň na nějakou dobu. Znamenalo by to také mezinárodní plánování a mezinárodní kontrolu. SSSR si nepřeje takovéto plánování a takovou kontrolu a je pro to, aby každý stát sám si vybudoval svůj hospodářský plán a bez ohledu na ostatní jej prováděl.

Důvod, který vede Sověty k tomu, aby odmítli toto velkorysé hospodářské plánování – na němž, mimochodem, spočívá hospodářský život Sovětského svazu – není určován ničím jiným než obavou před hospodářskou výbojností Západu, Spojených států především. Sovětský svaz má zřejmě důvody, pro které se brání jakékoli mezinárodní hospodářské kontrole a nepřeje si, lidově řečeno, aby západní státy a mocnosti mu viděly do jeho vlastní

hospodářské a průmyslové kuchyně. Že Sovětský svaz nevedou k odmítnutí žádné důvody zásadního rázu, které jsou částečně tlumočeny v citovaném Molotovově prohlášení, je zřejmé z toho, že sovětská vláda se dívá s porozuměním na hospodářskou spolupráci, ba dokonce plánování průmyslové výroby (viz obchodní dohoda čs.-polská), ovšem jen mezi státy v „sovětské zájmové oblasti“.

Druhý, neméně závažný důvod, který vedl Molotova k odmítnutí francouzsko-britského návrhu, bylo naléhání západních států na vytvoření zvláštní organizace pro evropskou hospodářskou obnovu, která by byla nezávislou na OSN. Nezasvěcenému se to může zdát nepochopitelné. Rozdíl je však velký: kdyby celým úkolem byla pověřena evropská hospodářská komise OSN, měl by SSSR podle příslušného článku Charty OSN právo veta, a mohl by tudíž zamítnout kterýkoli návrh, jenž by se mu nehodil, i kdyby převážná většina států byla pro. Bevin a Bidault u vědomí tohoto úskalí, na které ostatně naráží práce všech komisí OSN, chtěli vytvořit organizaci pružnější, co možná nezatíženou mocenskými a politickými spory, která by dovedla využít těch málo měsíců, jež nás dělí od zimy, ke konkrétní práci a odvrátit tak hrozbu hladu a nedostatku od celé řady evropských zemí. V takovéto organizaci by nikdo neměl právo veta a rozhodovala by demokratickým způsobem většina. Sovětský svaz nemá dosti důvěry ve své západní partnery, aby se mohl zavázat k rozsáhlé spolupráci za takovýchto podmínek.

Třetí nesnázi, kterou se nepodařilo v Paříži překonat, bylo Německo. Sovětský svaz má zájem na běžných reparacích z německé výroby, zatímco západní státy chtějí nejprve hospodářskou obnovu Německa, aby reparace mohli dostat všichni, a nikoli jen Sovětský svaz. Marshallova nabídka pomoci týká se ovšem také Německa, jehož hospodářství, ať se nám to líbí či nelíbí, je součástí evropské ekonomiky.

Co bude dál?

Oba ministři, Bevin i Bidault, prohlásili, že budou pokračovat v jednání a vyzvou všechny evropské státy, s výjimkou Španělska a Sovětského svazu (!), aby se připojily k Británii a Francii a společně se pokusily o uskutečnění rychlé hospodářské obnovy s pomocí Spojených států. Obě vůdčí země to pokládají za svou

povinnost a řekly už ústy svých zahraničních ministrů, že nic je z této cesty neodvrátí. Zbývá jen vyčkat, které z evropských států odmítnou zúčastnit se jednání.

Ano, co toto všechno znamená, ptá se zasmušilý čtenář, příslušník malého národa, co to všechno znamená pro svět, pro mír a pro nás. Stačí, ocitujeme-li větu účastníka pařížských jednání a znalce mezinárodněpolitických problémů. „Není už pochyb, že dojde k rozdělení evropského kontinentu.“ Dochází tedy právě v těchto dnech k tomu, před čím po celá dvě léta varovali představitelé i tisk ČSL, shodně s politickými přáteli všude ve světě.

Od počátku jsme bojovali proti schvalování mocenské politiky a účasti na ní; poukazovali jsme na to, že nedůvěra a nenávisť mezi národy nesmí býti živena, poněvadž je to nejkratší cesta k nové katastrofě. Byli jsme často v tomto svém úsilí osamoceni. Dnes tedy ve světě, který sel vítr, se sklídí bouře. Neúspěch pařížských jednání je nejvážnější světovou událostí od konce světové války; a je zločinem nepřiznat to národu, jehož země leží právě na předělu Východu a Západu.

Znamená to, že svět bude rozdělen na část, jež bude hospodářsky spolupracovat a jehož hospodářská obnova bude poměrně rychlá, a část druhou, mnohem chudší, jež bude odkázána sama na sebe a kde už nyní, v některých zemích, je hlad, bída a chaos. Ale mnohem závažnější je, že svět bude rozdělen také mocensky; mnozí se posmívali „železné oponě“, která prý probíhá napříč Evropou: nuže, mnozí z nich poznají v dohledné době její skutečnou existenci; mnozí z nich sami přispěli k jejímu zatažení.

A co se bude dít po obou stranách této železné opony? Poroste tam nedůvěra, podezřívání, lži a nenávisť; zákopy, jež dnes oddělují, ach ano, Spojené národy, které spojenými silami zvítězily nad strašlivým nepřítelem, se promění v propast, kterou už nebude možno překlenout; bude se zbrojit; bude se připravovat pro všechny případy nová válka. Říkáme s plným smyslem pro odpovědnost, že pařížskou neshodou, věštící i neshodu a rozbití londýnské konference Rady zahraničních ministrů letos v listopadu, přiblížili jsme se mílovým krokem k novému válečnému konfliktu. Ještě chvíli – a kdo bude mít sílu, aby zastavil lavinu katastrofických událostí?

Zatímco mírumilovní lidé všude na světě se smutkem a obavami pozorují světové kolbiště, jež hrozí se proměnit v světové válčiště, jeden jediný národ si mne spokojeně ruce: Němci. Neboť jen oni se mohou (a právem!) radovat z rozkolu mezi vítězi. Pozorujte, jaký boj bude nyní sveden o Německo, o vliv v zemi, o ovládnutí německého průmyslu! A jak Němci budou nabývat sebedůvěry a drzosti! Neboť takové a ne jiné jsou trpké plody velmocenské politiky.

V této chvíli není možné a ani by nebylo správné zkoumat, kdo má největší vinu na ztroskotání pařížské konference a přivodění dnešního stavu světa. Dějiny dají samy odpověď na tuto otázku. Dnes možno jen říci, že to byla velmocenská politika, politika sobectví, nedůvěry a hysterie, která dovedla svět až na dnešní tragické rozcestí. Co máme dělat my? Odpověď je prostá: československou politiku, politiku, která je v souladu s tradicí, mravním, duchovním i politickým odkazem našeho státu, politiku, o níž by příští generace mohly prohlásit, že to byla politika chlapů a ne zbabělců.

Pramen: Milan Drápala (red.): *Na ztracené vartě Západu. Antologie české ne-socialistické publicistiky z let 1945–1948: Praha, Prostor 2000, s. 242–247.*

OBJEDNEJTE SI NA DOBÍRKU TYTO SBORNÍKY CEPU:

- Budoucnost Evropské unie**
(Sborník č. 60/2007), Brož., 100 stran, 50 Kč
- Jaderná energie – Útlum nebo rozvoj?**
(Sborník č. 59/2007), Brož., 124 stran, 50 Kč
- Jean Baptiste Say – 240 let od narození**
(Sborník č. 58/2007), Brož., 112 stran, 50 Kč
- Euro dříve, nebo později?**
(Sborník č. 56/2007), Brož., 92 stran, 50 Kč
- Maďarské povstání 1956 – 50 let poté**
(Sborník č. 55/2007), Brož., 140 stran, 50 Kč
- What is Europeanism**
(anglický sborník, 2006), Brož., 70 stran, 50 Kč
- Chemická směrnice REACH**
(Sborník č. 54/2007), Brož., 80 stran, 50 Kč
- John Stuart Mill – dvě stě let od narození**
(Sborník č. 53/2006), Brož., 120 stran, 50 Kč
- Soudcovství v ČR – fikce, nebo realita?**
(Sborník č. 52/2006), Brož., 184 stran, 50 Kč
- Šedesát let od smrti Johna Maynarda Keynesa**
(Sborník č. 50/2006), Brož., 96 stran, 50 Kč
- Antidiskriminační zákon**
(Sborník č. 49/2006), Brož., 96 stran, 50 Kč
- Patnáct let od obnovení kapitalismu**
(Sborník č. 47/2006), Brož., 184 stran, 50 Kč
- Padesát let od smrti José Ortegy y Gasset**
(Sborník č. 46/2006), Brož., 122 stran, 50 Kč
- Přebytek obchodní bilance**
(Sborník č. 45/2006), Brož., 120 stran, 50 Kč
- Postdemokracie – hrozba nebo naděje?**
(Sborník č. 44/2005), Brož., 88 stran, 50 Kč
- Šedesát let od konce druhé světové války**
(Sborník č. 43/2005), Brož., 108 stran, 50 Kč
- Krachs evropské ústavy**
(Sborník č. 42/2005), Brož., 104 stran, 50 Kč
- Sto let od narození Václava Černého**
(Sborník č. 41/2005), Brož., 120 stran, 50 Kč

- Sto let od narození Ayn Randové**
(Sborník č. 40/2005), Brož., 96 stran, 50 Kč
- Měříme správně HDP?**
(Sborník č. 39/2005), Brož., 122 stran, 50 Kč
- Patnáct let od 17. listopadu 1989**
(Sborník č. 38/2005), Brož., 96 stran, 50 Kč
- Prezidentské volby v USA**
(Sborník č. 37/2005), Brož., 84 stran, 50 Kč
- Velká deprese**
(Sborník č. 35/2004), Brož., 108 stran, 50 Kč
- Mezinárodní terorismus /
90 let od sarajevského atentátu**
(Sborník č. 33/2004), Brož., 92 stran, 50 Kč
- Vztah církví a státu**
(Sborník č. 32/2004), Brož., 152 stran, 50 Kč
- Dvě stě let od smrti Immanuela Kanta**
(Sborník č. 30/2004), Brož., 96 stran, 50 Kč
- Daňová konkurence**
(Sborník č. 29/2004), Brož., 86 stran, 50 Kč
- Sto let od narození George Orwella**
(Sborník č. 27/2003), Brož., 78 stran, 50 Kč
- Problémy českého zemědělství**
(Sborník č. 22/2003), Brož., 58 stran, 50 Kč
- Investiční pobídky**
(Sborník č. 19/2002), Brož., 106 stran, 50 Kč
- Benešovy dekrety**
(Sborník č. 18/2002), Brož., 180 stran, 50 Kč
- Možnosti měnové politiky a příchod eura**
(Sborník č. 16/2002), Brož., 108 stran, 50 Kč
- ČR, USA a terorismus**
(Sborník č. 15/2002), Brož., 80 stran, 50 Kč
- Kuponová privatizace**
(Sborník č. 13/2002), Brož. 152 stran, 50 Kč
- Frédéric Bastiat**
(Sborník č. 11/2001), Brož., 105 stran, 50 Kč

Sborníky si můžete na dobírku objednat
telefonem (222 192 406), emailem (cep@cepin.cz)
nebo prostřednictvím internetové stránky (www.cepin.cz).
Poplatek za dobírku je 49 Kč.

NABÍZÍME TYTO KNIHY CEPU:

Registrace partnerství: pokrok nebo riziko?
Brož., 87 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Problémy českých veřejných financí**
Brož., 58 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Občan a obrana jeho státu**
Brož., 326 stran, 100 Kč

Marek Loužek: **Populační ekonomie**
Brož., 152 stran, 100 Kč

Mojmír Hampl: **Vyčerpání zdrojů – skvěle prodejný mýtus**
Brož., 68 stran, 50 Kč

Petr Mach: **Úskalí evropské integrace**
Brož., 96 stran, 50 Kč

Stanislava Janáčková: **Svazující integrace**
Brož., 102 stran, 50 Kč

Václav Klaus: **Co je to evropeismus**
Brož., 20 stran, 10 Kč

Jindřich Dejmek: **Československo, jeho sousedé
a velmoci ve XX. století**
384 stran, 200 Kč

Knihy si můžete na dobírku objednat
telefonem (222 192 406), emailem (cep@cepin.cz)
nebo prostřednictvím internetové stránky (www.cepin.cz).
Poplatek za dobírku je 49 Kč.

Z novinek Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)

ONDŘEJ KRUTÍLEK, PETRA KUCHYŇKOVÁ

Monitoring evropské legislativy 2006

V českém prostředí jedinečná kniha, která v jednom svazku shrnuje to nejdůležitější, co se na úrovni Evropské unie odehrálo v roce 2006. Autoři, analytici Centra pro studium demokracie a kultury, se věnují jak vývoji nejdůležitějších kauz na poli sekundární legislativy, tak i genezi širších problémů souvisejících se samotným projektem evropské integrace – vše s ohledem na postavení České republiky v rámci EU. Publikace je pro přehlednost doplněna věcným i jmenným rejstříkem, podrobným obsahem a slovníčkem. Poslouží všem, kteří chtějí relevantní a ověřené informace o EU jdoucí „pod povrch“.

Publikace přináší komentář k dění
v těchto institucích EU:
Evropská rada, Evropský parlament,
Evropský soudní dvůr, Komise,
Rada Evropské unie

Kniha sleduje vývoj v následujících
klíčových oblastech:
budoucnost Evropské unie,
financování Evropské unie
a rozpočet, justice a vnitro,
Lisabonská agenda, problematika
jednotné měny, regionální politika,
rozšiřování Evropské unie
a zemědělství

brož., formát B5, 360 stran, 398 Kč

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK) nabízí široký výběr odborné literatury z oblasti historie, společenských věd, filosofie a náboženství.

Na www.cdk.cz naleznete kompletní katalog knih CDK,
všechny s 15%–25% slevou. Poštovné ani balné v ČR neúčtujeme!

Objednávky: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno,
tel.: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

cep
CENTRUM

PRO EKONOMIKU A POLITIKU

CEP je českým institutem pro ekonomická a politická studia založeným na podzim roku 1998 jako občanské sdružení.

Cílem CEPu je šíření idejí svobodné společnosti a tržního hospodářství a podpora myšlenek velkých osobností liberálního myšlení.

V čele CEPu stojí správní rada, kterou tvoří Václav Klaus, Jirí Weigl a Karel Steigerwald.

Centrum pro ekonomiku a politiku je subjektem nezávislým na politických stranách a nehodlá být od politických stran přímo či nepřímo podporováno.

Kontakt:

Centrum pro ekonomiku a politiku
Politických vězňů 10
110 00 Praha 1

tel. a fax: 222 192 406

e-mail: cep@cepin.cz

www.cepin.cz

č. účtu: 19-2304260257/0100

IČO: 68402091